

THE PALIVERSE PROJECT

The Universe of Buddha's Wisdom

Subcommentaries (Tīkā)

The Canon of Discourses - Subcommentaries (Sutta
Piṭaka - Tīkā)

3. The Collection of the Connected Discourses -
Subcommentaries (3. Saṃyutta Nikāya - Tīkā)

2. Subcommentary on the Book of Causation (2. Nidānavaggaṭīkā)

1. Connected Discourses on Causation (1. Nidānasaṃyuttaṃ)

PaliVerse

3. The Collection of the Connected Discourses - Subcommentaries

2. Subcommentary on the Book of Causation

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Samyuttanikāye

Nidānavaggaṭikā

1. Nidānasamyuttaṃ

1. Buddhavaggo

1. Paṭiccasamuppādasuttavaṇṇanā

1. Dutiyasuttādīnipi paṭiccasamuppādaseneva desitānīti āha “paṭhamam paṭiccasamuppādasutta”nti. Tatrāti padaṃ ye desakālā idha viharaṇakiriyāya visesanabhāvena vuttā, tesam paridīpananti dassento “yaṃ samayaṃ...pe... dīpetī”ti āha. Taṃ-saddo hi vuttassa atthassa paṭiniddeso, tasmā idha desassa kālassa vā paṭiniddeso bhavitum arahati, na aññassa. Ayaṃ tāva tatra saddassa paṭiniddesabhāve atthavibhāvanā. Yasmā pana īdisesu ṭhānesu tatra saddo dhammadesanāvīsītṭhaṃ desaṃ kālāñca vibhāveti, tasmā vuttaṃ “bhāsitaḥ bayutte vā desakāle”ti. Tena tatrāti yattha bhagavā dhammadesanattaṃ bhikkhū ālapi abhāsi, tādise dese, kāle vāti attho. Na hītiādīnā tamevatthaṃ samattheti.

Nanu ca yattha ṭhito bhagavā “akālo kho tāvā”tiādīnā bāhiyassa dhammadesanaṃ paṭikkhipi, tattheva antaravīthiyaṃ ṭhitova tassa dhammaṃ desesīti? Saccametaṃ. Adesetabbakāle adesanāya hi idaṃ udāharaṇaṃ. Tenāha “akālo kho tāvā”ti. Yaṃ pana tattha vuttaṃ “antaragharaṃ pavīṭṭhamhā”ti, tampi tassa akālabhāvasseva pariyāyena dassanattaṃ vuttaṃ. Tassa hi tadā addhānaparissamena rūpakāye akammaññatā ahoṣi, balavapīṭivegena nāmakāye. Tadubhayassa vūpasamaṃ āgamento papañcaparihāratthaṃ bhagavā “akālo kho”ti pariyāyena paṭikkhipi. Adesetabbadesse adesanāya pana udāharaṇaṃ “atha kho bhagavā maggā okkamma aññatarasmiṃ rukkhamaṇe nisīdi, vihārato nikkhamitvā vihārapacchāyāyaṃ paññatte āsane nisīdi”ti evamādikaṃ idha ādisaddena saṅgahitaṃ. “Sa kho so bhikkhave bālo idha pāpāni kammāni karitvā”ti evamādisu padapūraṇamatte kho-saddo, “dukkhaṃ kho agāravo viharati appatisso”tiādīsu avadhāraṇe, “kittāvatā nu kho, āvuso, satthu pavivittassa viharato sāvakaṃ vivekaṃ nānusikkhantī”tiādīsu ādikālatthe, vākyārambheti attho. Tattha padapūraṇena vacanālaṅkāramattaṃ kataṃ hoti, ādikālatthena vākyassa upaṇñāsamattaṃ, avadhāraṇatthena pana niyamadassanaṃ. “Tasmā āmantesi evā”ti āmantane niyamo dassito hotīti.

“Bhagavāti lokagarudīpana”nti kasmā vuttaṃ, nanu pubbe “bhagavā”ti padaṃ vuttanti? Yadiṇi pubbe vuttaṃ, taṃ pana yathāvuttaṭṭhāne viharaṇakiriyāya kattuvisesadassanaparaṃ, na āmantanakiriyāya, idha pana āmantanakiriyāya, tasmā

tadattham puna bhagavāti pāḷiyam vuttanti. Tassattham dassetum “bhagavāti lokagarudīpana”nti āha. Kathāsavanayuttapuggalavacananti vakkhamānāya paṭiccasamuppādadesanāya savanayogyapuggalavacanam. Catūsupi parisāsu bhikkhū eva edisānam desanānam visesena bhājanabhūtāti sātisayena sāsanasampañiggāhakabhāvadassanattham idha bhikkhugahaṇanti dassetvā idāni saddattham dassetum “apicā”ti āha. Tattha bhikkhakoti bhikkhūti bhikkhanasīlattā bhikkhanadhammattā bhikkhūti attho. Bhikkhācariyam ajjhupagatoti buddhādīhipi ajjhupagatam bhikkhācariyam uñchācariyam ajjhupagatatā anuṭṭhitattā bhikkhu. Yo hi koci appam vā mahantaṃ vā bhogakkhandham pahāya agāasmā anagāriyam pabbajito, so kasigorakkhādīhi jīvikakappanam hitvā liṅgasampañicchaneneva bhikkhācariyam ajjhupagatatā bhikkhu. Parapaṭibaddhajīvikattā vā vihāramajjhe kājabhattam bhuñjamānopi bhikkhācariyam ajjhupagatoti bhikkhu piṇḍiyālopabhojanam nissāya pabbajjāya ussāhajātattā vā bhikkhācariyam ajjhupagatoti bhikkhūti evamettha attho daṭṭhabbo.

Ādinā nāyenaṭi “bhinnapaṭadharoti bhikkhu, bhindati pāpake akusale dhammeti bhikkhu, bhinnattā pāpakānam akusalānam dhammānam bhikkhū”tiādinā vibhaṅge āgatanayena. Nāpaneti avabodhane, paṭivedaneti attho. Bhikkhanasīlatā, na kasivāṇijjādīhi jīvanasīlatā. Bhikkhanadhammatā “uddissa ariyā tiṭṭhanti”ti evam vuttabhikkhanasabhāvatā, na yācanākohaññasabhāvatā. Bhikkhane sādhuḥkārītā “uttitṭhe nappamajjeyyā”ti vacanam anussarivā tattha appamajjatā. Atha vā sīlam nāma pakatisabhāvo. Idha pana tathādhiṭṭhānam. Dhammoti vataṃ. Apare pana “sīlam nāma vatavasena samādānam. Dhammo nāma paveni-āgataṃ cārittam. Sādhuḥkārītā sakkaccakārītā ādarakiriya”ti vaṇṇenti.

Hīnādhikajanasevitavuttinti ye bhikkhubhāve ṭhitāpi jātimadādivasena uddhatā unnaḷā, ye ca gihibhāve paresu atthikabhāvampi anupagatatāya bhikkhācariyam paramakāpaññaṃ maññanti, tesam ubhayesampi yathākkamaṃ “bhikkhavo”ti vacanena hīnajanehi daliddehi paramakāpaññaṃ pattehi parakulesu bhikkhācariyāya jīvikam kappentehi sevitam vuttim pakāsento uddhatabhāvaniggaham karoti, adhikajanehi uḷārabhogakhattiyakulādito pabbajitehi buddhādīhi ājīvasodhanattham sevitam vuttim pakāsento dīnabhāvaniggaham karotīti yojetabbaṃ. Yasmā “bhikkhavo”ti vacanam āmantanabhāvato abhimukhīkaraṇam, pakaraṇato sāmattiyaṃ ca sussūsājananam, sakkaccasavanamanasikāranijojanañca hoti, tasmā tamattham dassento “bhikkhavoti iminā”tiādimāha.

Tattha sādhuḥkam manasikārepīti sādhuḥkam savane sādhuḥkam manasikāre ca. Katham pavattitā savanādayo sādhuḥkam pavattitā hontīti? “Addhā imāya paṭipattiyā sakalasāsanasampatti hatthagatā bhavissati”ti ādaragāravayogena kathādīsu aparibhavādinā ca. Vuttañhi “pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato suṇanto saddhammam bhabbo niyāmam okkamitum kusalesu dhammesu sammattam. Katamehi pañcahi? Na katham paribhoti, na kathikam paribhoti, na attānam paribhoti, avikkhattacitto dhammam suṇāti ekaggacitto, yoniso ca manasi karoti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato suṇanto saddhammam bhabbo niyāmam okkamitum kusalesu dhammesu sammatta”nti. Tenāha “sādhuḥkam manasikārāyattā hi sāsanasampatti”ti. Sāsanasampatti nāma sīlādinipphatti.

Paṭhamam uppannattā adhigamavasena. Satthucariyānuvidhāyakattā silādiguṇānuṭṭhānena. Tiṇṇam yānānam vasena anudhammapaṭipattisambhavato sakalasāsanapaṭiggāhakattā.

Santikattāti samīpabhāvato. Santikāvacarattāti sabbakālam samvuttibhāvato. Yathānusiṭṭhanti anusāsaniyānurūpam, anusāsanim anavasesato paṭiggahetvāti attho. Ekacce bhikkhūti ye paṭiccasamuppādadhamme desanāpasutā, te. Pubbe “sabbaparisasādhāraṇā hi bhagavato dhammadesanā”tiādinā bhikkhūnam eva āmantanakāraṇam dassetvā idāni bhikkhū āmantetvā dhammadesanāya payojanam dassetuṃ kimattham pana bhagavāti codanam samuṭṭhāpeti. Tattha aññam cintentāti aññavihitā. Vikkhittacittāti asamāhitacittā. Dhammam paccavekkhantāti hiyyo tato paradivasesu vā sutadhammam pati manasā avekkhantā. Bhikkhū āmantetvā dhamme desiyamāne ādito paṭṭhāya desanam sallakkhetuṃ sakkotīti imamevattham byatirekamukhena dassetuṃ “te anāmantetvā”tiādi vuttam.

Bhikkhavoti ca sandhivasena i-kāralopo daṭṭhabbo “bhikkhavo itī”ti, ayañhi itisaddo hetuparisamāpanādipadatthavipariyāyapakārāvadhāraṇanidassanādiānekattapabhe do. Tathā hesa “ruppatīti kho, bhikkhave, tasmā ‘rūpa’nti vuccatī”tiādīsu hetumhi dissati, “tasmātiha me, bhikkhave, dhammadāyādā bhavatha, mā āmisadāyādā”tiādīsu parisamāpane, “iti vā evarūpā visūkadassanā paṭivirato”tiādīsu ādiatthe “māgaṇḍiyoti tassa brāhmaṇassa saṅkhā samaññā paññatti vohāro nāmam nāmakammam nāmadheyyam nirutti byañjanam abhilāpo”tiādīsu padatthavipariyāye, “iti kho, bhikkhave, sappatibhayo bālo, appatibhayo paṇḍito. Saupaddavo bālo, anupaddavo paṇḍito”tiādīsu pakāre, “atthi idappaccayā jarāmaraṇanti iti puṭṭhena satā, ānanda, atthitissa vacanīyam. Kiṃ paccayā jarāmaraṇanti iti ce vadeyya, jātipaccayā jarāmaraṇanti iccassa vacanīya”ntiādīsu avadhāraṇe, “sabbamatthīti kho, kaccāna, ayameko anto, sabbam natthīti ayaṃ dutiyo anto”tiādīsu nidassane. Idhāpi nidassane eva daṭṭhabbo. Bhikkhavoti āmantanākāro tamesa iti-saddo nidasseti “bhikkhavoti āmantesī”ti. Iminā nayena bhaddantetiādīsupi yathāraham itisaddassa attho veditabbo.

Pubbe “bhagavā āmantesī”ti vuttattā bhagavato paccassosunti idha bhagavatoti sāmivacanam āmantanameva sambandhiantaram apekhatīti iminā adhippāyena “bhagavato āmantanam paṭiassosu”nti vuttam. Bhagavatoti idam pana paṭissavasambandhena sampadānavacanam. Ettāvatā yaṃ kāladesadesakaparisāpadesaṭṭhānam nidānam bhāsītanti sambandho. Etthāha - kimattham pana dhammavinayasaṅgahe kariyamāne nidānavacanam, nanu bhagavatā bhāsītavacanasseva saṅgaho kātabboti? Vuccate - desanāya ṭhītiasammosasaddheyyabhāvasampādanattham. Kāladesadesakanimittaparisāpadesehi upanibandhitvā ṭhapitā hi desanā ciraṭṭhitikā hoti asammosadhammā saddheyyā ca, desakālakattusotunimittehi upanibandho viya vohāravinicchayo. Teneva cāyasmātā mahākassapena “paṭiccasamuppādasuttam, āvuso ānanda, kattha bhāsita”ntiādinā desādipucchāsu katāsu tāsam vissajjanam karontena dhammabhaṇḍāgārikena “evam me suta”nti āyasmātā ānandena imassa suttassa nidānam bhāsitam.

Apica satthu sampattipakāsanattham nidānavacanam. Tathāgatassa hi bhagavato pubbaracanānumānāgamatakkābhāvato sammāsambuddhabhāvasiddhi. Na hi sammāsambuddhassa pubbaracanādīhi attho atthi, sabbattha appaṭihataññacāratāya ekappamāṇattā ca ñeyyadhammesu. Tathā

ācariyamutthidhammamacchariyasatthusāvakānurodhābhāvato khīṇāsavattasiddhi.
Na hi sabbaso khīṇāsavassa te sambhavantīti suvisuddhā cassa
parānuggahappavatti, evaṃ desakasaṃkilesabhūtānaṃ diṭṭhisīlasampadādūsakānaṃ
avijjātaṇhānaṃ accantābhāvasaṃsūcakehi
ñāṇasampadāpahānasampadābhiyañjanakehi ca saṃbuddhavisuddhabhāvehi
purimavesārajjadvayasiddhi, tato eva ca antarāyikaniyyānikadhammesu
sammohābhāvasiddhito pacchimavesārajjadvayasiddhīti bhagavato
catuvesārajjasamannāgamo attahitaparahitapaṭipatti ca nidānavacanena pakāsītā
hoti, tattha tattha sampattaparisāya ajjhāsayānurūpaṃ ṭhānupattikapaṭibhānena
dhammadesanādīpanato, idha pana mūladvayavasena antadvayarahitassa
tisandhikālabandhassa catubbidhanayasaṅkhepagambhīrabhāvayuttassa
paṭiccasamuppādassa bodhiyā nidassanato cāti yojetabbaṃ. Tena vuttaṃ “satthu
sampattipakāsanatthaṃ nidānavacana”nti.

Tathā sāsanasampattipakāsanatthaṃ nidānavacanaṃ.
Ñāṇakarūṇāpariggahitasabbakiriyassa hi bhagavato natthi niratthikā pavatti,
attahitatthā vā, tasmā paresaṃ eva atthāya pavattasabbakiriyassa
sammāsambuddhassa sakalampi kāyavacīmanokammaṃ yathāpavattaṃ
vuccamānaṃ diṭṭhadhammikasaṃparāyikaparamatthehi yathārahaṃ sattānaṃ
anusāsanaṭṭhena sāsanaṃ, na kabbaracānā. Tayidaṃ satthucaritaṃ
kālaśadesakaparisāpadesehi saddhiṃ tattha tattha nidānavacanehi yathārahaṃ
pakāsiyati, idha pana dvādasapadikapaccayākāravibhāvanena tena. Tena vuttaṃ
“sāsanasampattipakāsanatthaṃ nidānavacana”nti.

Apica satthu pamāṇabhāvappakāsanena sāsanaṃ pamāṇabhāvadassanatthaṃ
nidānavacanaṃ, tañcassa pamāṇabhāvadassanaṃ heṭṭhā vuttanayānusārena
“bhagavā”ti ca iminā padena vibhāvantīti veditabbaṃ. “Bhagavā”ti ca iminā
tathāgatassa rāgadosamohādi-sabbasaṃkilesamaladuccaritādidosappahānadīpanena
vacanena anaññasādhāraṇasuparisuddhañāṇakarūṇādiguṇavisesayogaparidīpanena
tato eva sabbasattuttamabhāvadīpanena ayamattho sabbathā pakāsito hotīti.
Idamettha nidānavacane payojananidassanaṃ.

Nikkhittassāti desitassa. Desanāpi hi desetabbassa sīlādiatthassa vineyyasantānesu
nikkhipanato “nikkhepo”ti vuccatīti “suttanikkhepaṃ tāva vicāretvā vuccamānā
pākaṭā hotī”ti sāmāññato bhagavato desanāya samuṭṭhānassa vibhāgaṃ dassetvā
“etthāyaṃ desanā evaṃsamuṭṭhānā”ti desanāya samuṭṭhāne dassite suttassa
sammadeva nidānaparijānanena vaṇṇanāya suviññeyyattā vuttaṃ. Tato heṭṭhā
“kasmā bhagavatā paṭiccasamuppādavaseneva desanā āradhā”ti kenaci codanāya
katāya “parajjhāsayoyaṃ suttanikkhepo”ti parihāro sukathito hoti. Tattha yathā
anekasataanekasahassabhedānīpi suttantāni saṃkilesabhāgiyādīpadhānanayena
soḷasavidhataṃ nātivattanti, evaṃ attajjhāsayādisuttanikkhepavasena
catubbidhabhāvanti āha “cattāro hi suttanikkhepā”ti. Ettha ca yathā attajjhāsayassa
aṭṭhuppattiyā ca parajjhāsayapucchāhi saddhiṃ saṃsaggabhedo sambhavati
“attajjhāsayo ca parajjhāsayo ca, attajjhāsayo ca pucchāvasiko ca, attajjhāsayo ca
parajjhāsayo ca pucchāvasiko ca, aṭṭhuppattiko ca parajjhāsayo ca, aṭṭhuppattiko ca
pucchāvasiko ca, aṭṭhuppattiko ca parajjhāsayo ca pucchāvasiko cā”ti
ajjhāsayapucchānusandhisambhavato, evaṃ yadipi aṭṭhuppattiyā ajjhāsayenapi
saṃsaggabhedo sambhavati, attajjhāsayādīhi pana purato ṭhitehi aṭṭhuppattiyā
saṃsaggo natthīti. Nayidha niravaseso vitthāranayo sambhavatīti “cattāro hi

suttanikkhepā”ti vuttaṃ. Tadantogadhattā vā sambhavantānaṃ sesanikkhepānaṃ mūlanikkhepavasena cattārova dassitā, tathādassanañcetta ayaṃ saṃsaggabhedo gahetabboti.

Tatrāyaṃ vacanattho - nikkhipīyatīti nikkhepo, suttaṃ eva nikkhepo suttanikkhepo. Atha vā nikkhipanaṃ nikkhepo, suttassa nikkhepo suttanikkhepo, suttadesanāti attho. Attano ajjhāsayaṃ attajjhāsayaṃ, so assa atthi kāraṇabhūtoti attajjhāsayaṃ. Attano ajjhāsayaṃ etassāti vā attajjhāsayaṃ. Parajjhāsayaṃ eveda nayo. Pucchāya vasena pavattadhammo etassa atthīti, pucchāvasiko. Suttadesanāya vatthubhūtaṃ atthassa uppatti atthuppatti, atthuppattiyeva atthuppatti, sā etassa atthīti atthuppattiko. Atha vā nikkhipīyati suttaṃ etenāti suttanikkhepo, attajjhāsayaṃ eva. Etasmiṃ pana atthavikappe attano ajjhāsayaṃ attajjhāsayaṃ. Paresaṃ ajjhāsayaṃ parajjhāsayaṃ. Pucchīyatīti pucchā, pucchitvā ñātabbo attho. Tassa pucchāvasena pavattaṃ dhammapaṭiggāhakānaṃ vacanaṃ pucchāvasikaṃ, tadeva nikkhepasaddāpekkhāya pulliṅgavasena “pucchāvasiko”ti vuttaṃ. Tathā atthuppatti eva atthuppattikoti evampettha attho veditabbo.

Apicettha paresaṃ indriyaparipākādikāraṇanirapekkhattā attajjhāsayaṃ visuma suttanikkhepabhāvo yutto kevalaṃ attano ajjhāsayaṃeva dhammatantiṭṭhapanatthaṃ pavattitadesanattā. Parajjhāsayaṃ pucchāvasikānaṃ pana paresaṃ ajjhāsayaṃ pucchānaṃ desanāpavattihetubhūtaṃ uppattiyaṃ pavattitānaṃ kathaṃ atthuppattiyaṃ anavarodho, pucchāvasikaatthuppattikānaṃ vā parajjhāsayaṃ anurodhena pavattitānaṃ kathaṃ parajjhāsayaṃ anavarodhoti? Na codetabbametāṃ. Paresaṃ abhinīhāraparipucchādivinimuttasseva suttadesanākāraṇuppādassa atthuppattibhāvena gahitattā parajjhāsayaṃ pucchāvasikānaṃ visuma gahaṇaṃ. Tathā hi brahmajālādhammadāyādasuttādīnaṃ vaṇṇavaṇṇaāmisuppādādidesanānimittaṃ “atthuppattī”ti vuccati. Paresaṃ pucchānaṃ vinā ajjhāsayaṃ eva nimittaṃ katvā desito parajjhāsayaṃ, pucchāvasena eva desito pucchāvasikoti pākaṭovāyamatthoti. Attano ajjhāsayaṃeva katheti dhammatantiṭṭhapanatthanti daṭṭhabbaṃ. Dasabalasuttantaḥāraṇakoti dasabalavagge anupubbena nikkhattānaṃ suttānaṃ āvali, tathā candopamahāraṇakādayo.

Vimutti-paripācanīyā dhammā saddhindriyādayo. Ajjhāsayaṃ adhimuttiṃ. Khantinti diṭṭhinijjhānakkhantiṃ. Mananti cittaṃ. Abhinīhāraṇti paṇidhānaṃ. Bujjhanabhāvaṃ bujjanasabhāvaṃ, paṭivijjhanākāraṃ vā.

Ugghaṭitaññūti ugghaṭanaṃ nāma ñāṇugghaṭanaṃ, ñāṇena ugghaṭitamatte eva dhammaṃ jānātīti attho. Vipāñcitaṃ vitthāritameva atthaṃ jānātīti vipāñcitaññū. Uddesādīhi netabboti neyyo. Byañjanapadaṃ paramaṃ assāti padaparamo. Saha udāhaṭavelāyāti udāhāradhammassa uddese udāhaṭamatte eva. Dhammābhisamayoti catusaccadhammassa ñāṇena saddhiṃ abhisamāyogo. Ayaṃ vuccatīti ayaṃ “cattāro satipaṭṭhānā”tiādinā nayaṃ saṃkhittena mātikāya ṭhapiyamānāya desanānusārena ñāṇaṃ pesetvā arahattaṃ gaṇhituma samattho puggalo “ugghaṭitaññū”ti vuccati. Ayaṃ vuccatīti ayaṃ saṃkhittena mātikaṃ ṭhapetvā vitthārena atthe vibhajiyaṃ arahattaṃ pāpuṇituma samattho puggalo “vipāñcitaññū”ti vuccati. Uddesatoti uddesahetu, uddisantassa uddisāpentassa vāti attho, “uddisato”tipi pāṭho, ayamevattho. Paripucchatotiparipucchantassa. Anupubbena dhammābhisamayo hotīti anukkamena arahattappatti hoti. Na tāya jātiyā dhammābhisamayo hotīti tena attabhāvena maggaṃ vā phalaṃ vā antamaso

byañjanaṃ, sabhāvanirutti. Saha byañjanehiṭi sabyañjano, byañjanasampannoti attho. Araṇīyato upagantabbato attho, catupārisuddhisīlādiko. Saha atthenāti sāttho, atthasampannoti attho. Dhammagambhīrotiādīsu dhammo nāma tanti. Desanā nāma tassā manasā vavatthapitāya tantiyā desanā kathanāṃ. Attho nāma tantiyā attho. Paṭivedho nāma tantiyā tantiatthassa ca yathābhūtāvabodho. Yasmā cete dhammadesanāatthapaṭivedhā sasādīhi viya mahāsamuddo mandabuddhīhi dukkhogāḷhā alabbhaneyyapaṭiṭṭhā ca, tasmā gambhīrā. Tena vuttaṃ “yasmā ayaṃ dhammo...pe... sādhuṃ manasi karoṭhā”ti.

Ettha ca paṭivedhassa dukkarabhāvato dhammatthānaṃ desanāññāssa dukkarabhāvato desanāya dukkhogāhatā, paṭivedhassa pana uppādetuṃ asakkuṇeyyattā tabbisayaññupattiyā ca dukkarabhāvato dukkhogāhatā veditabbā. Desanaṃ nāma uddisanaṃ saṅkhepadassanasadisāṃ. Tathā hi vibhaṅgasutte “desessāmī”ti vatvā puna “bhāssissāmī”ti vuttaṃ. Tassa niddisanaṃ bhāsananti idhāhippetanti āha “vitthāratopi naṃ bhāssissāmīti vuttaṃ hotī”ti. Paribyaṭṭaṃ kathanāṃ vā bhāsanāṃ.

Sālikāyiva nigghosoti sālikāya ālāpo viya madhuro kaṇṇasukho pemaṇīyo. Paṭibhānaṃ saddo. Udīrayīti uccāriyati, vuccatīti attho. Evaṃ vutte ussāhajātāti evaṃ “suṇātha sādhuṃ manasi karoṭha, bhāssissāmī”ti vutte “na kira satthā saṅkhepeneva desessati, vitthārenapi bhāssissatī”ti sañjātussāhā haṭṭhatuṭṭhā hutvā.

Katamoti tassa padassa sāmāññato pucchābhāvo ñāyati, na visetatoti tassa pucchāvisesabhāvaṃ kathento “kathetukamyatāpucchā”ti vatvā teneva pasaṅgena mahāniddese āgatā sabbāpi pucchā atthuddhāranayena dasseti “pañcavidhā hi pucchā”tiādīnā. Tattha adiṭṭhaṃ joteti etāyāti adiṭṭhajotanā. Diṭṭhaṃ saṃsandīyati etāyāti diṭṭhasaṃsandanaṃ. Saṃsandanañcetta sācakchāvasena vinicchayakaraṇaṃ. Vimatiṃ chindati etāyāti vimaticchedanā. Anumatiyā pucchanaṃ anumatiapucchā. “Taṃ kiṃ maññatha bhikkhave”tiādipucchāya hi “kā tumhākaṃ anumati”ti anumati pucchitā hoti. Kathetukamyatā kathetukamyatāya.

Lakkhaṇanti ñātuṃ pucchito yo koci sabhāvo. Aññātanti yena kenaci ñāṇena aññātabhāvamāha. Adiṭṭhanti dassanabhūtena ñāṇena cakkhunā viya na diṭṭhataṃ. Atulitanti “ettakaṃ ida”nti tulanabhūtena ñāṇena na tulitataṃ. Atīritanti tīraṇabhūtena ñāṇena akataññakiriyāsamāpanataṃ. Avibhūṭanti ñāṇassa apākaṭabhāvaṃ. Avibhāvitanti ñāṇena apākaṭikatabhāvaṃ.

Pañcasu pucchāsu yā buddhānaṃ sabbato na santi, tā dassetvā idhāhippetapucchāṃ nigametuṃ “tatthā”tiādī vuttaṃ. Taṃ suviññeyyameva. Yadi paṭiccasamuppādo paccayākāro, atha kasmā bhagavatā paṭiccasamuppādadesanāya saṅkhārādayo paccayuppannā kathitāti āha “ettha cā”tiādī. Paccayuppannampi katheti paccayuppannadassanena paccayadhammānaṃ paccayabhāvassa kathitabhāvato. Āhāravaggassātiādī “paccayākāro paṭiccasamuppādo”ti dassanatthaṃ vuttaṃ. “Sambhavanti”ti pāḷiyaṃ parato vuttaṃ kiriyāpadaṃ ānetvā yojeti, aññathā saṅkhārā kiṃ katāti vā karontīti vā na ñāyeyya. Pavattiyā anulomato “avijjāpaccayā”tiādikā anulomapaṭiccasamuppādakathā.

“Avijjāya tvevā”tiādikā pana tassa vilomato paṭilomakathā. Accantameva saṅkhāre virajjati etenāti virāgo, maggo. Asesanirodhāti asesetvā nirodhā samucchindanā. Evaṃ nirodhānanti evaṃ anuppādanirodhena niruddhānaṃ saṅkhārānaṃ nirodhā. Iti

avijjādīnaṃ nirodhavacanena arahattaṃ vadati. Sakalassāti anavasesassa.
Sattavirahitassāti paraparikkappitajīvarahitassa. Vinivattetvāti
anuppādanirodhadassanavasena viparivattetvā.

Attamanāti pītisomanassena gahitacittā. Tathābhūtā ca haṭṭhacittā nāma hontīti āha
“tuṭṭhacittā”ti. “Tassa vacanaṃ abhinanditabba”nti ettha abhinandanasaddo
anumodanatto. “Abhinanditvā”ti ettha sampāṭicchanaṭṭho. Idha pana ubhayatthopi
vaṭṭatīti āha “anumodiṃsu ceva sampāṭicchiṃsu cā”ti.

Paṭiccasamuppādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Vibhaṅgasuttavaṇṇanā

2. Dutiyepīti dutiyasuttepi. Pi-saddena tadaññesu suttesupīti attho. “Visuddhimagge
vuttā evā”ti vatvāpi tadekadesaṃ idha viniyogakkhamaṃ dassetuṃ “yathā hī”tiādi
vuttaṃ. Tanti mūlaṃ. Vitthāradesananti “vibhajissāmī”ti padassa atthassa
dassanavasena pavattaṃ vibhaṅgadesanaṃ. Uddesadesanā paṭhamasutte
anulomadesanāsadisāva. Puna vaṭṭavivaṭṭaṃ dassentoti “iti kho, bhikkhave”tiādinā
pavattiṃ nivattiñca dassento. Paṭhamaṃ uddesavasena vibhajanavasena vivaṭṭaṃ
dassitaṃ, tato eva byatirekanayena vivaṭṭampi dassitameva hotīti punaggahaṇaṃ.

Tesaṃ tesaṃ sattānanti idaṃ kiñci pakārato anāmasitvā sabbepi satte sāmāññato
byāpetvā gahaṇanti āha “saṅkhepato...pe... niddeso”ti. Gatijātivasenāti
pañcagativasena, tatthāpi ekekāya gatiyā
khattiyādibhummadevādihatthiādijātivasena ca. “Cittaṃ mano”tiādīsu viya
kiccavisesaṃ, “mānasa”ntiādīsu viya samāne atthe saddavisesaṃ,
“paṇḍara”ntiādīsu viya guṇavisesaṃ, “cetasikaṃ hadaya”ntiādīsu viya
nissayavisesaṃ, “cittassa ṭhiti”tiādīsu viya aññassa avatthābhāvavisesaṃ,
“alubbhaṇā”tiādīsu viya aññassa kiriyābhāvavisesaṃ, “alubbhitatta”ntiādīsu viya
aññassa abhāvātāvisesanti evamādikāṃ anapekkhitvā dhammamattaṃ vā dīpanā
sabhāvaniddeso. Jiṇṇassa jīraṇavasena pavattanākāro jīraṇatāti āha
“ākāraniddeso”ti.

Kālātikame kiccaniddesāti kalalakālato pabhuti purimarūpānaṃ jarāpattakkhaṇe
uppañjamānāni pacchimarūpāni paripakkarūpānurūpāni pariṇataparīṇatāni uppañjantīti
anukkamena supariṇatarūpānaṃ paripākakāle uppañjamānāni khaṇḍiccādisabhāvāni
uppañjantīti “khaṇḍicca”ntiādayo kālātikame jarāya kiccaniddesā. Pakatiniddesāti
phalavipaccanapakatīyā niddesā, jarāya vā pāpuṇitabbaphalameva pakati, tassā
niddesā, na ca khaṇḍiccādīneva jarāti udakādigatamaggesu
tiṇarukkhasaṃbhaggaṭādayo viya paripākagatamaggasaṅkhātesu paripuṇṇarūpesu
labbhamānā khaṇḍiccādayo jarāya gatamaggāicceva veditabbā, na jarāti.

Yasmā jaraṃ pattassa āyu hāyati, indriyāni jajjarāni hontīti āyuhānādayo
pakatiniddesā, tasmā vuttaṃ “pacchimā dve pakatiniddesā”ti. Tenāha “imehi
panā”tiādi.

Aviññāyamānantarattā avīcījarā maṇiādīsu mandadasakādīsu ekekadasakesu ca
khaṇe khaṇe jiṇṇavikārādīnaṃ duviññeyyattā. Tato aññesūti maṇiādito aññesu
ahicchattakādīsu, pāṇīnaṃ ekabhavapariyāpanne sakalāyusmiṃ
gahitataruṇayuvājarākālesu, ekadvittidivasātikamesu pupphādīsu vāti attho. Tattha
hi jarāvisesassa suviññeyyattā savīcījarā nāma.

Cavanakavasenāti cavanakānaṃ khandhānaṃ vasena. Ekacatupañcakkhandhāya cutiyā cavanameva cavanatāti āha “bhāvavacanena lakkhaṇanidassana”nti, pāliyaṃ “cutī”ti vuttassa maraṇassa sabhāvadassananti attho. Bhaṅguppatti bhijjamānatā. Tena “bhedo”ti iminā khandhānaṃ bhijjamānatā bhedasamaṅgitā vuttāti dasseti. Tānābhāvaparidīpananti kenacipi ākārena avatṭhānābhāvadīpanaṃ. Ghaṭassevāti hi visadisūdāharaṇaṃ. Yathā ghaṭe bhinne kapālādiavayavaseso labbhati, na evaṃ cutikkhandhesu bhaṅgesu, na koci viseso tiṭṭhatīti dassetuṃ “antaradhāna”nti vuttaṃ. Maccusañkhātāṃ maraṇanti maccusaññitaṃ maraṇaṃ. “Kālamaraṇa”nti vadanti. Santānassa accantasamucchedabhūtaṃ khīṇāsavānaṃ maraṇaṃ samucchedamaraṇaṃ. Ādi-saddena khaṇikamaraṇaṃ saṅgaṇhāti. Tassa kiriyāti antakassa kiriyā, yā loke vuccati “maccū”ti, maraṇanti attho. Cavanakālo eva vā anatikkamanīyattā visesena kāloti vuttoti tassa kiriyā atthato cutikkhandhānaṃ bhedapavattiyeva. “Maccu maraṇa”nti vā ettha samāsaṃ akatvā yo “maccū”ti vuccati bhedo, tameva maraṇaṃ “pāṇacāgo”ti evamettha attho daṭṭhabbo.

Catuvokāravasenāti catuvokārabhavavasena. Tattha hi rūpakāyasaññito kaḷevaro natthi, yaṃ nikkhipeyya. Kiñcāpi ekavokārabhavepi kaḷevaranikkhepo natthi, rūpakāyassa pana tattha atthitāmattaṃ gahetvā “ekavokāravasena kaḷevarassa nikkhepo”ti vutto. Catuvokāravasena cāti ca-saddena “sesadvayavasena khandhānaṃ bhedo”ti imamatthaṃ dasseti sabbattheva khandhabhedasabbhāvato. Sesadvayavasenāti sesabhavadvayavaseneva kaḷevarassa nikkhepo. Yadi pi ekavokārabhave rūpakāyo vijjati, kaḷevaranikkhepo pana natthīti “kaḷevarassa sabbhāvato”icceva vuttaṃ. Yasmā manussādīsu kaḷevaranikkhepo atthi, tasmā manussādīsu kaḷevarassa nikkhepoti yojanā. Kaḷevaraṃ nikkhiyati etenāti maraṇaṃ kaḷevarassa nikkhepo. Ekato katvāti ekajjhaṃ katvā, ekajjhaṃ gahaṇamattena.

Jāyanaṭṭhenātiādi āyatanavasena yonivasena ca dvīhi padehi sabbasatte pariyādiyitvā pariyādiyitvā jātiṃ dassetuṃ vuttaṃ. Keci pana “kattubhāvavasena padadvayaṃ vutta”nti vadanti. “Tesaṃ tesaṃ sattānaṃ jāti sañjāti”ti pana kattari sāmīniddesassa katattā ubhayatthāpi bhāvaniddeso. Sampuṇṇā jāti sañjāti. Pākaṭā nibbatti abhinibbatti. Tesaṃ tesaṃ sattānaṃ...pe... abhinibbattīti sattavasena pavattattā vohāradesanā.

Tatra tatrāti ekacatuvokārabhavesu dvinnāṃ sesarūpadhātuyaṃ paṭisandhikkhaṇe uppajjamānānaṃ pañcannaṃ, kāmadhātuyaṃ vikalāvikalindriyānaṃ vasena sattannaṃ navannaṃ dasannaṃ puna dasannaṃ ekādasannañca āyatanānaṃ vasena saṅgaho veditabbo. Santatiyanti yena kammunā khandhānaṃ pātubhāvo, tena abhisankhata santatiyaṃ. Tañca kho paṭisandhikkhaṇavasena veditabbaṃ.

Kammaṃyeva kammabhavo “bhavati etasmā upapattibhavo”ti katvā. Kammena niyyāditaattabhāvupapattivasena bhavatīti bhavo, tathā tathā nibbattavipāko kaṭattārūpañca. Atṭhakathāyaṃ pana “bhavatīti katvā bhavo”ti upapattibhavassa vakkhamānattā “kammaṃ phalavohārena bhavoti vutta”nti kathitaṃ.

Upādiyanti sattā daḷhaggāhaṃ gaṇhanti etena kilesakāmena. Na kevalaṃ idha karaṇasādhanaeva, atha kho kattusādhanaṃ pi labbhatīti vuttaṃ “sayāṃ vā”ti. Tanti vatthukāmaṃ. Kāmo ca so kāmanaṭṭhena, upādānañca bhusamādānaṭṭhenāti kāmupādānaṃ. Etanti kāmupādānapadaṃ. Puna etanti kāmupādānasankhātāṃ.

Sassato attāti idaṃ purimadiṭṭhiṃ upādiyamānaṃ uttaradiṭṭhiṃ dassetuṃ vuttaṃ. Yathā esā diṭṭhi daḷhīkaraṇavasena purimaṃ uttarā upādiyati, evaṃ “natthi

dinna’’ntiādikāpīti. Attaggahaṇaṃ pana ‘‘attavādupādāna’’nti idaṃ na diṭṭhupādānadassananti daṭṭhabbaṃ. Loko cāti attaggahaṇavinimuttaggahaṇaṃ diṭṭhupādānabhūtaṃ idha purimadiṭṭhiuttaradiṭṭhivacanehi vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Yena micchābhinivesena gosīlagovatādiṃ samādiyati ceva anutiṭṭhati ca, so gosīlagovatādīnīti adhippetāni. Tenāha ‘‘gosīla...pe... sayameva upādānānī’’ti. Abhinivesatoti abhinivesanato.

Attavādupādānanti ‘‘attā’’ti vādassa paññāpanassa gahaṇassa kāraṇabhūtā diṭṭhīti attho. Attavādamattamevāti attassa abhāvā ‘‘attā’’ti idaṃ vacanamattameva. Upādiyanti daḷhaṃ gaṇhanti.

Cakkhudvārādīsu pavattāyāti idaṃ taṇhāya rūpataṇhādibhāvassa kāraṇavacanāṃ chadvārārammaṇikadhammānaṃ paṭinīyatārammaṇattā. Javanavīthiyā pavattāyāti idaṃ tassā pavattiṭṭhānadassanaṃ. Sabhāveneva uttāhātuṃ asakkontassa veḷu viya nissayo ahutvā olumbhakabhāvena bhāvo upādānassa paccayabhāvato ārammaṇampi taṃsadisāṃ vuttaṃ. Rūpeti visaye bhummaṃ. Sā tividhā hotīti sambandho. Kāmataṇhā kāmassādabhāvena pavattiyā. Evaṃ assādentīti sassatadiṭṭhiyā sahaṇātanissayasampayuttaatthiavigatādipaccayabhūtāya saṃsaṭṭhattā niccadhuvasassatābhinivesamukhena assādentī. Bhavasahagatā taṇhā bhavataṇhā. Bhavati tiṭṭhati sabbakālanti hi bhavadiṭṭhi bhavo uttarapadalopena, bhavassādasena pavattiyā ca. Iminā nayena vibhavataṇhāti ettha attho veditabbo. Vibhavati ucchijjati vinassatīti evaṃ pavattā diṭṭhi vibhavo uttarapadalopena. Evaṃ tāni aṭṭhārasāti yā cha kāmataṇhā, cha bhavataṇhā, cha vibhavataṇhā vuttā, etāni aṭṭhārasa taṇhāvicarītāni taṇhāpaccayo. Ajjhantanti sakasantatiyaṃ. Bahiddhāti tato bahiddhā. Atītārammaṇāni vā hontu itarārammaṇāni vā, sayāṃ pana atītāni chattiṃsa taṇhāvicarītāni. Sesapadadvayepi eseva nayo. ‘‘Aṭṭhasataṃ taṇhāvicarītānī’’tiādinā sambandho. Idāni aparenapi pakārena aṭṭhasataṃ taṇhāvicarītāni dassetuṃ ‘‘ajjhattikassā’’tiādimāha. Tattha ajjhattikassāti ajjhattikakhandhapañcakaṃ. Upayogatthe hi idaṃ sāmivacanāṃ. Upādāyāti gahetvā. Asmīti hotīti yadetaṃ ajjhattikaṃ khandhapañcakaṃ upādāya taṇhāmānadiṭṭhivasena samudāyaggāhato asmīti gāho hoti, tasmīṃ satīti attho. Idha pana rūpādiārammaṇavasena attho veditabbo. Itthamasmīti hotīti khattiyādīsu ‘‘idaṃpakāro aha’’nti evaṃ taṇhāmānadiṭṭhivasena hotīti attho. Idaṃ tāva anupanidhāya gahaṇaṃ.

Evamādīnīti ādi-saddena ‘‘evamasmi, aññathāsmi, ahaṃ bhavissaṃ, itthaṃ bhavissaṃ, evaṃ bhavissaṃ, aññathā bhavissaṃ, asmi, satasmi, ahaṃ siyaṃ, itthaṃ siyaṃ, evaṃ siyaṃ, aññathā siyaṃ, apāhaṃ siyaṃ, apāhaṃ itthaṃ siyaṃ, apāhaṃ evaṃ siyaṃ, apāhaṃ aññathā siya’’nti etesaṃ saṅgaho. Upanidhāya gahaṇampi duvidhaṃ samato asamato vāti taṃ dassetuṃ ‘‘evamasmi, aññathāsmī’’ti ca vuttaṃ. Tattha evamasmīti idaṃ samato upanidhāya gahaṇaṃ, yathā ayaṃ khattiyo, evaṃ ahamasmīti attho. Aññathāsmīti idaṃ pana asamato gahaṇaṃ, yathāyaṃ khattiyo tato aññathā ahaṃ hīno vā adhiko vāti attho. Imāni tāva paccuppannavasena cattāri taṇhāvicarītāni. Bhavissantiādīni pana cattāri anāgatavasena vuttāni, tesāṃ purimacatukke vuttanayeneva attho veditabbo. Asasmīti sassato asmi, niccassetāṃ adhivacanāṃ. Satasmīti asassato asmi, aniccassetāṃ adhivacanāṃ. Iti imāni dve sassatucchedavasena vuttāni. Ito parāni siyantiādīni cattāri saṃsayaparivitakkavasena vuttāni, tāni purimacatukke

vuttanayena atthato veditabbāni. Apāhaṃ siyantiādīni pana cattāri “api nāmāhaṃ bhaveyya”nti evaṃ patthanākappanavasena vuttāni, tānipi purimacatukke vuttanayeneva veditabbāni. Evametesu -

Dve diṭṭhisīsā cattāro, suddhasīsā sīsamūlakā;
Tayo tayoti etāni, aṭṭhārasa vibhāvaye.

Ete hi sassatucchedavasena vuttā dve diṭṭhisīsā nāma, “asmi, bhavissaṃ siyaṃ, apāhaṃ siya”nti ete cattāro suddhasīsā nāma, “itthamasmī”tiādayo tayo tayoti dvādasa sīsamūlakā nāmāti veditabbaṃ. Idha pāliyaṃ rūpārammaṇādivasena taṇhā āgatāti āha “ajjhattikarūpādinissitānī”ti. Aṭṭhārasa taṇhāvicarītānīti ānetvā sambandho. Iminā asmīti iminā abhisekasenāpaccādinā “khattiyo aha”nti mūlabhāvato “asmī”ti hoti. Sesāṃ pubbe vuttanayeneva veditabbaṃ. Saṅgaheti taṇhāya yathāvuttavibhāgassa saṃkhippanavasena saṅgaṇhane kariyamāne. “Chayime, bhikkhave, taṇhākāyā”tiādi niddeso. “Rūpe taṇhā rūpataṇhā”tiādi niddesattho. “Kāmarāgabhāvenā”tiādiko, “ajjhattikassupādāyā”tiādiko ca niddesavittthāro. “Rūpādīsū ārammaṇesu chaḷevā”tiādiko saṅgaho.

Yasmā cakkhudvārādīsū ekekasmim dvāre uppajjanakaviññāṇāni viya anekā eva vedanā, tasmā tā rāsivasena ekajjhaṃ gahetvā “cha vedanākāyā”ti vuttanti āha “vedanāsamūhā”ti. Nissayabhāvena uppattidvārabhāvena nānāpaccayā honti cakkhudhātuādayo, tā kucchinā dhārentiyo viya posentiyo viya ca hontīti tāsāṃ mātusadisatā vuttā. Cakkhusamphassahetūti nissayādicakkhusamphassapaccayā. Ayanti ayaṃ vedanā “cakkhusamphassajā vedanā”tiādinā sādharmaṇato vuttā. Etthāti etasmim vedanāpade. Sabbasaṅgāhikāti kusalākusalavipākakiriyānaṃ vasena sabbasaṅgāhikā. Evaṃ vibhaṅge āgatanayena sādharmaṇato vatvāpi idhāhippetavedanameva dassetuṃ “vipākavasena panā”tiādimāha. Cakkhumhi samphassoti cakkhumhi nissayabhūte uppannapphasso. Esa nayo sesesu. Yasmā cakkhādīni visuddhimagge khandhaniddese lakkhaṇādivibhāgato, āyatananiddese visesato, sāmāññato ca saddatthadassanādivasena vibhāvitāni, tasmā “yaṃ vattabbaṃ...pe... vuttamevā”ti āha.

Namanalakkhaṇanti ārammaṇābhimukhaṃ hutvā namanasabhāvaṃ tena vinā appavattanato. Ruppanalakkhaṇaṃ heṭṭhā vuttameva. Vedanākkhandho pana ekāva vedanā. Sabbadubbalaṇāni nāma pañcaviññāṇāni. Nanu tattha jīvitacittaṭṭhitiyo ca santīti? Saccaṃ, tāsāṃ pana kiccaṃ na tathā pākāṭaṃ, yathā cetanādīnanti te evettha pāliyaṃ uddhaṭā. Yena mahantapātubhāvādinā kāraṇena. Etthāti etasmim mahābhūtaniddese. Añño vinicchayanayoti “vacanatthato kalāpato”tiādinā lakkhaṇādinicchayato añño vinicchayanayo. Nanu so catudhātuvavatthāne vutto, na rūpakkhandhaniddeseti? Tattha vuttepi “catudhātuvavatthāne vuttānī”ti atidesavasena vuttattā “rūpakkhandhaniddese vutto”ti vuttaṃ. Upādāyāti paṭicca. Bhūtāni hi paṭicca uppajjamānaṃ upādārūpaṃ “tāni gahetvā”ti vuttaṃ avissajjanato. Nissāyātipi eke tesāṃ nissayapaccayabhāvato. Pubbakālakiriyā nāma ekaṃsato aparakālakiriyāpekkhāti pāṭhasesena atthaṃ vadati. Vibhattivipallāsena vinā eva atthaṃ dassetuṃ “samūhatthe vā”tiādi vuttaṃ. Samūhasambandhe sāmīniddesena samūhattho dīpitoti taṃ dassento āha “samūhaṃ upādāyā”ti. Dhammasaṅgaṇiyaṃ āgatanayena “tevīsatividha”nti vuttaṃ. Tattha hi hadayavatthu na niddiṭṭhaṃ, “yaṃ rūpaṃ nissāyā”ti vā paṭṭhāne āgatattā hadayavatthumpi gahetvā jātirūpabhāvena upacayasantatiyo ekato katvā “tevīsatividha”nti vuttaṃ.

Cakkhussa viññāṇanti vā cakkhuviññāṇaṃ. Asādhāraṇakāraṇena cāyaṃ niddeso.
“Saṅkhārapaccayā viññāṇa”nti ettha sabbalokiyavipākaviññāṇassa gahetabbatā
“tebhūmakavipākacittasetaṃ adhivacana”nti vuttaṃ.

Abhisāṅkharāṇalakkhaṇoti āyūhanasabhāvo. Copanavasenāti
viññattisaṃcopanavasena, kāyaviññattiyā samuṭṭhāpanavasenāti attho.
Vacanabhedavasenāti vacībheduppādavasenā, vacīviññattiyā samuṭṭhāpanavasenāti
attho. Evaṃ copanaṃ na bhavyeyyāti dassetuṃ “raho nisīditvā cintentassā”ti vuttaṃ.
Ekūnatimsāti ettha abhiññācetanāvinimuttā eva ekūnatimsa cetanā veditabbā tassā
vipākaviññāṇassa paccayattābhāvato.

Dukkheti ekampi idaṃ bhumavacanaṃ saṃsilesananissayavisayabyāpanavasena
attānaṃ bhinditvā viniyogaṃ gacchatīti “catūhi kāraṇehi”tiādi vuttaṃ. Ekopi hi
vibhattiniddeso anekadhā viniyogaṃ gacchati yathā taddhitatthe
uttarapadasamāhāreti. Tanti aññāṇaṃ. Dukkhasaccanti hadayavatthulakkhaṇaṃ
dukkhasaccaṃ. Assāti aññāṇassa. Nissayapaccayabhāvenāti
purejātanissayabhāvena. Sahajātanissayapaccayabhāvena pana taṃsahajātā
phassādayo vattabbā. Ārammaṇapaccayabhāvena dukkhasaccaṃ assa ārammaṇanti
yojanā. Dukkhasaccanti upayogaekavacanaṃ. Etanti aññāṇaṃ. Tassāti
dukkhasaccassa. “Paṭicchādeti”ti ettha vuttaṃ paṭicchādanākāraṃ dassetuṃ
“yāthāvā”tiādi vuttaṃ. Nāṇavippayuttacittenapi ekadesena yāthāvato
lakkhaṇapaṭivedho hotiyevāti “yāthāvalakkhaṇapaṭivedhanivāraṇenā”ti vatvā
“ñāṇapavattiyā cettha appadānenā”ti vuttanti vadanti. Purimaṃ pana
paṭivedhañāṇupattiyā nisedhakathādassanaṃ, pacchimaṃ anubodhañāṇupattiyā.
Evamettha attho veditabbo. Etthāti dukkhasacce.

Sahajātassa aññāṇassa samudayasaccaṃ vatthu hoti nissayapaccayabhāvatoti
vuttaṃ “vatthuto”ti. Ārammaṇatoti ārammaṇapaccayabhāvena. Yasmā
samudayasaccaṃ aññāṇassa ārammaṇaṃ hoti, tasmā “dukkhasamudaye aññāṇa”nti
vuttanti attho. Paṭicchādanaṃ dukkhasacce vuttanayameva ekeneva kāraṇena
itaresaṃ tiṇṇaṃ asambhavato, kiṃ pana etaṃ ekaṃ kāraṇanti āha
“paṭicchādanato”ti. Idaṃ vitthārato vibhāvetuṃ “nirodhapaṭipadānaṃ hi”tiādi
vuttaṃ. Tadārabbhāti taṃ ārabha taṃ ārammaṇaṃ katvā. Pacchimañhi
saccadvayanti nirodho maggo. Tañhi nayagambhīrattā. Duddasanti
saṅhasukhumadhammattā sabhāveneva gambhīratāya duddasaṃ duviññeyyaṃ
duravaggāhaṃ. Tatthāti purime saccadvaye. Andhabhūtanti andhakārabhūtaṃ. Na
pavattati ārammaṇaṃ kātuṃ na visahati. Vacanīyattenāti vācakabhāvena tathā
upaṭṭhānato. Sabhāvalakkhaṇassa duddasattāti pīḷanādiāyūhanādivasena “idaṃ
dukkhaṃ, ayaṃ samudayo”ti yāthāvato sabhāvalakkhaṇassa duddasattā
duviññeyyattā purimadvayaṃ gambhīraṃ. Tatthāti purimasmiṃ saccadvaye.
Vipallāsaggāhavasena pavattatīti subhādiviparītaggāhānaṃ paccayabhāvavasena
aññāṇaṃ pavattati.

Idāni “dukkhe aññāṇa”ntiādīsu pakārantarenapi atthaṃ dassetuṃ “apicā”tiādi
vuttaṃ. Tattha dukkheti ettāvatāti “aññāṇanti vuccamānāya avijjāya dukkhe”ti
ettakena. Saṅgahatoti samodhānato. Kiccatoti asampaṭivedhakiccato. Aññāṇamivāti
visayasabhāvaṃ yāthāvato paṭivijjhitaṃ appadānakiccamiva. “Dukkhe”tiādinā tattha
avijjā pavattati, visesato niddiṭṭhaṃ hotīti katvā sabbattheva tathā
avisitṭhasabhāvadassanaṃ idanti dassetuṃ “avisesato panā”tiādi vuttaṃ.

Khaṇikanirodhassa idha anadhippetattā ayujjamānattā virāgaggahaṇato ca avijjādīnaṃ paṭipakkhavasena paṭibāhanaṃ idha “nirodho”ti adhippeto, so ca nesam sabbaso anuppajjanamevāti āha “nirodho hotīti anuppādo hotī”ti. “Avijjā nirujjhati etthāti avijjānirodho, saṅkhārā nirujjhanti etthāti saṅkhāranirodho”ti evaṃ sabbehi etehi nirodhapadehi nibbānassa desitattā daṭṭhabbā. Tenāha “nibbānaṃ hī”tiādi. Vaṭṭavivaṭṭanti vaṭṭaṇca vivaṭṭaṇca. “Dvādasahī”ti idaṃ paccekam yojetabbam “anulomato dvādasahi padehi vaṭṭam, paṭilomato dvādasahi vivaṭṭam idha dassita”nti.

Vibhaṅgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Paṭipadāsuttavaṇṇanā

3. Micchā paṭipajjati etāyāti micchāpaṭipadā, vaṭṭagāmimaggo dukkhāvahattā. Taṃ micchāpaṭipadam. Tenāha “aniyyānikapaṭipadā”ti. So puññābhisaṅkhāro katham micchāpaṭipadā hotīti? Sampattibhave sukhāvahova hotīti adhippāyo. Vaṭṭasīsattāti vaṭṭapakkhiyānaṃ uttamaṅgabhāvato. Antamasoti ukkaṃsapariyantaṃ sandhāya vadati avakaṃsapariyantato. “Idaṃ me puññaṃ nibbānādhigamāya paccayo hotū”ti evaṃ nibbānaṃ patthetvā pavattitaṃ. Paṇṇamuṭṭhidānamattanti sākapaṇṇamuṭṭhidānamattaṃ. Appatvāti antogadhahetu esa niddeso, apāpetvāti attho. Yadaggena vā paṭipajjanato arahattaṃ pattoti vuccati, tadaggena tadāvahā paṭipadāpi pattāti vuccatīti “appatvā”ti vuttaṃ. Anulomavasenāti anulomapaṭiccasamuppādavasena. Paṭilomavasenāti etthāpi ese va nayo. Paṭipadā pucchitāti etena paṭipadā desetum āradhāti ayampi attho saṅgahito yathāradhassa atthassa kathetukamyatāpucchāya idhāgatattā.

Anulomapaṭiccasamuppādadetanāyampettha byatirekamukhena avijjādinirodhā pana vijjāya sati hoti saṅkhārānaṃ asambhavoti vuttaṃ “nibbānaṃ bhājita”nti. Sarūpena pana tāya vaṭṭameva pakāsitaṃ. Vakkhati hi pariyoṣāne “vaṭṭavivaṭṭameva kathita”nti. Niyyātaneti nigamane. Phalenāti pattabbaphalena paṭipadāya sampāpakahetuno dassitattā. Yathā hi tividho hetu ṇāpako, nibbattako, sampāpakoti, evaṃ tividham phalaṃ ṇāpetabbaṃ, nibbattetabbaṃ, sampāpetabbanti. Tasmā pattabbaphalena nibbānena taṃsampāpakahetubhūtāya paṭipadāya dassitattāti attho. Tenāha “phalena hetthā”tiādi. Ayaṃ vuccatīti evaṃ nibbānaphalā ayaṃ “sammāpaṭipadā”ti vuccati. Asesavirāgā asesanirodhāti samucchadappahānavasena avijjāya asesavirajjanato asesanirujjhanato ca. Padadvayenapi anuppādanirodhameva vadati. Tañhi nibbānaṃ. Dutiyavikappe ayaṃ ettha adhippāyo - yena maggena karaṇabhūtena asesanirodho hoti, avijjāya asesanirodho yaṃ āgamma hoti, taṃ maggaṃ dassetunti. Evañhi satīti evaṃ padabhājanassa nibbānassa padatthe sati. Sānubhāvā paṭipadā vibhattā hotīti avijjāya asesanirodhahetupaṭipadā tattha sātisayasāmatthiyasamāyogato sānubhāvā vibhattā hoti. Micchāpaṭipadāgahaṇenettha vaṭṭassapi vibhattattā vuttaṃ “vaṭṭavivaṭṭameva kathita”nti.

Paṭipadāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Vipassīsuttavaṇṇanā

4. Vipphandantīti nimisanavasena. Animisehīti vigatanimisehi ummīlanteheva. Tena vuttaṃ mahāpadāne. Etthāti etasmiṃ “vipassī”ti pade, etasmiṃ vā “animisehī”tiādike yathāgate suttante.

Mahāpurisassa animisalocanato “vipassī”ti samaññāpaṭilābhassa kāraṇaṃ vuttaṃ, taṃ akāraṇaṃ aññesampi mahāsattānaṃ carimabhave animisalocanattāti codanaṃ sandhāya “ettha cā”tiādiṃ vatvā tato pana aññameva kāraṇaṃ dassetuṃ “apicā”tiādi vuttaṃ. Palālayamānassāti tosentassa. Anādare cetam sāmivacanaṃ. Aṭṭassāti atthassa.

Puññussayasaṅkhāto bhago assa atisayena atthīti bhagavāti “bhāgyasampannassā”ti vuttaṃ. Sammāti sammadeva yāthāvato, ñāyena kāraṇenāti vuttaṃ hotīti āha “nayena hetunā”ti. Saṃ-saddo “sāma”nti iminā samānatthoti āha “sāmaṃ paccattapurisakārenā”ti, sayambhuññānenāti attho. Sammā, sāmaṃ bujji etenāti sambodho vuccati maggañāṇaṃ, “bujjhati etenā”ti katvā idha sabbaññutaññāṇassapi saṅgaho. Bodhimā satto bodhisatto, purimapade uttarapadalopo yathā “sākapatthavo”ti. Bujjhanakasattoti ettha mahābodhiyānapaṭipadāya bujjhatīti bodhi ca so sattavisesayogato satto cāti bodhisatto. Patthayamāno pavattatīti “kudāssu nāma mahantaṃ bodhiṃ pāpuṇissāmī”ti sañjātacchando paṭipajjati. Dukkanti jātīadimūlakaṃ dukkhaṃ. Kāmaṃ cutupapātāpi maraṇajātiyo, “jāyati mīyati”ti pana vatvā “cavati upapajjati”ti vacanaṃ na ekabhavapariyāpannānaṃ tesam gahaṇaṃ, atha kho nānābhavapariyāpannānaṃ ekajjhaṃ gahaṇanti dassento āha “idaṃ...pe... vutta”nti. Tassa nissaraṇanti tassa jarāmaraṇassa nissaraṇanti vuccati. Yasmā mahāsatto jiṇṇabyādhimate disvā pabbajito, tasmāssa jarāmaraṇameva ādito upaṭṭhāsi.

Upāyamanasikārenāti upāyena vidhinā ñāyena manasikārena pathena manasikārassa pavattanato. Samāyogo ahoṣīti yāthāvato paṭivijjhanavasena samāgamo ahoṣi. Yoniso manasikārāti hetumhi nissakkavacananti tassa “yoniso manasikārenā”ti hetumhi karaṇavacanena āha. Jātiyā kho sati jarāmaraṇanti “kimhi nu kho sati jarāmaraṇaṃ hoti, kiṃ paccayā jarāmaraṇa”nti jarāmaraṇe kāraṇaṃ pariggaṇhantassa bodhisattassa “yasmim sati yaṃ hoti, asati ca na hoti, taṃ tassa kāraṇa”nti evaṃ abyabhicārajātikāraṇapariggaṇhanena “jātiyā kho sati jarāmaraṇaṃ hoti, jātipaccayā jarāmaraṇa”nti yā jarāmaraṇassa kāraṇapariggāhikā paññā uppajji, tāya uppajjantiyā cassa abhisamayo paṭivedho ahoṣīti attho.

Itīti vuttappakāraparāmasanaṃ. Hīti nipātamattaṃ. Idanti yathāvuttassa vaṭṭassa paccakkhato gahaṇaṃ. Tenāha “evamida”nti. Idha avijjāya samudayassa āgatattā “ekādasasu ṭhānesū”ti vuttaṃ. Samudayaṃ sampiṇḍetvāti saṅkhārādīnaṃ samudayaṃ ekajjhaṃ gahetvā. Anekavārañhi samudayadassanavasena ñāṇassa pavattattā “samudayo samudayo”ti āmeḍitavacanaṃ. Atha vā “evaṃ samudayo hoti”ti idaṃ na kevalaṃ nibbattidassanaparaṃ, atha kho paṭiccasamuppādasaddo viya paṭiccasamuppādamukhena idha samudayasaddo nibbattimukhena paccayattaṃ vadati. Viññāṇādayo ca yāvanto idha paccayadhammā niddiṭṭhā, te sāmāññarūpena byāpanicchāvasena gaṇhanto “samudayo samudayo”ti avoca. Tenāha “avijjāpaccayā saṅkhārānaṃ samudayo hoti”ti. Dassanaṭṭhena cakkhūti samudayassa paccakkhato dassanabhāvo cakkhu. Ñātaṭṭhenāti ñātabhāvena. Pajānanaṭṭhenāti “avijjāsaṅkhārāditaṃtaṃpaccayadhammapavattiyā etassa dukkhakkhandhassa samudayo”ti pakārato vā jānanaṭṭhena. Paṭivedhanaṭṭhenāti “ayaṃ avijjādi paccayadhammo imassa saṅkhārādikassa paccayabhāvato samudayo”ti paṭivijjhanaṭṭhena. Obhāsaṇaṭṭhenāti samudayabhāvapaṭicchādakassa

mohandhakārassa kilesandhakārassa vidhamanavasena avabhāsanavasena. Taṃ panetaṃ “cakkhu”ntiādinā vuttaṃ ñāṇaṃ. Nirodhavāreti paṭilomavāre. So hi “kissa nirodhā jarāmarañanirodho”ti nirodhakittanavasena āgato.

Vipassīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5-10. Sikhīsuttādivaṇṇanā

5-10. Na evaṃ yojetvāti “sikhissapī”tiādinā samuccayavasena evaṃ na yojetvā. Kasmātiādinā tattha kāraṇaṃ vadati. Ekāsane adesitattāti vuttamevatthaṃ pākaṭaṃ kātuṃ “nānāṭhānesu hī”tiādi vuttaṃ. Yadi pi tāni visuṃ visuṃ vuttabhāvena desitāni, atthavaṇṇanā pana ekasadisā tadatthassa abhinnattā. “Buddhā jātā”ti na añño ācikkhatīti yojanā. Na hi mahābodhisattānaṃ pacchimabhava paropadesena payojanaṃ atthi. Gatamaggenevāti paṭipattigamanena gatamaggeneva pacchimamahābodhisattā gacchanti, ayamettha dhammatā. Gacchantīti catūsu satipaṭṭhānesu paṭiṭṭhitacittā satta bojjhaṅge yāthāvato bhāvetvā sammāsambodhiyā abhisambujjhanavasena pavattantīti attho. Yathā pana tesam paṭhamavipassanābhiniveso hoti, taṃ dassetuṃ “sabbabodhisattā hī”tiādi vuttaṃ. Buddhabhāvānaṃ vipassanā, buddhatthāya vā vipassanā buddhavipassanā.

Sikhīsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Buddhavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Āhāravaggo

1. Āhārasuttavaṇṇanā

11. Āharantīti ānenti uppādentī, upatthambhenti attho. Nibbattāti pasutā. Bhūtā nāma yasmā tato paṭṭhāya loke jātavohāro paṭisandhiggahaṇato pana paṭṭhāya yāva mātukucchito nikkhanto, tāva sambhavesino, esa tāva gabbhaseyyakesu bhūtasambhavesivibhāgo, itaresu pana paṭhamacittādivasena vutto. Sambhava-saddo cettha gabbhaseyyakānaṃ vasena pasūtipariyāyo, itaresaṃ vasena uppattipariyāyo. Paṭhamacittapaṭhamairiyāpathakkhaṇesu hi te sambhavaṃ uppattiṃ esanti upagacchanti nāma, na tāva bhūtā upapattiyā na suppatiṭṭhitattā, bhūtā eva sabbaso bhavesanāya samucchinattā. Na puna bhavissantīti avadhāraṇena nivattitamattaṃ dasseti. Yo ca “kālaghaso bhūto”tiādīsu bhūta-saddassa khīṇāsavavācitā daṭṭhabbā. Vā-saddo cettha sampiṇḍanattho “agginā vā udakena vā”tiādīsu viya.

Yathāsakaṃ paccayabhāvena attabhāvassa paṭhapanamevettha āhārehi kātabbaanuggaho hotīti adhippāyenāha “vacanabhedo...pe... eko yevā”ti. Sattassa uppannadhammānanti sattassa santāne uppannadhammānaṃ. Yathā “vassasataṃ tiṭṭhatī”ti vutte anuppabandhavasena pavattatīti vuttaṃ hoti, evaṃ ṭhitiyāti anuppabandhavasena pavattiyāti attho, sā pana avicchedoti āha “avicchedāyā”ti. Anuppabandhadhammuppattiyā sattasantāno anuggahito nāma hotīti āha “anuppannānaṃ uppādāyā”ti. Etānīti ṭhitanuggahapadāni. Ubhayattha daṭṭhabbāni na yathāsambandhato.

Vatthugatā oḷā vatthu viya tena saddhiṃ ajjhoharitabbataṃ gacchatīti vuttaṃ “ajjhoharitabbako āhāro”ti, nibbattitaojaṃ pana sandhāya “kabalīkāro āhāro ojaṭṭhamakarūpāni āharatī”ti vakkhati. Oḷārikatā appojatāya na vatthuno thūlatāya

kathinatāya vā, tasmā yasmim vatthusmim parittā oḷā hoti, tam oḷārikam. Sappādayo dukkhuppāḍakatāya oḷārikā veditabbā. Visāṇādīnaṃ tivassachadditānaṃ pūtibhūtattā mudukatāti vadanti. Taracchakheḷatemitatāya pana tathābhūtānaṃ tesam mudukatā. Dhammasabhāvo hesa. Sasānaṃ āhāro sukhumo taruṇatiṇasassakhādanato. Sakuṇānaṃ āhāro sukhumo tiṇabijādikhādanato. Paccantavāsīnaṃ āhāro sukhumo māsamuggakurādibhojanattā. Tesanti paranimmitavasavattīnaṃ. Sukhumotvevāti na kiñci upādāya, atha kho sukhumoicceva niṭṭham patto tato paramasukhumassa abhāvato.

Vatthuvaseṇa panettha āhārassa oḷārikasukhumatā vuttā, sā cassa appojamahojatāhi veditabbāti dassetuṃ “ettha cā”tiādimāha. Parissayanti khudāvasena uppannaṃ vihiṃsaṃ sarīradarathaṃ. Vinodetīti vatthu tassa vinodanamattaṃ karoti. Na pana sakkoti pāletunti sarīraṃ yāpetuṃ nappahoti nirojattā. Na sakkoti parissayaṃ vinodetuṃ āmāsayaṃ apūraṇato.

Chabbidhopīti iminā kassaci phassassa anavasesitabbatamāha. Desanakkamenevettha phassādīnaṃ dutiyāditā, na aññena kāraṇenāti āha “desanānayo eva cesā”tiādi. Manaso sañcetanā na sattassāti dassanatthaṃ manogahaṇaṃ yathā “cittassa ṭhiti, cetovimutti cā”ti āha “manosañcetanāti cetanāvā”ti. Cittanti yaṃ kiñci cittameva. Ekarāsim katvāti ekajjhaṃ gahetvā vibhāgaṃ akatvā, sāmāññena gahitāti attho. Tattha labbhamānaṃ upādiṇṇakādivibhāgaṃ dassetuṃ “kabalīkāro āhāro”tiādi vuttaṃ. Āhāratthaṃ na sādhetīti tādisassa āhārassa anāharaṇato. Tadāpīti bhijjivā vigatakālepi. Upādiṇṇakāhāroti vuccantīti keci. Idaṃ pana ācariyānaṃ na ruccati tadā upādiṇṇakarūpasseva abhāvato. Paṭisandhicitteneva sahaḷatāti lakkhaṇavacanametam, sabbāyapi kammajarūpapariyāpannāya oḷāya atthibhāvassa avicchedappavattisambhavadassanattho. Sattamāti uppannadivasato paṭṭhāya yāva sattamadivasāpi. Rūpasantatiṃ pāleti pavenighaṭanavasena. Ayamevāti kammajaoḷā. Kammajaoḷaṃ pana paṭicca uppannaoḷā akammajattā anupādiṇṇaāhārotveva veditabbo. Anupādiṇṇakā phassādayo veditabbāti ānetvā sambandho. Lokuttarā phassādayo kathanti āha “lokuttarā pana ruḷhīvasena kathitā”ti. Yasmā tesam kusālānaṃ upetapariyāyo natthi, tasmā vipākānaṃ upādiṇṇapariyāyo natthevāti anupādiṇṇapariyāyopi ruḷhīvasena vuttoti veditabbo.

Pubbe “āhārāti paccayā”ti vuttattā yadi paccayaṭṭho āhāraṭṭhotiādinā codeti, atha kasmā ime eva cattāro vuttāti atha kasmā cattārova vuttā. Ime eva ca vuttāti yojanā. Visesappaccayattāti etena yathā aññe paccayadhammā attano paccayuppannassa paccayāva honti, ime pana tathā ca hoti aññathā cāti samānapi paccayatte atirekapaccayā honti, tasmā “āhārāti vuttā”ti imamattaṃ dasseti. Idāni tam atirekapaccayataṃ dassetuṃ “visesapaccayo hī”tiādi vuttaṃ. Visesappaccayo rūpakāyassa kabalīkāro āhāro upathambhakabhāvato. Tenāha aṭṭhakathāyaṃ “rūpārūpānaṃ upathambhakattena upakārakā cattāro āhārā āhārapaccayo”ti. Upathambhakattañhi satīpi janakatte arūpīnaṃ āhārānaṃ āhārajarūpasamuṭṭhānakarūpāhārassa ca hoti, asati pana upathambhakatte āhārānaṃ janakattaṃ natthīti upathambhakattaṃ padhānaṃ. Janayamānapi hi āhāro avicchedavasena upathambhayamāno eva janetīti upathambhakabhāvo eva āhārabhāvo. Vedanāya phasso visesapaccayo. “Phassapaccayā vedanā”ti hi vuttaṃ. “Saṅkhārapaccayā viññāṇa”nti vacanato viññāṇassa manosañcetanā. “Cetanā tividhaṃ bhavaṃ janetī”ti hi vuttaṃ. “Viññāṇapaccayā nāmarūpa”nti pana vacanato

nāmarūpassa viññāṇaṃ visesapaccayo. Na hi okkantaviññāṇābhāve nāmarūpassa atthi sambhavo. Yathāha “viññāṇaṃ hi, ānanda, mātukucchismiṃ na okkamissatha, api nu kho nāmarūpaṃ mātukucchismiṃ samuccissathā”tiādi. Vuttamevatthaṃ suttena sādhetuṃ “yathāhā”tiādi vuttaṃ.

Evaṃ yadipi paccayattho āhārattho, visesapaccayattā pana imeva āhārāti vuttāti taṃ nesaṃ visesapaccayatāṃ avibhāgato dassetvā idāni vibhāgato dassetuṃ “ko panetthā”tiādi āraddhaṃ. Mukhe ṭhapitamatto eva asaṅkhādito, tattakenāpi abbhantarassa āhārassa paccayo hoti eva. Tenāha “aṭṭha rūpāni samuṭṭhāpeti”ti. Sukhavedanāya hito sukhavedanīyo. Sabbathāpīti cakkhusamphassādivasena. Yattakā phassassa pakārabhedā, tesāṃ vasena sabbappakāropi phassāhāro yathārahaṃ tisso vedanā āharati, anāhārako natthi.

Sabbathāpīti idhāpi phassāhāre vuttanayānusārena attho veditabbo. Tisantativasenāti kāyadasakaṃ bhāvadasakaṃ vatthudasakanti tividhasantativasena. Sahajātādipaccayanāyenaṃ sahajātādipaccayavidhinā. Paṭisandhiviññāṇaṃ hi attanā sahajātanāmassa sahajātaaññaṃ aṇṇavipākendriyasampayuttaatthiavigatapaccayehi paccayo hontoyeva āhārapaccayatāya taṃ āhāreti vuttaṃ, sahajātarūpesu pana vatthuno sampayuttapaccayaṃ ṭhapetvā vippayuttapaccayena, sesarūpānaṃ aṇṇamaññaṃ paccayaṃ ṭhapetvā itaresaṃ paccayānaṃ vasena yojanā kātābbā. Tānīti napuṃsakaniddeso anapuṃsakānampi napuṃsakehi saha vacanato. Sāsavakusalākusalacetanāva vuttā visesapaccayabhāvadassanaṃ hetanti, tenāha “avisesena panā”tiādi. Paṭisandhiviññāṇameva vuttanti etthāpi eseṃ nayo. Yathā tassa tassa phalassa visesato paccayatāya etesaṃ āhārattho, evaṃ avisesatopīti dassetuṃ “avisesenā”tiādi vuttaṃ. Tattha taṃ sampayuttatāṃ samuṭṭhānadhammānanti tehi phassādīhi sampayuttadhammānaṃ ceva taṃ samuṭṭhānarūpadhammānaṃ. Tattha sampayuttaggahaṇaṃ yathārahato daṭṭhabbaṃ, samuṭṭhānaggahaṇaṃ pana avisesato.

Upatthambhento āhāraṃ sādhetīti upatthambhento eva rūpaṃ samuṭṭhāpeti, ojaṭṭhamakasamuṭṭhāpaneneva panassa upatthambhanakiccasiddhi. Phusantoyevāti phusanakiccam karonto eva. Āyūhamānāvāti cetayamānā eva abhisandahantī eva. Vijānantamevāti upapattiparikappanavasena vijānantameva āhāraṃ sādhetīti yojanā. Sabbattha āhāraṃ sādhanānaṃ tesāṃ vedanādiupattihetutāya attabhāvassa pavattanameva. Kāyaṭṭhapanenāti kasmā vuttaṃ, nanu kammajādirūpaṃ kammādināva pavattatīti codanaṃ sandhāyāha “kammajanitopī”tiādi.

Upādiṇṇarūpasantatiyā upatthambhaneneva utucittajarūpasantatīnampi upatthambhanasiddhi hotīti “dvinnāṃ rūpasantatīna”nti vuttaṃ. Upatthambhanameva sandhāya “anupālako hutvā”ti ca vuttaṃ. Rūpakāyassa ṭhīti hetutā hi yāpanā anupālānā. Sukhādivatthubhūtaṃ sukhādīnaṃ pavattiṭṭhānabhūtaṃ. Ārammaṇampi hi vasati ettha ārammaṇakaraṇavasena tadārammaṇā dhammāti vatthūti vuccati. Phusantoyevāti idaṃ phassassa phusanasabhāvattā vuttaṃ. Na hi dhammānaṃ sabhāvena vinā pavatti atthi, vedanāpavattiyā vinā sattānaṃ sandhāvanatā natthīti āha “sukhādi...pe... hotī”ti. Na cettha saññībhavakathāyaṃ asaññībhavo dassetabbo, tassāpi vā kāraṇabhūta vedanāpavattivaseneva ṭhītiyā hetuno abyāpitattā, tathā hi “manosañcetanā...pe... bhavamūlanipphādanato sattānaṃ ṭhītiyā hotī”ti vuttā. Tato

eva viññāṇaṃ vijānantamevāti upapattiparikappanavasena vijānantamevāti vuttovāyamattho.

Cattāri bhayāni daṭṭhabbāni ādīnavavibhāvanato. Nikantīti nikāmanā, rasataṇhaṃ sandhāya vadati. Sā hi kabaḷikāre āhāre balavatī, tenevettha avadhāraṇaṃ kataṃ. Bhāyati etasmāti bhayaṃ, nikantiyeva bhayaṃ mahānattha hetuto. Upagamaṃ visayindriyaviññāṇesu visayaviññāṇesu ca saṅgativasena pavatti, taṃ vedanādiupattihetutāya “bhaya”nti vuttaṃ. Avadhāraṇe payojanaṃ vuttanayameva. Sesadvayepi eseva nayo. Āyūhanaṃ abhisandahanaṃ, saṃvidhānantipi vadanti. Taṃ bhavūpapattihetutāya “bhaya”nti vuttaṃ. Abhinipāto tattha tattha bhava paṭisandhiggahaṇavasena viññāṇassa nibbatti. So bhavūpapattihetukānaṃ sabbesaṃ anattānaṃ mūlakāraṇatāya “bhaya”nti vuttaṃ. Idāni nikantiādīnaṃ sappaṭibhayaṃ vitthārato dassetuṃ “kiṃ kāraṇa”tiādi āradhamaṃ. Tattha nikantiṃ katvāti ālayaṃ janetvā, taṇhaṃ uppādetvāti attho. Sītādīnaṃ purakkhatāti sītādīnaṃ purato tṭhitā, sītādīhi bādhiyamānāti attho.

Phassaṃ upagacchantāti cakkhusamphassādibhedaṃ phassaṃ pavattentā. Phassassādinoti kāyasamphassavasena phoṭṭhabbasaṅkhātassa assādanasīlā. Kāyasamphassavasena hi sattānaṃ phoṭṭhabbataṇhā pavattatīti dassetuṃ phassāhārādīnavadassane phoṭṭhabbārammaṇaṃ uddhaṭaṃ “paresaṃ rakkhitagopitesū”tiādīnā. Phassassādinoti vā phassāhārassādinoti attho. Sati hi phassāhāre sattānaṃ phassārammaṇe assādo, nāsati, tenāha “phassassādamūlaka”ntiādi.

Jātinimittassa bhayassa abhinipātasabhāvena gahitattā “tammūlaka”nti vuttaṃ. Kammāyūhananimittanti attho. Bhayaṃ sabbanti pañcavīsati, tividdhamahābhayaṃ, aññañca sabbabhayaṃ āgatameva hoti bhayādhiṭṭhānassa attabhāvassa nipphādanato.

Abhinipatatīti abhinibbattati. Paṭhamābhinibbatti hi sattānaṃ tattha tattha aṅgārakāsusadise bhava abhinipātasadisī. Tammūlakattāti nāmarūpanibbattimūlakattā. Sabbabhayaṇaṃ abhinipātoyeva bhayaṃ bhāyati etasmāti katvā.

Appeti viyāti phalassa attalābhahetubhāvato kāraṇaṃ, taṃ niyyādeti viya. Tanti phalaṃ. Tatoti kāraṇato. Etesanti āhārānaṃ. Yathāvuttenāti “phalaṃ nidetī”tiādīnā vuttappakārena atthena. Sabbapadesūti “vedanānirodhenā”tiādīsu sabbesu padesu.

Paṭisandhiṃ ādiṃ katvāti paṭisandhikkhaṇaṃ ādiṃ katvā. Upādiṇṇakaāhāre sandhāya “attabhāvasaṅkhātānaṃ āhārāna”nti vuttaṃ. Te hi nippariyāyato taṇhānidānā. Paripuṇṇāyatanānaṃ sattānaṃ sattasantativasenāti paripuṇṇāyatanānaṃ sabhāvakānaṃ cakkhu sotaṃ ghānaṃ jivhā kāyo bhāvo vatthūti imesaṃ sattannaṃ santatīnaṃ vasena. Sesānaṃ aparipuṇṇāyatanānaṃ andhabadhiraabhāvakānaṃ. Ūnaūnasantativasenāti cakkhunā, sotena, tadubhayena, bhāvena ca ūnaūnasantativasena. Paṭisandhiyaṃ jātā paṭisandhikā. Paṭhamabhavaṅgacittakkhaṇādīti ādi-saddena tadārammaṇacittassa saṅgaho daṭṭhabbo.

Taṇhāyapi nidānaṃ jānātīti yojanā. Taṇhānidānantipi pāṭho. Vaṭṭaṃ dassetvāti sarūpato nayato ca sakalameva vaṭṭaṃ dassetvā. Idāni tamatthaṃ vitthārato vibhāvetuṃ “imasmiṃca pana tṭhāne”tiādimāha. Atītābhikṣuṃ desanaṃ katvāti

paccuppanabhavato paṭṭhāya atītadhammābhimukhaṃ tabbisayaṃ desanaṃ katvā tathākāraṇena. Atītena vaṭṭaṃ dassetīti atītabhavana kammakilesavipākavaṭṭaṃ dasseti. Attabhāvoti paccuppanno attabhāvo. Yadi evaṃ kasmā “atītena vaṭṭaṃ dassetī”ti vuttanti? Nāyaṃ doso “atītenevā”ti anavadhāraṇato, evaṃ katvā atītābhimukhaggahaṇaṃ janakakammaṃ gahitaṃ, taṇhāsīsenā nānantariyabhāvato. Na hi kammunā vinā taṇhā bhavanetti yujjati.

Taṃ kammanti taṇhāsīsenā vuttakammaṃ. Dassetunti taṃ atītaṃ attabhāvaṃ dassetuṃ. Tassattabhāvassa janakaṃ kammanti tassa yathāvuttassa attabhāvassa janakaṃ. Tato parampi attabhāvaṃ āyūhitaṃ kammaṃ dassetuṃ vuttaṃ. Avijjā ca nāma taṇhā viya kammattāti kammasseva gahaṇaṃ. Dvīsu ṭhānesūti āhāraggaṇaṇa vedanādiggahaṇenāti dvīsu ṭhānesu. Attabhāvoti paccuppannakāliko atītakāliko ca attabhāvo. Puna dvīsūti taṇhāggahaṇe avijjāsaṅkhāraggaṇeti dvīsu ṭhānesu. Tassa janakanti paccuppannassa ceva atītassa ca attabhāvassa janakaṃ kammaṃ vuttanti yojanā. Kammaggahaṇena cettha yattha taṃ kammaṃ āyūhitaṃ, sā atītā jāti atthato dassitā hoti. Tena saṃsāraṇaṭṭassa anamataggataṃ dīpeti. Saṅkhepenāti saṅkhepena hetupañcakaphalapañcakaggahaṇampi hi saṅkhepo eva hetuphalabhāvena saṅghetabbadhammānaṃ anekavidhattā.

Yadi atītena vaṭṭaṃ dassitaṃ, evaṃ sati sappadesā paṭiccasamuppādadhammadesanā hotīti dassento “tatrāya”ntiādimāha. Tena hi yadipi sarūpato anāgatena vaṭṭaṃ idha na dassitaṃ, nayato pana tassapi dassitattā nippadesā eva paṭiccasamuppādadesanāti dasseti. Idāni tamatthaṃ upamāya vibhāvetuṃ “yathā hī”tiādi vuttaṃ. Udakapiṭṭhe nipannanti udakaṃ pariplavavasena nipannaṃ. Parabhāganti parauttamaṅgabhāgaṃ. Oratoti tato aparabhāgato olokento. Aparipuṇṇoti vikalāvayavo. Evaṃsāmpadantiādi upamāya saṃsandanaṃ.

Yathā hi gīvā sarīrasandhārakakaṇḍarānaṃ mūlaṭṭhānabhūtā, evaṃ attabhāvasandhārakānaṃ saṅkhārānaṃ mūlabhūtā taṇhāti vuttaṃ “gīvāya diṭṭhakālo”ti. Yathā vedanādiānekāyavavasamudāyabhūto attabhāvo, evaṃ phāsukapiṭṭhikaṇḍakādiānekāyavavasamudāyabhūtā piṭṭhīti “piṭṭhiyā...pe... tassa diṭṭhakālo”ti vuttaṃ. Taṇhāsaṅkhātanti taṇhāya kathitaṃ. Idha desanāya paccayā avijjāsaṅkhārā veditabbāti “naṅguṭṭhamūlassa diṭṭhakālo viyā”ti vuttaṃ. Tathā hi pariyosāne “naṅguṭṭhamūlaṃ passeyyā”ti upamādassanaṃ kataṃ. Nayato paripuṇṇabhāvaggahaṇaṃ veditabbaṃ. Pāliyaṃ anāgatassāpi paccayaṇaṭṭassa hetuvasena phalavasena vā paripuṇṇabhāvassa mukhamattadassanīyattā ādito phalahetusandhi, majjhe hetuphalasandhi, antepi phalahetusandhīti evaṃ tisandhikattā catusaṅkhepameva vaṭṭaṃ dassitanti.

Āhārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Moḷiyaphaggunasuttavaṇṇanā

12. Imasmiṃyeva ṭhāneti “cattārome bhikkhu...pe... āhārā”ti evaṃ cattāro āhāre sarūpato dassetvā “ime kho bhikkhave...pe... anuggahāyā”ti nigamanavasena dassite imasmiṃyeva ṭhāne. Desanaṃ niṭṭhāpesi catuāhāravibhāgaḍḍipakaṃ desanaṃ uddesavaseneva niṭṭhāpesi, upari āvajjetvā tuṇhī nisīdi. Diṭṭhigatikoti attadiṭṭhivasena diṭṭhigatiko. Varagandhavāsītanti sabhāvasiddhena candanagandhena ceva tadaññanānāgandhena ca paribhāvitattā

varagandhavāsitaṃ. Ratanacaṅkoṭavarenāti ratanamayena uttamacaṅkoṭakena. Desanānusandhiṃ ghaṭentoti yathādesitāya desanāya anusandhiṃ ghaṭento, yathā uparidesanā vaddheyya, evaṃ ussāhaṃ karonto. Viññāṇāhāraṃ āhāretīti tassa āhāraṇakiriyāya vuttapucchāya taṃ diṭṭhigataṃ uppāṭento “yo etaṃ...pe... bhuñjati vā”ti āha.

Viññāṇāhāre nāma icchite tassa upabhuñjakenapi bhavitabbaṃ, so “ko nu kho”ti ayaṃ pucchāya adhippāyo. Utusamayeti gabbhavuṭṭhānasamaye. So hi utusamayassa mattakasamayattā tathā vutto. “Udakena aṇḍāni mā nassantū”ti mahāsamuddato nikkhamitvā. Gijjhapotakā viya āhārasañcetanāya tāni kacchapaṇḍāni manosañcetanāhārena yāpentīti ayaṃ tassa therassa laddhi. Kiñcāpi ayaṃ laddhīti phassamanosañcetanāhāresu kiñcāpi therassa yuttā ayuttā vā ayaṃ laddhi. Imaṃ pañhanti “ko nu kho, bhante, viññāṇāhāraṃ āhāretī”ti imaṃ pañhaṃ etāya yathāvuttāya laddhiyā na pana pucchati, atha kho sattupaladdhiyā pucchati adhippāyo. Soti diṭṭhigatiko. Na niggahetabbo ummattakasadisattā adhippāyaṃ ajānitvā pucchāya katattā. Tenāha “āhāretīti nāhaṃ vadāmī”tiādi.

Tasmiṃ mayā evaṃ vutteti tasmiṃ vacane mayā “āhāretī”ti evaṃ vutte sati. Ayaṃ pañhoti “ko nu kho, bhante, viññāṇāhāraṃ āhāretī”ti ayaṃ pañho yutto bhaveyya. Evaṃ pucchite pañheti sattupaladdhiṃ anādāya “katamassa dhammassa paccayo”ti evaṃ dhammapavattavaseneva pañhe pucchite. Teneva viññāṇenāti teneva paṭisandhiviññāṇena saha uppannaṃ nāmañca rūpañca atītabhave diṭṭhigatikassa vasena āyatīṃ punabbhavābhiniḍḍatīti idhādhippettaṃ. Nāmarūpe jāte satīti nāmarūpe nibbatte tappaccayabhūtaṃ bhinditvā saḷāyatanam hoti.

Tatrāyaṃ paccayavibhāgo - nāmanti vedanādikhandhattayaṃ idhādhippettaṃ, rūpaṃ pana sattasantapariyāpannaṃ, niyamato cattāri bhūtāni cha vatthūni jīvitindriyaṃ āhāro ca. Tattha vipākanāmaṃ paṭisandhikkhaṇe hadayavatthuno sahāyo hutvā chaṭṭhassa manāyatanassa

sahajātaaññaṃāññanissayasampayuttavipākaatthiavigatapaccayehi saddadhā paccayo hoti. Kiñci panettha hetupaccayena kiñci āhārapaccayenāti evaṃ ukkaṃsāvakaṃso veditabbo. Itaresaṃ pana pañcāyatanānaṃ catunnaṃ mahābhūtānaṃ sahāyo hutvā sahajātanissayavipākavippayuttaatthiavigatavasena chadhā paccayo hoti. Kiñci panettha hetupaccayena kiñci āhārapaccayenāti sabbaṃ purimasadisam. Pavatte vipākanāmaṃ vipākassa chaṭṭhāyatanassa vuttanayena saddadhā paccayo hoti, avipākaṃ pana avipākassa chaṭṭhassa tato vipākapaccayaṃ apanetvā paccayo hoti. Cakkhāyatanādīnaṃ pana paccuppannaṃ cakkhupasādādivatthukampi itarampi vipākanāmaṃ pacchājātavippayuttaatthiavigatapaccayehi catudhā paccayo hoti, tathā avipākampi veditabbaṃ. Rūpato pana vatthurūpaṃ paṭisandhiyaṃ chaṭṭhassa sahajātaaññaṃāññanissayavippayuttaatthiavigatapaccayehi chadhā paccayo hoti. Cattāri pana bhūtāni cakkhāyatanādīnaṃ pañcannaṃ sahajātanissayaatthiavigatapaccayehi catudhā paccayo hoti. Rūpajīvitam atthiavigatindriyavasena tidhā paccayo hotīti ayañhettha saṅkhepo, vitthāro pana visuddhimaggato gahetabbo.

Pañhassa okāsaṃ dentoti “ko nu kho, bhante, phusatī”ti imassa diṭṭhigatikapañhassa okāsaṃ dento. Tato vivecetukāmoti adhippāyo. Sabbapadesūti diṭṭhigatikena bhagavatā ca vuttapadesu. Sattoti attā. So pana ucchedavādinopi yāva na ucchijjati, tāva atthevāti laddhi, pageva sassatavādinopi. Bhūtoti vijjamāno. Nipphattoti

nipphanno. Na tassa dāni nipphādetabbaṃ kiñci atthīti laddhi. Idappaccayā idanti imasmā viññāṇāhārapaccayā idaṃ nāmarūpaṃ. Puna idappaccayā idanti imasmā nāmarūpapaccayā idaṃ saḷāyatananti evaṃ bahūsu tḥānesu bhagavatā kathitattā yathā paccayato nibbattaṃ saṅkhāramattamidanti saññattiṃ upagato. Tenāpīti saññattupagatenāpi. Ekābaddhaṃ katvāti yathā pucchāya avasaro na hoti, tathā ekābaddhaṃ katvā. Desanāruḷhanti yato saḷāyatanapadato paṭṭhāya “saḷāyatanapaccayā phasso”tiādīnā desanā paṭiccasamuppādavīthiṃ āruḷhameva. Tamevāti saḷāyatanapadameva gahetvā. Vivajjentoti vivaṭṭento. Evamāhāti “channaṃtvevā”tiādīkārena evaṃ desite, “vineyyajano paṭivijjhatī”ti evamāha. Viññāṇāhāro āyatiṃ punabbhavābhiniḃbattiyaṭi evaṃ purimabhavato āyatibhavassa paccayavasena mūlakāraṇavasena ca desitattā “viññāṇanāmarūpānaṃ antare eko sandhī”ti vuttaṃ. Tadaminā viññāṇaggahaṇena abhisāṅkhāraviññāṇassāpi gahaṇaṃ katanti daṭṭhabbaṃ.

Moḷiyaphaggunasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Samaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

13. Ye paccayasamavāye tenattabhāvena saccāni paṭivijjhituṃ samatthā, te bāhirakaliṅge tḥitāpi teneva tattha samatthatāyogena bhāvināṃ samitabāhitapāpataṃ apekkhitvā samaṇasammatāyeva brāhmaṇasammatāyevāti te nivattetuṃ “saccāni paṭivijjhituṃ asamatthā”ti vuttaṃ. Dukkhasaccavasenāti dukkhaariyasaccavasena. Aññathā kathaṃ bāhirakāpi jarāmaraṇaṃ dukkhanti na jānanti. Saccadesanābhāvato “saha taṇhāyā”ti vuttanti keci. Taṃ na suṭṭhu. Yasmā tattha tattha bhava paṭhamābhiniḃbatti, idha jātīti adhippetā, sā ca taṇhā eva santānena, taṇheva sā jāti. Jarāmaraṇaṃcetttha pākaṭameva adhippetāṃ, na khaṇikaṃ, tasmā sataṇhā eva jātijarāmaraṇassa samudayoti bhūtakathanametāṃ daṭṭhabbaṃ. Samudayasaccavasena na jānantīti yojanā. Esa nayo sesapadesupi. Sabbapadesūti yattha taṇhā visesanabhāvena vattabbā, tesu sabbapadesu. Yena samannāgatattā puggalo paramatthato samaṇo brāhmaṇoti vuccati, taṃ sāmāññaṃ brahmaññañcāti āha “ariya...pe... brahmaññañcā”ti. Yena hi pavattinimittena samaṇa-saddo brāhmaṇa-saddo ca sake atthe niruḷho, tassa vasena abhinnopi veneyyajjhāsayato dvidhā katvā vattuṃ arahatīti vuttaṃ “ubhayatthāpī”ti. Ekādasasu tḥānesu cattāri saccāni kathesi avijjāsamudayassa anuddhaṭṭā.

Samaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Dutiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

14. Ime dhamme katame dhammeti ca ettha iti-saddo ādiattho. Tena “imesaṃ dhammānaṃ katamesaṃ dhammāna”nti imesaṃ padānaṃ saṅgaho. Etāni hi padāni jarāmaraṇādīnaṃ sādharmaṇabhāvena vuttāni imissā desanāya papañcabhūtanīti āha “ettakaṃ papañcaṃ katvā kathitaṃ, desanaṃ...pe... ajjhāsayenā”ti. Iminā tāneva jarāmaraṇādīni gahetvā puggalajjhāsayavasena ādito “ime dhamme”tiādīnā sabbapadasādhāraṇato desanā āraddhā. Yathānulomasāsanañhi suttantadesanā, na yathā dhammasāsananti.

Dutiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Kaccānagottasuttavaṇṇanā

15. Yasmā idha jānantāpi “sammādiṭṭhī”ti vadanti ajānantāpi bāhirakāpi sāsanikāpi anussavādivasenapi attapaccakkhenapi, tasmā taṃ bahūnaṃ vacanaṃ upādāya āmedītavasena “sammādiṭṭhi sammādiṭṭhīti, bhante, vuccatī”ti āha. Tathāniddiṭṭhatādassanattamaṃ hissa ayaṃ āmedītapayogo. Ayañhettha adhippāyo - “aparehipi sammādiṭṭhīti vuccati, sā paṇāyaṃ evaṃ vuccamānā atthañca lakkhaṇaṃ upādāya kittāvatā nu kho, bhante, sammādiṭṭhi hotī”ti. Atṭhakathāyaṃ pana “sammādiṭṭhī”ti vacane yasmā viññū eva pamāṇaṃ, na aviññū, tasmā “yaṃ paṇḍitā”tiādi vuttaṃ. Dve avayavā assāti dvayaṃ, duvidhaṃ diṭṭhigāhavatthu, dvayaṃ diṭṭhigāhavasena nissito apassitoti dvayanissito. Tenāha “dve koṭṭhāse nissito”ti. Yāya diṭṭhiyā “sabboyamaṃ loko atthi vijjati sabbakālaṃ upalabbhatī”ti diṭṭhigatiko gaṇhāti, sā diṭṭhi atthitā, sā eva sadā sabbakālaṃ loko atthīti pavattagāhatāya sassato, taṃ sassataṃ. Yāya diṭṭhiyā “sabboyamaṃ loko natthi na hoti ucchijjatī”ti diṭṭhigatiko gaṇhāti, sā diṭṭhi natthitā, sā eva ucchijjatīti uppannagāhatāya ucchedo, taṃ ucchedaṃ. Loko nāma saṅkhāraloko tamhi gahetabbato. Sammappaññāyāti aviparītapaññāya yathābhūtapaññāya. Tenāha “savipassanā maggapaññā”ti. Nibbattesu dhammesūti yathā paccayuppannesu rūpārūpadhammesu. Paññāyante sivevāti santānanibandhanavasena paññāyamānesu eva. Yā natthīti yā ucchedadiṭṭhi tattha tattheva sattānaṃ ucchijjanato vinassanato koci t̥hito nāma satto dhammo vā natthīti saṅkhāraloke uppajjeyya. “Natthi sattā opapātikā”ti pavattamānāpi micchādiṭṭhi tathāpavattasaṅkhārārammaṇāva. Sā na hotīti kammāvijjātāṇhādibhedamaṃ paccayaṃ paṭicca saṅkhāralokassa samudayanibbattiṃ sammappaññāya passato, sā ucchedadiṭṭhi, na hoti, nappavattati avicchedena saṅkhārānaṃ nibbattidassanato. Lokanīrodhanti saṅkhāralokassa khaṇikanīrodhaṃ. Tenāha “saṅkhārānaṃ bhaṅga”nti. Yā atthīti hetuphalasambandhena pavattamānassa santānānupacchedassa ekattaggahaṇena saṅkhāraloke yā sassatadiṭṭhi sabbakālaṃ loko atthīti uppajjeyya. Sā na hotīti uppannuppannānaṃ nirodhassa navanavānañca uppādassa dassanato, sā sassatadiṭṭhi na hoti.

Loko samudeti etasmāti lokasamudayoti āha “anulomapaccayākāra”nti. Paccayadhammānañhi attano phalassa paccayabhāvo anulomapaccayākāro. Paṭilomaṃ paccayākāranti ānetvā sambandho. Taṃtaṃhetunīrodhato taṃtaṃphalanīrodho hi paṭilomapaccayākāro. Yo hi avijjādīnaṃ paccayadhammānaṃ hetuādipaccayabhāvo, so nipariyāyato lokasamudayo. Paccayuppannassa saṅkhārādikassa. Anucchedaṃ passatoti anucchedadassanassa hetu. Ayampīti na kevalaṃ khaṇato udayavayanīharaṇanayo, atha kho paccayato udayavayanīharaṇanayopi.

Upagamanaṭṭhena taṇhāva upayo. Tathā diṭṭhupayo. Eseva nayoti iminā upayehi upādānādīnaṃ anattahantarataṃ atidisati. Tathā ca pana tesu duvidhatā upādīyati. Nanu ca cattāri upādānāni aññattha vuttānīti? Saccamaṃ vuttāni, tāni ca kho atthato dve evāti idha evaṃ vuttaṃ. Kāmaṃ “ahaṃ mama”nti ayathānukkamena vuttaṃ, yathānukkamaṃyeva pana attho veditabbo. Ādi-saddena paroparassa subhaṃ asubhantiādīnañca saṅgaho veditabbo. Te dhammeti tebhūmakadhamme. Vinivisanti virūpaṃ nivisanti, abhinivisanti attho. Tāhīti taṇhādiṭṭhihi. Vinibaddhoti virūpaṃ vimuccituṃ vā appadānavasena niyametvā baddho.

“Abhiniveso”ti upayupādānānaṃ pavattiākāraviseso vuttoti āha “tañcāyanti tañca upayupādāna”nti. Cittassāti akusalacittassa. Patitṭhānabhūtaṃ ādhārabhūtaṃ. Dosamohavasenapi akusalacittappavatti taṇhādiṭṭhābhinivesūpanissayā evāti taṇhādiṭṭhiyo akusalassa cittassa adhiṭṭhānanti vuttā. Tasminti akusalacitte. Abhinivisantīti “etaṃ mama, eso me attā”tiādinā abhinivesanaṃ pavattenti. Anusentīti thāmagatā hutvā appahānabhāvena anusenti. Tadubhayanti taṇhādiṭṭhidvayaṃ. Na upagacchatīti “etaṃ mamā”tiādinā taṇhādiṭṭhigatiyā na upasaṅkamati na allīyati. Na upādiyatīti na daḥhaggāhaṃ gaṇhāti. Na adhiṭṭhātīti na taṇhādiṭṭhigāhena adhiṭṭhāya pavattati. Attaniyagāho nāma sati attagāhe hotīti vuttaṃ “attā me”ti. Idaṃ dukkhaggahaṇaṃ upādānakkhandhāpassayaṃ tabbinimuttassa dukkhassa abhāvāti vuttaṃ “dukkhamevāti pañcupādānakkhandhamattamevā”ti. “Saṃkhittena pañcupādānakkhandhā dukkhā”ti hi vuttaṃ. Kaṅkhaṃ na karotīti saṃsayāṃ na uppādeti sabbaso vicikicchāya samucchinanato.

Na parappaccayenāti parassa asaddahanena. Missakasammādiṭṭhiṃ āhāti nāmarūpaparicchedato paṭṭhāya sammādiṭṭhiyā vuttattā lokiya lokuttaramissakaṃ sammādiṭṭhiṃ avoca. Nikūṭantoti nihīnanto. Nihīnapariyāyo hi ayaṃ nikūṭa-saddo. Tenāha “lāmakanto”ti. Paṭhamakanti ca garahāyaṃ ka-saddo. Sabbam natthīti yathāsaṅkhatam bhaṅgupattiyā natthi eva, sabbam natthi ucchijjati vinassatīti adhippāyo. Sabbamatthīti ca yathā asaṅkhatam atthi vijjati, sabbakālam upalabbhatīti adhippāyo. Sabbanti cettha sakkāyasabbam veditabbam “sabbadhammānupariyāya”ntiādisu viya. Tañhi pariññāññānānaṃ paccayabhūtaṃ. Iti-saddo nidassane. Kiṃ nidasseti? Atthi-saddena vuttaṃ. “Atthita”nti niccataṃ. Sassataggāho hi idha paṭhamo antoti adhippeto. Uccchedaggāho dutiyoti tadubhayavinimuttā ca idappaccayatā. Ettha ca uppannanirodhakathanato sassatataṃ, nirujjhantānaṃ asati nibbānappattiyā yathāpaccayaṃ punūpagamanakathanato ucchedatañca anupagamma majjhimena bhagavā dhammaṃ deseti idappaccayatānayaena. Tena vuttaṃ “ete...pe... ante”tiādi.

Kaccānagottasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Dhammakathikasuttavaṇṇanā

16. Nibbindanattāyāti nibbidānupassanāpaṭilābhāya. Sā hi jarāmarasāsena vuttesu saṅkhatadhammesu nibbindanākārena pavattati. Virajjanattāyāti virāgānupassanāpaṭilābhāya. Silato paṭṭhāyāti vivaṭṭasannissitasīlasamādānato paṭṭhāya. Sotāpattiyaṅgehi samannāgato vivaṭṭasannissitasīle patitṭhito upāsakopi pageva catupārisuddhisīle patitṭhito bhikkhu sammāpaṭipanno nāma. Tenāha “yāva arahattamaggā paṭipannoti veditabbo”ti. Nibbānadhammassāti nibbānāvahassa ariyassa maggassa. Anurūpasabhāvabhūtaṃ nibbānādhigamassa anucchavikasabhāvabhūtaṃ. Nibbidāti iminā vuṭṭhānagāminipariyosānaṃ vipassanaṃ vadati. Virāgā nirodhāti padadvayaena ariyamaggaṃ, itarena phalaṃ. Etthāti imasmiṃ sutte. Ekena nāyenaṃ paṭhamena nāyena. Tattha hi bhagavā tena bhikkhunā dhammakathikalakkaṇaṃ pucchito taṃ matthakaṃ pāpetvā vissajjesi. Yo hi vipassanaṃ maggaṃ anupādāvimuttiṃ pāpetvā kathetuṃ sakkoti, so ekantadhammakathiko. Tenāha “dhammakathikassa pucchā kathitā”ti. Dvīhīti dutiyatatiyanāyehi. Tanti puccham. Visetvāti visiṭṭhaṃ katvā. Yathāpucchitamattameva akathetvā apucchitampi atthaṃ dassento

dhammānudhammapaṭipattiṃ anupādāya vimuttisaṅkhātāṃ viśesaṃ pāpetvā. Bhagavā hi appaṃ yācito bahuṃ dento ulārapuriso viya dhammakathikalakkhaṇaṃ pucchito paṭiccasamuppādamukhena tañceva tato ca uttariṃ dhammānudhammapaṭipattiṃ anupādāvimuttañca vissajjesi. Tattha “nibbidāya...pe... dhammaṃ deseti”ti iminā dhammadesanaṃ vāsanābhāgiyaṃ katvā dassesi. “Nirodhāya paṭipanno hoti”ti iminā nibbedhabhāgiyaṃ, “anupādāvimutto hoti”ti iminā desanaṃ asekkhabhāgiyaṃ katvā dassesi. Tenāha “sekkhāsekkhabhūmiyo niddiṭṭhā”ti.

Dhammakathikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Acelakassapasuttavaṇṇanā

17. Liṅgena acelakoti pabbajitaliṅgena acelako. Tena acelakacaraṇena acelo, na niccelatāmattenāti dasseti. Nāmenāti gottanāmena kassapoti. Deseti pavedeti saṃsayavigamaṇaṃ etenāti deso, nicchayahetūti āha “kiñcideva desa”ntiādi. So hi saṃsayavigamaṇaṃ karoti kāraṇaṃ. Okāsanti avasaṃsandanaṃ padesaṃ. Tenāha “khaṇaṃ kāla”nti. Antaragharaṃ antonivesanaṃ. Antare gharāni etassāti antaragharaṃ, antogāmo. Yadākaṅkhasīti yaṃ ākaṅkhasi. Iti bhagavā sabbaññupavāraṇāya pavāreti. Tenāha “yaṃ icchasi”ti. Yadākaṅkhasīti yaṃ ākaṅkhasi, kassapa, tikkhattuṃ paṭikkhipantopi pucchasi, yaṃ ākaṅkhasi, tameva pucchāti attho.

“Yāvatatiyaṃ paṭikkhipi”ti vuttattā “tatiyampi kho”tiādinā pāṭhena bhavitabbaṃ. So pana nayavasena saṃkhittoti daṭṭhabbo. Yena kāraṇena bhagavā acelakassa tikkhattuṃ yācāpetvā cassa pañhaṃ kathesi, taṃ dassetuṃ “kasmā panā”tiādimāha. Gāravajananatthaṃ yāvatatiyaṃ paṭikkhipi tañca dhammassa sussūsāya. Dhammagarukā hi buddhā bhagavanto. Sattānaṃ ñāṇaparipākāṃ āgamayamāno yāvatatiyaṃ yācāpeti vibhattivipariṇāmasena sādharmaṇato padaṃ yojetvā puna “ettakena kālenā”ti kassapaṃ vasena yojetabbaṃ.

Māti paṭisedhe nipāto. Bhaṇīti punavacanavasena kiriyāpadaṃ vadati. Mā evaṃ bhaṇi, kathesi attho. “Iti bhagavā avocā”ti pana saṅgītikāravacanāṃ. Sayamkataṃ dukkhanti purisassa uppajjamānadukkhāṃ, tena kataṃ nāma tassa kāraṇassa pubbe teneva kammaṃ upacitattāti ayaṃ nayo anavajjo. Diṭṭhigatiko pana pañcakkhandhavinimuttaṃ niccaṃ kārakavedakalakkhaṇaṃ attānaṃ parikappetvā tassa vasena “sayamkataṃ dukkha”nti pucchati bhagavā “mā heva”nti avoca, tenāha “sayamkataṃ dukkhanti vattuṃ na vaṭṭati”tiādi. Ettha ca yadi bāhirakehi parikappito attā nāma koci atthi, so ca nicco, tassa nibbikāratāya, purimarūpāvijahanato kassaci viśesādhānassa kātuṃ asakkuṇeyyatāya ahitato nivattanatthaṃ, hite ca vattanatthaṃ upadeso ca nippayojano siyā attavādino. Kathaṃ vā so upadeso pavattiyati? Vikārābhāvato. Evañca attano ajaṭākāsassa viya dānādikiriyā hiṃsādikiriyā ca na sambhavati, tathā sukhassa dukkhassa ca anubhavanabandho eva attavādino na yujjati kammabandhābhāvato. Jātiādīnañca asambhavato kuto vimokkho. Atha pana “dhammamattaṃ tassa uppajjati ceva vinassati ca. Yassa vasenāyaṃ kiriyāvohāro”ti vadeyya, evampi purimarūpāvijahanena avatṭhitassa attano dhammamattanti na sakkā sambhāvetuṃ. Te vā panassa dhammā avatṭhābhūtā, tato aññe vā siyuṃ anaññe vā. Yadi aññe, na tāhi tassa uppannāhi koci viśeso atthi. Yo hi karoti paṭisaṃvedeti cavati upapajjati cāti icchitaṃ, tasmā tadattho eva yathāvuttadoso. Kiñca dhammakappanāpi

niratthikā siyā. Atha anaññe, uppādivināsavantīhi avatthāhi anaññassa attano tāsam viya uppādivināsasambhavato kuto niccatāvākāso. Tāsampi vā attano viya niccatāpattīti bandhavimokkhānaṃ asambhavo evāti na yujjatevāyaṃ attavādo. Tenāha “attā nāma koci dukkhassa kārako natthīti dīpetī”ti. Paratoti “paraṃkataṃ dukkha”ntiādi ke parasmim tividhepi naye. Adhiccasamuppannanti adhicca yadicchāya kiñci kāraṇaṃ kassaci vā pubbaṃ vinā samuppannaṃ. Tenāha “akāraṇena yadicchāya uppanna”nti. Kasmā evamāhāti evaṃ vakkhamānoti adhippāyo. Assāti acelassa. Ayanti bhagavantaṃ sandhāya vadati. Sodhentoti sayam visuddhaṃ katvā pucchitamattaṃ eva attano pucchāya suddhim dassento. Laddhiyā “sayamkataṃ dukkha”nti micchāgahaṇassa paṭisedhanatthāya.

So karotīti so kammaṃ karoti. So paṭisaṃvedayatīti kārakavedakānaṃ anaññattadassanaparaṃ etaṃ, na pana kammakiriyāphalānaṃ paṭisaṃvedanānaṃ samānakālatādassanaparaṃ. Itīti nidassanatthe nipāto. Khoti avadhāraṇe. “So evā”ti dassito. Aniyatādesā hi ete nipātā. Āditoti bhummatthe nissakkavacananti āha “ādimhiyevā”ti. “Sayamkataṃ dukkha”nti laddhiyā pageva “so karoti, so paṭisaṃvedayatī”ti saññācittavipallāsā bhavanti. Saññāvipallāsato hi cittavipallāso, cittavipallāsato diṭṭhivipallāso, tenāha “evaṃ sati pacchā sayamkataṃ dukkhanti ayaṃ laddhi hotī”ti. Evaṃ sati saññācittavipallāsānaṃ brūhito micchābhiniveso, yadidaṃ “sayamkataṃ dukkha”nti laddhi. Tasmā paṭinissajjetaṃ pāpakaṃ diṭṭhigatanti dasseti. Tenāha bhagavā “sayamkataṃ...pe... etaṃ paretī”ti. Vaṭṭadukkhāṃ adhippetāṃ avisesato atthīti ca vuttattā. Sassataṃ sassatagāhaṃ dīpeti paresaṃ pakāseti, tathābhūto ca sassataṃ daḷhaggāhaṃ gaṇhātīti. Tassāti diṭṭhigatikassa. Taṃ “sayamkataṃ dukkha”nti evaṃ pavattaṃ viparītadassanaṃ. Etaṃ sassataggahaṇaṃ. Paretī upeti. Tenāha “kāraṇaṃ...pe... attho”ti. Ekameva gaṇhantanti satipi vatthubhede ayoniso uppajjanena ekameva katvā gaṇhantaṃ.

Idha “ādimhiyevā”ti pade. “Paraṃkataṃ dukkha”nti laddhiyā pagevātiādinā hettha vuttanayānusārena attho veditabbo. Ayañhettha yojanā - “paraṃkataṃ dukkha”nti laddhiyā pageva añño karoti, añño paṭisaṃvedayatīti saññācittavipallāsā bhavantīti sabbaṃ heṭṭhā vuttanayeneva yojetabbaṃ. Evaṃ satīti evaṃ muduke ucchedavipallāse paṭhamuppanne sati pacchā “paraṃkataṃ dukkha”nti ayaṃ laddhi hotīti sambandho. Kārakoti kammaṃ kārako. Tena katanti kammakārakena kataṃ. Kammunā hi phalassa vohāro abhedopacārakattā. Evanti diṭṭhisahagatā vedanā sātasaṃbhāvā kilesapariḷhādinā sapaṭissayā saupāyāsā, evaṃ. “Pageva itare”ti vuttavedanāya abhitunnassa viddhassa. “Vuttanayena yojetabba”nti vatvā taṃ yojanaṃ dassento “tatrāya”ntiādimāha. Ucchedanti sato sattassa ucchedaṃ vināsaṃ, vibhavanti attho. Asato hi vināsaṃ sambhavato atthibhāvanibandhano ucchedo. Yathā hetuphalabhāvena pavattamānānaṃ sabhāvadhammānaṃ satipi ekasantānapariyāpannānaṃ bhinnasantānapatitēhi visese hetuphalānaṃ paramatthato avinābhāvattā bhinnasantānapatitānaṃ viya accantabhedasanniṭṭhānena nānattanayassa micchāgahaṇaṃ ucchedābhinivesassa kāraṇaṃ. Evaṃ hetuphalabhūtānaṃ dhammānaṃ vijjamānēpi sabhāvabhede ekasantānapariyāpannatāya ekattanayena accantābhedagahaṇampi kāraṇamevāti dassetaṃ “sattassā”ti vuttaṃ pāliyaṃ. Santānavasena hi vattamānesu khandhesu ghanavinibbhogābhāvena ekattagahaṇanibandhano sattaggāho, sattassa ca atthibhāvaggāhanibandhano ucchedaggāho, yāvāyaṃ attā na ucchijjati, tāvāyaṃ vijjatiyevāti gahaṇato nirudayaṃ vināso idha ucchedoti adhippetoti “uccheda”nti vuttaṃ. Visesena nāso vināso, abhāvo. So pana maṃsacakkhupaññācakkhūnaṃ

dassanapathātikkamoyeva hotīti vuttaṃ “adassana”nti. Adassane hi nāsasaddo loke niruḥhoti. Sabhāvavigamo sabhāvāpagamo vibhavo. Yo hi nirudayavināsa ucchijjati, na so attano sabhāvena tiṭṭhati.

Ete teti vā ye ime tayā “sayamkataṃ dukkha”nti ca puṭṭhena mayā “so karoti, so paṭisaṃvedayatī”tiādinā, “añño karoti, añño paṭisaṃvedayatī”tiādinā ca paṭikkhittā sassatucchedasaṅkhātā antā, te ubho anteti yojanā. Atha vā ete teti yattha puthū aññatitthiyā anupacitaññasambhāratāya paramagambhīraṃ saṅhaṃ sukhamaṃ suññataṃ appajānantā sassatucchede nimuggā sīsaṃ ukkhipitumaṃ na visahanti, ete te ubho ante anupagammāti yojanā. Desetīti paṭhamamaṃ tāva anaññasādhāraṇe paṭipattidhamme ñāṇānubhāvena majjhimāya paṭipadāya tṭhito, karuṇānubhāvena desanāddhamme majjhimāya paṭipadāya tṭhito dhammaṃ desetī. Ettha hīti hi-saddo hetuattho. Yasmā kāraṇato...pe... niddiṭṭho, tasmā majjhimāya paṭipadāya tṭhito dhammaṃ desetīti yojanā. Kāraṇato phalaṃ dīpanti yojanā, abhidheyyānurūpañhi liṅgavacanāni honti. Assāti phalassa. Na koci kāraṇato vā vedako vā niddiṭṭho, aññadatthu paṭikkhittō hetuphalamattatādassanato kevalaṃ dukkhakkhandhagahaṇatoti. Ettāvatāti “ete te, kassapa...pe... dukkhakkhandhassa nirodho hotī”ti ettakena tāva padena. Sesapañhāti “sayamkatañca paramakatañca dukkha”ntiādikā sesā cattāro pañhā. Aṭṭhakathāyaṃ pana “kiṃ nu kho, bho gotama, natthi dukkha”nti pañho pāḷiyaṃ sarūpeneva paṭikkhittoti na uddhato. Paṭisedhitā hontīti tatiyapañho, tāva paṭhamadutiya pañhapaṭikkhepeneva paṭikkhittō, so hi pañho visumaṃ visumaṃ paṭikkhepena ekajjhaṃ paṭikkhepena ca. Tenāha “ubho...pe... paṭikkhittō”ti. Ettha ca yassa attā kāraṇato vedako vā icchito, tena vipariṇāmadhammo attā anuññāto hoti. Tathā ca sati anupubbaddhammappavattiyā rūpādidhammānaṃ viya, sukhādidhammānaṃ viya cassa paccayāyattavuttitāya uppādavantaṃ āpajjati. Uppāde ca sati avassambhāvī nirodhoti anavakāsā niccatāti. Tassa “sayamkata”nti paṭhamapañhapaṭikkhepo pacchā ce attano niruḥhassa samudayo hotīti pubbe viya anena bhavitabbaṃ, pubbe viya vā pacchāpi. Sesapañhāti tatiyapañhādayo. Tatiyapañho paṭikkhittoti evaṃca tatiyapañho paṭikkhittō veditabbo - “avijjāpaccayā saṅkhārā”tiādinā satataṃ samitaṃ paccayāyattassa dīpanena dukkhassa adhiccasaṃuppannatā paṭikkhittā, tato eva tassa ajānanañca paṭikkhittamaṃ. Tenāha bhagavā “evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hotī”ti.

Yaṃ parivāsaṃ samādiyitvā parivasatīti yojanā. Vacanasiliṭṭhatāvāsenaṃti “bhagavato santike pabbajjaṃ labheyyaṃ upasampada”nti yācanta tena vuttavacanasiliṭṭhatāvāsena. Gāmapavesanādīnīti ādi-saddena nātidivāpaṭikkamaṃ, navesiyādigocaratā, sabrahmacārīnaṃ kiccesu dakkhatādi, uddesādīsu tibbacchandatā, titthiyānaṃ avaṇṇabhaṇane attamanatā, buddhādīnaṃ avaṇṇabhaṇane anattamanatā, titthiyānaṃ vaṇṇabhaṇane anattamanatā, buddhādīnaṃ vaṇṇabhaṇane attamanatāti imesaṃ saṅgaho. Aṭṭha vattānīti imāni aṭṭha titthiyavattāni pūrentena. Ettha ca nātikālena gāmapavesanā tattha visuddhakāyavacīsamācārena piṇḍāya caritvā nātidivāpaṭikkamananti idamekaṃ vattaṃ.

Ayamettha pāṭhoti etasmiṃ kassapasutte ayaṃ pāṭho. Aññatthāti sīhanādasuttādīsu. Ghaṃsitvā koṭṭetvāti yathā suvaṇṇaṃ nighaṃsitvā adhikaraṇiyā koṭṭetvā niddosameva gayhati, evaṃ parivāsavattacaraṇena ghaṃsitvā suddhabhāvavīmaṃsanena koṭṭetvā suddho eva aññatitthiyapubbo idha gayhati. Tibbacchandatanti sāsanaṃ anupavisitvā brahmacariyavāse tibbacchandataṃ

daḷhatarābhīrucitaṃ. Aññataraṃ bhikkhuṃ āmañtesīti nāmagottena apākaṭaṃ ekaṃ bhikkhuṃ āṇāpesi ehibhikkhuupasampadāya upanissayābhāvato. Gaṇe nisīditvāti bhikkhū attano santike pattāsanavasena gaṇe nisīditvā.

Acelakassapasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Timbarukasuttavaṇṇanā

18. Yasmā timbaruko “vedanā attā. Attāva vedayati”ti evaṃladdhiko, tasmā tāya laddhiyā “sayamkataṃ sukhadukkha”nti vadati, taṃ paṭisaṃharitum bhagavā “sā vedanā”tiādiṃ avoca. Tenāha “sā vedanātiādi sayamkataṃ sukhadukkhaṃ laddhiyā nisedhanatthaṃ vutta”nti. Etthāpīti imasmimpi sutte. Tatrāti yaṃ vuttaṃ “sā vedanā...pe... sukhadukkha”nti, tasmim paṭhe. Ādimhiyevāti ettha bhumavacanena “ādito”ti to-saddo na nissakkavacane. Eva-kārena kho-saddo avadhāraṇeti dasseti. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ anantarasutte vuttameva. Tattha pana “vedanāto añño attā, vedanāya kārako”ti laddhikassa diṭṭhigatikassa vādo paṭikkhitto, idha “vedanā attā”ti evaṃladdhikassāti ayameva viseso. Tenāha “evañhi sati vedanāya eva vedanā katā hoti”tiādi. Imissāti yāya vedanāya sukhadukkhaṃ kataṃ, imissā. Pubbepīti sassatākārato pubbepi. Purimañhi atthanti anantarasutte vuttaṃ atthaṃ. Atthakathāyanti porāṇaṭṭhakathāyaṃ. Tanti purimasutte vuttamatthaṃ. Assāti imassa suttassa. Yasmā timbaruko “vedanāva attā”ti gaṇhāti, tasmā vuttaṃ “ahaṃ sā vedanā...pe... na vadāmi”ti.

Aññā vedanātiādīsipi yaṃ vattabbaṃ, taṃ anantarasutte vuttanayameva. Kārakavedanāti kattubhūtavedanā. Vedanāsukhadukkhaṃ vedanābhūtasukhadukkhaṃ kathitaṃ, na vaṭṭasukhadukkhaṃ. “Vipākasukhadukkameva vaṭṭati”ti vuttaṃ “sayamkataṃ sukhaṃ dukkha”ntiādivacanato.

Timbarukasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Bālapanḍitasuttavaṇṇanā

19. Avijjā nīvaraṇā bhavādi-ādīnavassa nivāritapaṭicchādikā etassāti avijjānīvaraṇo, avijjāya nivutoti āha “avijjāya nivāritassā”ti. Ayaṃ kāyoti bālassa appahīnakilesassa paccuppannaṃ attabhāvaṃ rakkhaṃ katvā avijjāya paṭicchāditādīnave ayāthāvadassanavasena taṇhāya paṭiladdhacittassa taṃtaṃbhavūpagā saṅkhārā saṅkharīyanti. Tehi ca attabhāvassa abhinibbatti, tasmā ayañca avijjāya kāyo nibbattoti. Assāti bālassa. Ayaṃ atthoti “ayaṃ kāyo nāmarūpanti ca vutto”ti attho dīpetabbo upādānakkhandhasaḷāyatanasaṅgahato tesam dhammānaṃ. Evameva dvayanti evaṃ avijjāya nivāritattā, taṇhāya ca saṃyuttattā evaṃ saparasantānagatasaviññānakakāyasaṅkhātā dvayaṃ hoti. Aññatthāti suttantaresu. “Cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇaṃ, tiṇṇaṃ saṅgati phasso”tiādinā ajjhātikabāhirāyatanāni bhinditvā cakkhurūpādidvayāni paṭicca cakkhusamphassādayo vuttā, idha pana abhinditvā cha ajjhātikabāhirāyatanāni paṭicca cakkhusamphassādayo vuttā “dvayaṃ paṭicca phasso”ti, tasmā mahādvayaṃ nāma kiretaṃ anavasesato ajjhātikabāhirāyatanānaṃ gahitattā. Ajjhātikabāhirāni āyatanānīti etthāpi hi saḷāyatanāni saṅgahitāneva. Phassakāraṇānīti phassapavattiyā paccayāni. Yehīti hetudassanamattanti āha “yehi kāraṇabhūtehī”ti. Phasso eva phusanakicco, na phassāyatanānīti vuttaṃ “phassena phuṭṭho”ti. Paripuṇṇavasenāti avekallavasena. Aparipuṇṇāyatanānaṃ hīnāni

phassassa kāraṇāni honti, tesam viyāti “etesam vā aññatarenā”ti vuttaṃ.
Kāyanibbattanādimhīti saviññāṇakassa kāyassa nibbattanaṃ kāyanibbattanaṃ, kāyo
vā nibbattati etenāti kāyanibbattanaṃ, kilesābhisaṅkhārā. Ādisaddena
phassasalāyatanādisaṅgaho. Adhikaṃ payasati payuñjati etenāti adhippayāso,
visesakāraṇanti āha “adhikapayogo”ti.

Bhagavā amhākaṃ uppādakabhāvena mūlabhāvena bhagavaṃmūlakā. Ime
dhammāti ime kāraṇadhammā. Yehi mayaṃ bālapaṇḍitānaṃ samānepi
kāyanibbattanādimhi visesaṃ jāneyyāma, tenāha “pubbe
kassapasammāsambuddhena uppāditā”tiādi. Ājānāmāti abhimukhaṃ paccakkhato
jānāma. Paṭivijjhāmāti tasseva vevacanaṃ, adhigacchāmāti attho. Netāti amhākaṃ
santāne pāpetā. Vinetāti yathā alamariyāññadassanaviseso hoti, evaṃ visesato
netā, tadaṅgavinayādivasena vā vinetā. Anunetāti anurūpaṃ netā. Antarantarā
yathādhammapaññattiyā paññāpitānaṃ dhammānaṃ anurūpato dassanaṃ hotīti āha
“yathāsabhāvato ...pe... dassetā”ti. Āpāthaṃ upagacchantānaṃ bhagavā
paṭisaraṇaṃ samosaraṇaṭṭhānanti bhagavaṃpaṭisaraṇā dhammā. Tenāha
“catubhūmakadhammā”tiādi. Paṭisarati paṭivijjhatīti paṭisaraṇaṃ, tasmā
paṭivijjhanavasena bhagavā paṭisaraṇaṃ etesanti bhagavaṃpaṭisaraṇā. Tenāha “api
cā”tiādi. Phasso āgacchatīti paṭivijjhanakavasena phasso ñāṇassa āpāthaṃ
āgacchati, āpāthaṃ āgacchantoyeva so atthato “ahaṃ kinnāmo”ti nāmaṃ
pucchanto viya, bhagavā cassa nāmaṃ karonto viya hotīti vuttaṃ “ahaṃ
bhagavā”tiādi. Upaṭṭhātūti ñāṇassa paccupaṭṭhātu. Bhagavantamyeva paṭibhātūti
bhagavato eva bhāgo hotu, bhagavāva naṃ attano bhāgaṃ katvā vissajjetūti attho,
bhagavato bhāgo yadidaṃ dhammassa akkhānaṃ, amhākaṃ pana savanaṃ bhāgoti
ayamettha adhippayāso. Evañhi saddalakkhaṇena sameti. Keci pana paṭibhātūti atthaṃ
vadanti ñāṇena dissatu desiyatūti vā attho. Tenāha “tumheyyeva no kathetvā dethāti
attho”ti.

Bālassa paṇḍitassa ca kāyassa nibbattiyā paccayabhūtā avijjā ca taṇhā ca. Tenāha
“kammaṃ...pe... niruddhā”ti. Javāpetvāti gahitajavanaṃ katvā, yathā paṭisandhiṃ
ākaḍḍhituṃ samatthaṃ hoti, evaṃ katvā. Yadi niruddhā, kathaṃ appahīnāti vuttanti
āha “yathā panā”tiādi. Bhavati hi taṃsadisepe tabbohāro yathā “sā eva tittirī, tāneva
osadhāni, tasseva kammaṃ vipākāvasesenā”ti ca. Dukkhaḥkhayāyāti
tadatthavisesanattanti āha “khayatthāyā”ti. Paṭisandhikāyanti
paṭisandhigahaṇapubbakaṃ kāyaṃ. Pāliyaṃ “bālenā”ti karaṇavacanaṃ nissakketi
āha “bālato”ti. Bhāvinā saha paṭisandhinā sappāṭisandhiko. Yo pana ekantato
tenattabhāvena arahattaṃ pattuṃ bhabbo, so bhāvinā paṭisandhinā
“appaṭisandhiko”ti, tato visesanatthaṃ “sappaṭisandhiko”ti vuttaṃ. Kiñcāpi vuttaṃ,
so ca yāva ariyabhūmiṃ na okkamati, tāva bāladdhammasamaṅgī evāti katvā
“sabbopi puthujjano bālo”ti vuttaṃ. Tathā hi “appaṭisandhiko khīṇāsavo paṇḍito”ti
khīṇāsava-saddena appaṭisandhiko visesito. Yadi evaṃ sekkhā kathanti āha
“sotāpannā”tiādi. Te hi sikhāpattapaṇḍiccabhāvalakkhaṇābhāvato paṇḍitāti na
vattabbā khīṇāsavā viya, balavatarānaṃ pana bāladdhammānaṃ pahīnattā bālātipi na
vattabbā puthujjana viya. Bhajiyamānā pana catusaccasampaṭivedhaṃ upādāya
paṇḍitapakkaṃ bhajanti, na bālapakkaṃ vuttakāraṇenāti.

Bālapaṇḍitasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Paccayasuttavaṇṇanā

20. Sabbampi saṅkhatam appaṭicca uppannam nāma natthīti paccayadhammopi attano paccayadhammam upādāya paccayuppanno, tathā paccayuppannadhammopi attano paccayuppannam upādāya paccayadhammoti yathārahaṃ dhammānaṃ paccayapaccayuppannatā. Yesam vineyyānaṃ paṭiccasamuppādadesanāyeva subodhato upaṭṭhāti, tesam vasena suṭṭhu vibhāgaṃ katvā paṭiccasamuppādo desito. Yesam pana vineyyānaṃ tadubhayasmiṃ vibhajja sute eva dhammābhisamayo hoti, te sandhāya bhagavā tadubhayaṃ vibhajja dassento “paṭiccasamuppādañca vo, bhikkhave, desessāmi paṭiccasamuppanne ca dhamme”ti imaṃ desanaṃ ārabhīti imamattam vibhāvento “satthā imasmiṃ sutte”tiādimāha. Paccayassa bhāvo paccayattam, paccayanibbattatā. Asabhāvadhamme na labbhatīti “sabhāvadhamme”ti vuttam. Nanu ca jāti jarā maraṇaṃca sabhāvadhammo na hoti, yesam pana khandhānaṃ jāti jarā maraṇaṃca, te eva sabhāvadhammā, atha kasmā desanāya te gahitāti? Nāyaṃ doso, jāti jarā maraṇaṃhi paccayanibbattānaṃ sabhāvadhammānaṃ vikāramattam, naññesaṃ, tasmā te gahitāti. Uppādā vā tathāgatānantī na vineyyapuggalānaṃ maggaphaluppatti viya jātipaccayā jarāmaraṇuppatti tathāgatuppādāyattā, atha kho sā tathāgatānaṃ uppādepi anuppādepi hotiyeva. Tasmā sā kāmam asaṅkhatā viya dhātu na niccā, tathāpi “sabbakālikā”ti etena jātipaccayato jarāmaraṇuppattīti dasseti. Tenāha “jātiyeva jarāmaraṇassa paccayo”ti. Jātipaccayāti ca jātisaṅkhātapaccayā. Hetumhi nissakkavacanaṃ. Tthitāva sā dhātu, yāyaṃ idappaccayatā jātiyā jarāmaraṇassa paccayatā tassa byabhicārābhāvato. Idāni na kadāci jāti jarāmaraṇassa paccayo na hoti hotiyevāti jarāmaraṇassa paccayabhāve niyāmeti. Ubhayenapi yathāvuttassa paccayabhāvo yattha hoti, tattha avassambhāvitam dasseti. Tenāha bhagavā “tthitāva sā dhātū”ti. Dvīhi padehi. Tiṭṭhantīti yassa vasena dhammānaṃ tthiti, sā idappaccayatā dhammatṭhitatā. Dhammeti paccayuppanne dhamme. Niyāmeti viseseti. Hetugatavisesasamāyogo hi hetuphalassa evaṃ dhammatāniyāmo evāti.

Aparo nayo - tthitāva sā dhātūti yāyaṃ jarāmaraṇassa idappaccayatā “jātipaccayā jarāmaraṇa”nti, esā dhātu esa sabhāvo. Tathāgatānaṃ uppādato pubbe uddhañca appaṭivijjhiyamāno, majjhe ca paṭivijjhiyamāno na tathāgatehi uppādito, atha kho sambhavantassa jarāmaraṇassa sabbakālam jātipaccayato sambhavoti tthitāva sā dhātu, kevalam pana sayambhuññāna abhisambujjhanato “ayaṃ dhammo tathāgatena abhisambuddho”ti pavedanato ca tathāgato “dhammasāmī”ti vuccati, na apubbassa uppādanato. Tena vuttam “tthitāva sā dhātū”ti. Sā eva “jātipaccayā jarāmaraṇa”nti ettha vipallāsābhāvato evaṃ avabujjhamānassa etassa sabhāvassa, hetuno vā tattheva bhāvato tthitatāti dhammatṭhitatā, jāti vā jarāmaraṇassa uppādatṭhiti pavattaāyūhana-samyoga-palibodha-samudaya-hetupaccayaṭṭhitīti taduppādādibhāvenassā tthitatā “dhammatṭhitatā”ti phalam pati sāmattihiyato hetumeva vadati. Dhārīyati paccayehīti vā dhammo, tiṭṭhati tattha tadāyattavuttitāya phalanti tthiti, dhammassa tthiti dhammatṭhiti. Dhammoti vā kāraṇam paccayabhāvena phalassa dhāraṇato, tassa tthiti sabhāvo, dhammato ca añño sabhāvo natthīti dhammatṭhiti, paccayo. Tenāha “paccayapariggahe pañña dhammatṭhitiñña”nti. Dhammatṭhiti eva dhammatṭhitatā. Sā eva dhātu “jātipaccayā jarāmaraṇa”nti imassa sabhāvassa, hetuno vā aññathattābhāvato, “na jātipaccayā jarāmaraṇa”nti viññāyamānassa ca tabbhāvābhāvato niyāmatā vavatthitabhāvoti dhammaniyāmatā. Phalassa vā jarāmaraṇassa jātiyā sati sambhavo dhamme hetumhi tthitatāti dhammatṭhitatā, asati asambhavo dhammaniyāmatāti evaṃ phalena hetum vibhāveti, tam “tthitāva sā dhātū”tiādinā vuttam. Imesaṃ

jarāmarañādīnaṃ paccayatāsaṅkhātāṃ idappaccayatāṃ abhisambujjhati paccakkhakarāṇena abhimukhaṃ bujjhati yāthāvato paṭivijjhati, tato eva abhisameti abhimukhaṃ samāgacchati, ādito kathento ācikkhati, uddisatīti attho. Tameva uddesaṃ pariyosāpento deseti. Yathāuddiṭṭhamattaṃ niddisanavasena pakārehi ñāpento paññāpeti. Pakārehi eva patiṭṭhapento paṭṭhapeti. Yathāniddiṭṭhaṃ paṭiniddesavasena vivarati vibhajati. Vivaṭaṇhi vibhattaṇca atthaṃ hetūdāharaṇadassanehi pākaṭaṃ karonto uttānīkaroti. Uttānīkaronto tathā paccakkhabhūtaṃ katvā nigamanavasena passathāti cāha.

Jātipaccayā jarāmarañantiādīsūti jātiādīnaṃ jarāmarāṇapaccayabhāvesu. Tehi tehi paccayehīti yāvatakehi paccayehi yaṃ phalaṃ uppajjamānārahaṃ, avikalehi teheva tassa uppatti, na ūnādhikehīti. Tenāha “anūnādhikehevā”ti. Yathā taṃ cakkhurūpālokamanasikārehi cakkhuviññāṇassa sambhavoti. Tena taṃtaṃphalanipphādane tassā paccayasāmaggiyā tappakāratā tathatāti vuttāti dasseti. Sāmagginti samodhānaṃ, samavāyanti attho. Asambhavābhāvatoti anuppajjanassa abhāvato. Tathāvidhapaccayasāmaggiyaṇhi satipi phalassa anuppajjane tassāvitathatā siyā. Aññadhammapaccayehīti aññassa phaladhammassa paccayehi. Aññadhammānuppattitoti tato aññassa phaladhammassa anuppajjanato. Na hi kadāci cakkhurūpālokamanasikārehi sotaviññāṇassa sambhavo atthi. Yadi siyā, tassā sāmaggiyā aññathatā nāma siyā, na cetāṃ atthīti “anaññathatā”ti vuttaṃ. Paccayatoti paccayabhāvato. Paccayasamūhatoti etthāpi eseva nayo. Idappaccayā eva idappaccayatāti tā-saddena padaṃ vaḍḍhitaṃ yathā “devoyeva devatā”ti, idappaccayānaṃ samūho idappaccayatāti samūhattho tāsaddo yathā “janānaṃ samūho janatā”ti imamatthaṃ sandhāyāha “lakkhaṇaṃ panettha saddasatthato veditabba”nti.

Na niccaṃ sassatanti aniccaṃ. Jarāmarāṇaṃ na aniccaṃ saṅkhārānaṃ vikārabhāvato anipphannattā, tathāpi “anicca”nti pariyāyena vuttaṃ. Esa nayo saṅkhatādīsūpi. Samāgantvā kataṃ sahiteheva paccayehi nibbattetabbato yathāsabhāvaṃ samecca sambhuyya paccayehi katanti saṅkhataṃ. Paccayārahaṃ paccayaṃ paṭicca na vinā tena sahitasametameva uppannanti paṭiccasamuppannaṃ. Tenāha “paccaye nissāya uppanna”nti. Khayasabhāvanti bhijjanasabhāvaṃ. Vigacchanakasabhāvanti sakabhāvato apagacchanakasabhāvaṃ. Virajjanakasabhāvanti palujjanakasabhāvaṃ. Nirujjanakasabhāvanti khaṇabhaṇḍavasena pabhaṇḍusabhāvaṃ. Vuttanayenāti jarāya vuttanayena. Janakappaccayānaṃ kammādīnaṃ. Kiccānubhāvakkhaṇeti ettha kiccānubhāvo nāma yathā pavattamāne paccaye tassa phalaṃ uppajjati, tathā pavatti, evaṃ santassa pavattanakkhaṇe. Idaṃ vuttaṃ hoti - yasmiṃ khaṇe paccayo attano phaluppādanāṃ pati byāvaṭo nāma hoti, imasmiṃ khaṇe ye dhammā rūpādayo upalabbhanti tato pubbe, pacchā ca anupalabbhamānā, tesāṃ tato uppatti niddhārīyati, evaṃ jātiyāpi sā niddhāretabbā taṃkhaṇūpaladdhatoti. Yadi evaṃ nippariyāyatova jātiyā kutoci uppatti siddhi, atha kasmā “ekena pariyāyenā”ti vuttanti? Jāyamānadhammānaṃ vikārabhāvena upaladdhabbattā. Yadi nipphannadhammā viya jāti upalabbheyya, nippariyāyatova tassā kutoci uppatti siyā, na cevaṃ upalabbhati, atha kho anipphannattā vikārabhāvena upalabbhati. Tasmā “ekena pariyāyenettha aniccātiādīni yujjantī”ti vuttaṃ. Na pana jarāmarāṇe, janakappaccayānaṃ kiccānubhāvakkhaṇe tassa alabbhanato. Teneva “ettha ca aniccanti...pe... aniccaṃ nāma jāta”nti vuttaṃ.

Savipassanāyāti ettha saha-saddo appadhānabhāvadīpano “samakkhikaṃ, samakasa”ntiādīsu viya. Appadhānabhūtā hi vipassanā, yathābhūtaḍḍassanamaḡᡓapañña pajānāti. “Purimaṃ anta”nti vuccamāne paccuppannabhāvaḡᡓapi gahaṇaṃ siyāti “purimaṃ antaṃ atīta”nti vuttaṃ. Vijjamaṇatañca avijjamaṇatañcāti sassatāsaṅkaṃ nissāya “ahosiṃ nu kho ahamatītamaddhāna”nti atīte attano vijjamaṇataṃ, adhiccasamuppattiāsaṅkaṃ nissāya “yato pabhuti ahaṃ, tato pubbe na nu kho ahosi”nti atīte attano avijjamaṇatañca kaṅkhati. Kasmā? Vicikicchāya ākāradvayāvalambanato. Tassā pana atītavatthutāya gahitattā sassatādhiccasamuppattiākāranissitatā dassitā eva. Āsappanaparisaᡓpanapavattikaṃ katthaciᡓi appaᡓivattihetubhūtaṃ vicikicchāṃ kasmā uppādetīti na vicāretabbametanti dassento āha “kiṃkāraṇanti na vattabba”nti. Kāraṇaṃ vā vicikicchāya ayonisomanasikāro, tassa andhabālaputhujjanabhāvo, ariyānaṃ adassāvitā cāti daᡓᡓhabbaṃ. Jātiliṅgupapattiyoti khattiyabrāhmaṇādijātiṃ, gahaᡓᡓhapabbajitādiliṅgaṃ, devamanussādiupapattiñca. Nissāyāti upādāya. Tasmīṃ kāle yaṃ santānaṃ majjhimaṃ pamāṇaṃ, tena yutto pamāṇiko, tadabhāvato adhikabhāvato vā “appamāṇiko”ti veditabbo. Kecīti sārasamāsācariyā. Te hi “kathaṃ nu kho”ti issarena vā brahmunā vā pubbakatena vā ahetuto vā nibbattoti cintetīti vadanti. Ahetuto nibbattikaṅkhāᡓi hi hetuparāmasanamevāti. Paramparaṇti pubbāparappavattiṃ. Addhānanti kālādhivacanaṃ, tañca bhummatthe upayogavacanaṃ daᡓᡓhabbaṃ. Vijjamaṇatañca avijjamaṇatañcāti sassatāsaṅkaṃ nissāya “bhavissāmi nu kho ahaṃ anāgatamaddhāna”nti anāgate attano vijjamaṇataṃ, ucchedāsaṅkaṃ nissāya “yasmiñca attabhāve ucchedanakaṅkhā, tato paraṃ nu kho bhavissāmī”ti anāgate attano avijjamaṇatañca kaṅkhatīti heᡓᡓhā vuttanayena yojetabbaṃ.

Paccuppannaṃ addhānanti addhāpaccuppannassa idhādhippetattā “ᡓaᡓisandhimādiṃ katvā”tiādi vuttaṃ. “Idaṃ kathaṃ, idaṃ katha”nti pavattanato kathaṃkathā, vicikicchā, sā assa atthīti kathaṃkathī. Tenāha “vicikicchī”ti. Kā ettha cintā? Ummattako viya bālaputhujjanoti ᡓaᡓikacceva vuttanti adhippāyo. Taṃ mahāmātāya puttaṃ. Muṇᡓesunti muṇᡓena anicchantāṃ jāgaraṇakāle na sakkāti suttaṃ muṇᡓesumaṃ kuladhammavasena yathā ekacce kulatāᡓasā. Rājabhayenāti ca vadanti. Sītibhūtanti idaṃ madhurakabhāvappattiyā kāraṇavacanaṃ. “Setabhūta”ntiᡓi ᡓāᡓho, uᡓake ciraᡓᡓhānena setabhāvaṃ ᡓattanti attho.

Attano khattiyabhāvaṃ kaṅkhati kaṇṇo viya sūtaᡓuttasaññī, sūtaᡓuttasaññīti sūriyadevaᡓuttassa ᡓuttasaññī. Jātiyā vibhāviyamāṇāya “aha”nti tassa attano parāmasanaṃ sandhāyāha “evampi siyā kaṅkhā”ti. Manussāᡓi ca rājāno viyāti manussāᡓi ca keci ekacce rājāno viyāti adhippāyo. Vuttanayameva “saṇᡓhānākāraṃ nissāyā”tiādinā. Etthāti “kathaṃ nu khosmī”ti ᡓade. Abbhantare jīvoti parapaᡓikappitaṃ antarattānaṃ vadati. Soᡓasaṃsāᡓinanti ādi-saddena sarīraparimāṇaṅguᡓᡓha-yavaparamāṇupaᡓimāṇatādike saṅgaṇhāti. Sattapañṇatti jīvaᡓisayāti diᡓᡓhigatikānaṃ matimattaṃ, paramatthato pana sā attabhāvaviᡓayāvāti āha “attabhāvassa āgatiᡓatiᡓᡓhāna”nti. Yatāyaṃ āgato, yattha ca gaᡓissati, taṃ ᡓhānanti attho. Sotāᡓanno adhippeto vicikicchāᡓahānassa diᡓᡓhattā. Itareᡓi tayoti sakadāᡓāᡓīᡓaᡓayo avāritā eva. “Ayañca...ᡓe... sudiᡓᡓhā”ti nippadesato saccasaṃᡓaᡓivedhassa jotitattā.

Paccayasuttavaṇṇanaṃ niᡓᡓhitā.

3. Dasabalavaggo

1. Dasabalasuttavaṇṇanā

21. Paṭhamam dutiyasseva saṅkhepo paṭhamasutte saṅkhepavuttassa atthassa vitthārasena dutiyasuttassa desitattā, tañca pana bhagavā paṭhamasuttam saṅkhepato desesi, dutiyam tato vitthārato. Paṭhamam vā saṅkhittarucīnam puggalānam ajjhāsayena saṅkhepato desesi, dutiyam pana attano ruciyā tato vitthārato. Sīhasamānavuttikā hi buddhā bhagavanto, te attano ruciyā kathentā attano thāmam dassentāva kathenti, tasmā dutiyasuttavasena cettha atthavaṇṇanam karissāma, tasmim samvaṇṇite paṭhamam samvaṇṇitameva hotīti adhippāyo.

Dasabalasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyadasabalasuttavaṇṇanā

22. Tatthāti dutiyasutte. Dasahi balehīti dasahi anaññasādhāraṇehi ñāṇabalehi, tāni tathāgatasseva balānīti tathāgatabalānīti vuccanti. Kāmañca tāni ekaccānam sāvakanampi uppajjanti, yādisāni pana buddhānam thānāttāhānaññādīni uppajjanti, na tādisāni tadanñesaṃ kadācīpi uppajjantīti. Hatthikulānusārenāti vakkhamānahatthikulānusārena. Kālāvakanti kulasaddāpekkhāya napuṃsakaniddeso. Esa nayo sesesupi. Pakatihatthikulanti giricaranadicaravanacarādippabhedā gocariyakālāvakanāmā sabbāpi balena pākatikā hatthijāti. Dasannam purisānanti thāmamajjhimanam dasannam purisānam. Ekassa tathāgatassa kāyabalanti ānetvā sambandho. Ekassāti ca tathā heṭṭhākathāyam āgatattā desanāsotena vuttam. Nārāyanasaṅghātabalanti ettha nārā vuccanti rasmiyo, tā bahū nānāvidhā ito uppajjantīti nārāyanam, vajiram, tasmā nārāyanasaṅghātabalanti vajirasaṅghātabalanti attho. Tathāgatassa kāyabalanti tathāgatassa pākatikakāyabalam. Saṅgaham na gacchati attano balābhāvato, tato evassa bāhirakatā lāmakatā ca. Tadubhayam panassa kāraṇena dassetuṃ “etañhi nissāyā”tiādi vuttam. Aññanti kāyabalato aññam tato viṣumyeva. Dasasu thānesu dasasu ñātabbatthānesu. Yāthāvapaṭivedhato sayañca akampayam, puggalañca taṃsamaṅgiṃ neyyesu adhibalam karotīti āha “akampanaṭṭhena upatthambhanaṭṭhena cā”ti.

Thānañca thānatoti kāraṇaṇca kāraṇato. Kāraṇaṇhi yasmā phalam tiṭṭhati tadāyattavuttitāya uppajjati ceva pavattati ca, tasmā “thāna”nti vuccati. Vipariyāyena aṭṭhānanti akāraṇam veditabbaṃ. Tadubhayam bhagavā yena ñāṇena ye ye dhammā yesam yesam dhammānam hetū paccayā uppādāya, tam tam thānam, ye ye dhammā yesam yesam dhammānam na hetū na paccayā uppādāya, tam tam aṭṭhānanti pajānāti. Tam sandhāyāha “thānañca...pe... jānanam eka”nti. Kammasamādānānanti kammaṃ samādiyivā katānam kusalākusalakammānam, kammaññeva vā kammasamādānam. Thānaso hetusoti paccayato ca hetuto ca. Tattha gatiupadhikālapayogā vipākassa thānam, kammaṃ hetu. Sabbatthagāminīpaṭipadājānananti sabbagatigāminiyā agatigāminiyā ca paṭipadāya maggassa jānanam, bahūsupi manussesu ekameva pāṇam hanantesu “imassa cetanā nirayagāminī bhavissati, imassa tiracchānayonigāminī”ti iminā nayena ekavatthusmimpi kusalākusalacetanāsaṅkhātānam paṭipattīnam aviparītato

sabhāvajānaṇaṃ. Anekadhātunānādhātulokajānaṇanti cakkhudhātuādihi kāmādhātuādihi vā bahudhātuno, tāsāmyeva dhātūnaṃ viparītātāya nānappakāradhātuno khandhāyatanadhātulokassa jānaṇaṃ. Parasattānaṇti paresaṃ sattānaṃ. Nānādhimuttikatājānaṇanti hīnādihi adhimuttīhi nānādhimuttikabhāvassa jānaṇaṃ. Tesāmyevāti parasattānaṃmyeva. Indriyaparopariyattajānaṇanti saddhādīnaṃ indriyānaṃ parabhāvassa aparabhāvassa vuddhiyā ceva hāniyā ca jānaṇaṃ. Jhānavimokkhasamādhisaṃpattināṇti paṭhamādīnaṃ catunnaṃ jhānaṇaṃ, “rūpī rūpāni passatī”tiādīnaṃ aṭṭhannaṃ vimokkhānaṃ, savitakkasavicārādīnaṃ tiṇṇaṃ samādhīnaṃ, paṭhamajjhānasamāpattiādīnaṃca navannaṃ anupubbasaṃpattīnaṃ. Saṃkilesavodānavuṭṭhānaajānaṇanti hānabhāgiyassa, visesabhāgiyassa “vodānampi vuṭṭhānaṃ, tamhā tamhā samādhimhā vuṭṭhānampi vuṭṭhāna”nti evaṃ vuttapaguṇajjhānassa ceva bhavaṅgaphalasaṃpattīnaṃca jānaṇaṃ. Heṭṭhimāṇi heṭṭhimaṇi paguṇajjhānaṃ uparimassa uparimassa padaṭṭhānaṃ hoti, tasmā vodānampi “vuṭṭhāna”nti vuccati. Bhavaṅgena pana sabbajhānehi vuṭṭhānaṃ hoti. Phalasaṃpattiyā nirodhasaṃpattito vuṭṭhānameva sandhāya “tamhā tamhā samādhimhā vuṭṭhāna”nti vuttaṃ. Pubbenivāsajānaṇanti pubbenivāsānussatiñāṇena nivuṭṭhakkhandhānaṃ jānaṇaṃ. Cutūpapātajānaṇanti sattānaṃ cutiyā upapattiyā ca yāthāvato jānaṇaṃ. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana visuddhimagge vuttanayeneva veditabbo. Āsavakkhayaajānaṇaṃ āsavakkhayañāṇaṃ, maggañāṇanti attho. Yattha panetāni vitthārato āgatāni saṃvaṇṇitāni, tāni dassento “abhidhamme panā”tiādīmāha.

Byāmoḥabhayavasena saraṇapariyesanaṃ sārājjanaṃ sārado, byāmoḥabhayaṃ. Vigato sārado etassāti visārado, tassa bhāvo vesārājjaṃ. Taṃ pana ñāṇasampadaṃ pahānasampadaṃ desanāvisesasampadaṃ khemaṃ nissāya pavattaṃ catubbidhaṃ paccavekkhaṇāñāṇaṃ. Tenāha “catūsu ṭhānesū”tiādi. Catūsūti paraparikkappitesu vatthūsu. Paraparikkappitesu vā vatthumattesu codanākāraṇesu. Sammāsambuddhasa te paṭijānatoti “ahaṃ sammāsambuddho”ti evaṃ paṭijānantaṇa tayā. Ime dhammāti “idaṃ pañcamaṃ ariyasaccaṃ, ayaṃ chaṭṭho upādānakkhandho, idaṃ terasamaṃ āyatana”nti veditabbā ime dhammā. Anabhisambuddhā appaṭividdhattāti.

Tatrāti tasmīṃ anabhisambuddhadhammasaṅkhāte codanāvattusmiṃ. Kocīti samaṇādihi añño vā yo koci. Saha dhammenāti saha hetunā. “Dhammapaṭisambhidā”tiādīsu viya hetupariyāyo idha dhamma-saddo. Hetūti ca uppattisādhanaṇaṇti veditabbo, na kārako sampāpako vā. Nimittanti kāraṇaṃ, taṃ panettha codanāvattumeva. Na samanupassāmi sammāsambuddhabhāvato. Khemappattoti akhemappattarūpāya codanāya anupaddavaṃ patto niccalabhāvappatto. Vesārājappattoti visāradabhāvappatto. Sesesupi eseva nayo. Ayaṃ pana viseso - ime āsavāti kāmāsavādīsu ime nāma āsavā na parikkhīṇāti āsavakkhayaavacanenettha sabbakilesappahānaṃ vuttaṃ. Na hi so kilesa atthi, yo sabbaso āsavesu khīṇesu nappahīyeyya. Antarāyikāti antarāyakarā, saggavimokkhādhigamassa antarāyakarāti attho. Dhammo hi yo saṃkilesato niyyāti, so “niyyāniko”ti vutto. Dhamme niyyante taṃsamaṅgīpuggalo niyyānikoti voharito hotīti tassa paṭikkhipanto “so na niyyātī”ti āha. Kathaṃ pana desanādhhammo niyyātīti vuccati? Niyyānatthasaṃpattināto, so abhedopacārena “niyyātī”ti vutto. Atha vā “dhammo desito”ti ariyadhammassa adhippetattā na koci virodho.

Usabhassa idanti āsabhaṃ, asantasanatthēna āsabhaṃ viyāti āsabhaṃ, setṭhatṭhānaṃ sabbaññutaṃ. Āsabhatṭhānatṭhāyitāya āsabhā nāma pubbabuddhā. Sabbaññutapaṭijānanavasena abhimukhaṃ gacchanti, catasso vā parisā upasaṅkamantīti āsabhā. Catassopi hi parisā buddhābhimukhā evaṃ tiṭṭhanti, na tiṭṭhanti parammukhā. Idampīti “usabho”ti idampi padaṃ. Tassāti nisabhassa. Yesaṃ baluppādāvatṭhānānaṃ vasena usabhassa āsabhaṇṭhānaṃ icchitaṃ, tato sātisaṃyānaṃ eva tesāṃ vasena āsabhaṇṭhānaṃ hotīti datṭhabbaṃ. Yaṃ kiñci loke upamaṃ nāma buddhaguṇānaṃ nidassanabhāvena vuccati, sabbaṃ taṃ nihīnameva. Tiṭṭhamāno cāti atīṭṭhantopi tiṭṭhamāno eva paṭijānāti nāma. Upagacchatīti anujānāti.

Aṭṭha kho imāti idaṃ vesārajjañāṇassa baladassanaṃ. Yathā hi byattaṃ parisāṃ ajjhogāhetvā viññūnaṃ cittaṃ ārādhanaśamatthāya kathāya dhammakathikassa chekabhāvo paññāyati, evaṃ imā aṭṭha parisā patvā satthu vesārajjañāṇassa balaṃ pākāṇaṃ hoti. Tena vuttaṃ “parisāsū”ti. Khattiyaparisāti khattiyānaṃ sannipatitānaṃ samūho. Esa nayo sabbattha. Māraparisāti mārakāyikānaṃ sannipatitānaṃ samūho. Mārasadisānaṃ mārānaṃ parisāti māraparisā. Sabbā cetā parisā uggaṭṭhānadassanavasena gahitā. Manussā hi “ettha rājā nisinno”ti vutte pakativacanampi vattaṃ na sakkonti, kacchehi sedā muccanti, evaṃ uggā khattiyaparisā, brāhmaṇā tīsu vedesu kusalā honti, gahapatayo nānāvohāresu ca akkharacintāya ca kusalā, samaṇā sakavādaparavādesu kusalā, tesāṃ majjhe dhammakathākathanaṃ nāma ativiya bhāriyaṃ. Devānaṃ uggabhāve vattabbameva natthi. Amanussoti hi vuttamatte manussānaṃ sakalasarīraṃ kampati, tesāṃ rūpaṃ disvāpi saddaṃ sutvāpi sattā visaññitāpi honti. Evaṃ amanussaparisā uggā. Iti cetā parisā uggaṭṭhānadassanavasena vuttā. Kasmā panettha yāmādiṃ parisā na gahitāti? Bhusaṃ kāmābhigiddhatāya yonisomanasikāravirahato. Yāmādayo hi uḷāruḷāre kāme paṭisevantā tatthābhigiddhatāya dhammassavanāya sabhāvena cittampi na uppādentī, mahābodhisattānaṃ pana buddhānañca ānubhāvena ākaḍḍhiyamānā kadāci nesaṃ payirupāsānādīni karonti tādise mahāsamaye. Teneva hi vimānavatthudesanāpi taṃnimittā bahulā nāhosi. Setṭhanādanti kenaci appaṭihatabhāvena uttamanādaṃ. Abhītanādanti vesārajjayogato kutoci nibbhayanādaṃ. Sīhanādasuttenāti khandhiyavagge āgatena sīhanādasuttena. Sahanatoti khamanato. Hananatoti vidhamanato viddhamāsanato. Yathā vātiādi “sīhanādasadisāṃ vā nādaṃ nadatī”ti saṅkhepato vuttassa atthassa viññāpanaṃ.

Etanti “brahmacakka”nti etaṃ padaṃ. Paññāpabhāvitanti cirakālaparibhāvitāya pāramitāpaññāya vipassanāpaññāya ca uppādiṭaṃ. Karuṇāpabhāvitanti “kicchaṃ vatāyaṃ loko āpanno”tiādinayappavattāya mahākaruṇāya uppādiṭaṃ. Yathā abhinikkhamanato pabhuti mahābodhisattānaṃ ariyamaggādhigamanavirodhinī paṭipatti natthi, evaṃ tusitabhavanato niyatabhāvāpattito ca paṭṭhāyāti dutiyatatiyanayā ca gahitā. Phalakkhaṇeti aggaphalakkhaṇe. Paṭivedhaniṭṭhattā arahattamaggañāṇaṃ vajirūpamatāyeva sātisaṃyā paṭivedhoti “phalakkhaṇe uppannaṃ nāmā”ti vuttaṃ. Tena paṭiladdhassapi desanāñāṇassa kiccanipphatti parassa bujghanamattena hotīti “aññāsikoṇḍaññassa sotāpatti...pe... phalakkhaṇe pavattanaṃ nāmā”ti vuttaṃ. Tato paraṃ pana yāva parinibbānā desanāñāṇappavatti, tasseeva pavattitassa dhammacakkassa ṭhānanti veditabbaṃ pavattitacakkassa cakkavattino cakkaranāssa ṭhānaṃ viya. Ubhayampīti pi-saddena lokiyadesanāñāṇassa itarena anaññasādhāraṇatāvasena samānataṃ sampiṇḍeti. Urasi jātatāya uraso sambhūṭanti orasaṃ ñāṇaṃ.

Iti rūpanti ettha iti-saddo anavasesato rūpassa sarūpanidassanatthoti tassa “idaṃ rūpa”nti etena sādhāraṇato ca sarūpanidassanamāha. Ettakaṃ rūpanti etena anavasesato “ito uddhaṃ rūpaṃ natthī”ti nimittassa aññassa abhāvaṃ. Idāni tamatthaṃ vitthārato dassetuṃ “ruppanasabhāvañcevā”tiādi vuttaṃ. Tattha ruppanaṃ sītādivirodhipaccayasamavāye visadisuppatti. Ādi-saddena ajjhāttikabāhirādibhedāṃ saṅgaṇhāti. Lakkhaṇa...pe... vassenāti kakkhaḷattādilakkhaṇavasena sandhāraṇādirasavasena sampāṭicchanādipaccupaṭṭhānavasena bhūtattayādipadaṭṭhānavasena ca. Evaṃ pariggahitassāti evaṃ sādhāraṇato ca lakkhaṇādito ca pariggahitassa. Avijjāsamudayāti avijjāya uppādā, atthibhāvāti attho. Nirodhavirodhī hi atthibhāvo hoti, tasmā nirodhe asati atthibhāvo hoti, tasmā purimabhāve siddhāya avijjāya sati imasmiṃ bhāve rūpassa samudayo rūpassa uppādo hotīti attho. Taṇhāsamudayā kammāsamudayāti etthāpi eseṃ nayo. Avijjādīhi ca tīhi atītakālikattā tesāṃ sahaṅkārikāraṇabhūtaṃ upādānampi gahitamevāti veditabbaṃ. Pavattipaccayesu kabalīkāraāhārassa balavatāya, so eva gahito, “āhārasamudayā”ti pana gahitena pavattipaccayatāmattena utucittānipi gahitāneva hontīti dvādasasamuṭṭhānikaṃ rūpassa paccayato dassanampi bhavitabbamevāti daṭṭhabbaṃ. Nibbattilakkhaṇantiādinā kālavasena udayadassanamāha. Tattha bhūtavasena magge udayaṃ passitvā tīto idha santativasena anukkamena khaṇavasena passati. Avijjānirodhā rūpanirodhoti aggamaṅgaññāna avijjāya anuppādanirodhato anāgatassa anuppādanirodho hoti paccayābhāve abhāvato. Paccayanirodhenāti avijjāsaṅkhātassa paccayassa nirodhabhāvena. Taṇhānirodhāti etthāpi eseṃ nayo. Āhāranirodhoti pavattipaccayassa kabalīkāraāhārassa abhāvā. Rūpanirodhāti taṃsamūṭṭhānarūpassa abhāvo hoti. Sesāṃ heṭṭhā vuttanayānusārena veditabbaṃ. Vipariṇāmalakkhaṇanti bhavakālavasena hetudvayadassanaṃ. Tasmā taṃ padaṭṭhānavasena pāgeva passitvā tīto idha santativasena disvā anukkamena khaṇavasena passati.

Iti vedanātiādisupi vuttanayena attho veditabbo. Sukhādibhedanti sukhadukkhaadukkhamasukhādivibhāgaṃ. Rūpasāññādibhedanti rūpasāññā, sadda... gandha... rasa... phoṭṭhabba ... dhammasāññādivibhāgaṃ. Phassādibhedanti phassacetanāmanasikārādivibhāgaṃ. Lakkhaṇa...pe... vassenāti itṭhānubhavanalakkhaṇādilakkhaṇavasena itṭhākārasambhogarasādirasavasena kāyikaassādādipaccupaṭṭhānavasena itṭhārammaṇādipadaṭṭhānavasena. “Phuṭṭho vedeti, phuṭṭho sañjānāti, phuṭṭho ceteti”ti vacanato tīsu vedanādisu khandhesu phassasamudayāti vattabbaṃ. Viññāṇappaccayā nāmarūpa”nti vacanato viññāṇakkhandhe nāmarūpasamudayāti vattabbaṃ. Tesāmyeva vassenāti “avijjānirodho vedanānirodho”tiādinā tesāmyeva avijjādīnaṃ vasena yojetabbaṃ.

Upādānakkhandhānaṃ samudayatthaṅgamavasena titthiyānaṃ avisayopi sappadeso sīhanādo dassito. Idāni nippadeso anulomapaṭilomavasena saṅkhepato vitthārato paccayākāravisaṃyaya anaññasādhāraṇo dassiyatīti āha, “ayampi aparō sīhanādo”ti. Tassāti “imasmiṃ sati”tiādinā saṅkhepato vuttapaṭiccasamuppādapāliya. Ettha ca “imasmiṃ sati idaṃ hoti, imassa nirodhā idaṃ nirujhī”ti avijjādīnaṃ bhāve saṅkhārādīnaṃ bhāvassa, avijjādīnaṃ nirodhe saṅkhārādīnaṃ nirodhassa kathanena purimasmiṃ paccayalakkhaṇe niyamo dassito “imasmiṃ sati eva, nāsati, imassa uppādā eva, nānuppādā, nirodhā eva, nānirodhā”ti. Tenedaṃ lakkhaṇaṃ antogadhaniyamaṃ idha paṭiccasamuppādassa vuttanti daṭṭhabbaṃ. Nirodhoti ca avijjādīnaṃ virāgā vigameṇa āyatimaṃ anuppādo appavatti. Tathā hi vuttaṃ “avijjāya

tveva asesavirāganīrodhā”tiādi. Nirodhavīrodhī ca uppādo, yena so uppādanīrodhavibhāgena vutto “imassa nirodhā idaṃ nirujjhatī”ti. Tenetaṃ dasseti “asati nirodhe uppādo nāma, so cettha atthibhāvoti vuccatī”ti. “Imasmiṃ sati idaṃ hotī”ti idameva hi lakkhaṇaṃ. Pariyāyantaṃ “imassa uppādā idaṃ uppajjatī”ti vadantaṃ parena purimaṃ visesitaṃ hoti. Tasmā na vattamānaṃyeva sandhāya “imasmiṃ satī”ti vuttaṃ, atha kho maggena anirujjhanasabhāvañcāti viññāyati. Yasmā ca “imasmiṃ asati idaṃ na hoti, imassa nirodhā idaṃ nirujjhatī”ti dvidhāpi uddiṭṭhassa lakkhaṇassa niddesaṃ vadantaṃ bhagavatā “avijjāya tveva asesavirāganīrodhā saṅkhāranīrodho”tiādinā nirodhova vutto, tasmā natthibhāvopi nirodho evāti natthibhāvaviruddho atthibhāvo anirodhoti dassitaṃ hoti. Tena anirodhasaṅkhātena atthibhāvena uppādaṃ viseseti. Tato idha na kevalaṃ atthibhāvamattaṃ uppādota attho adhippeto, atha kho anirodhasaṅkhāto atthibhāvo cāti ayamatto vibhāvito hoti. Evameva lakkhaṇadvayavacanāṃ aññamaññaṃ visesavisesitabbabhāvena sātthakanti veditabbaṃ. Ko pañāyaṃ anirodho nāma, yo “atthibhāvo, uppādo”ti ca vuttoti? Appahīnabhāvo ca anibbattitaphalabhāvena phaluppādanārahata cāti ayametta saṅkhepo. Vitthāro pana paramatthadīpaniyaṃ udānaṭṭhakathāyaṃ. Vuttanayena veditabbo.

Pañcakkhandhavibhajanādivasenaṃ pañcannaṃ upādānakkhandhānaṃ dvādasapadikassa paccayākārassa vibhajanavasena. Imasmiñhi dasabalasutte dhammassa desitākāro pañcakkhandhapaccayākāramatto. Tenāha “pañcakkhandhapaccayākāradhammo”ti. Ācariyamuṭṭhiyā akaraṇena vibhūto, so pana atthato ca saddato ca pihito heṭṭhāmukhajāto vā na hotīti āha “anikujjito”ti. Vivaṭoti vibhāvito. Tenāha “vivaritvā ṭhapito”ti. Pakāsītota ñāṇobhāseṇa obhāsito ādīpitoti āha “dīpito jotito”ti. Tattha tattha chinnabhinnatṭhāne. Sibbitagaṇṭhitanti vākaṃ gahetvā sibbitaṃ, sibbituṃ asakkuṇeyyatṭhāne vākena gaṇṭhitaṃ. Chinnapilotikābhāvena vigatapilotiko dhammo, tassa chinnapilotikassa paṭilomatā chinnabhinnatābhāvenāti dassento “na hetthā”tiādimāha. Nivāsanapārūpanaṃ pariggahaṇaṃ. Sayāṃ paṭibhānaṃ kappetvā. Vaḍḍhentā attano samayaṃ. Samaṇakacavaranti samaṇavesadhāraṇavasena samaṇapaṭirūpatāya samaṇānaṃ kacavarabhūtaṃ. Attano rūpapavattiyā karaṇaṃ kucchitaṃ dhuttaṃ vāti pavattetīti karaṇaḍavo, dussīlo. Taṃ karaṇaḍavaṃ. Niddhamathāti nīharatha. Kasambunti samaṇakasaṭaṃ. Apakassathāti apakaḍḍhatha nanti attho. Palāpeti palāpasadise. Tathā hi taṇḍulasārahito dhaññaṇapaṭirūpako thusamattako palāpoti vuccati, evaṃ sīlādisārahito samaṇapaṭirūpako palāpo viyāti palāpo, dussīlo. Te palāpe. Vāhethāti apanetha. Patissatāti bālhasatitāya patissatā hothāti.

Saddhāya pabbajitenāti rājūpaddavādīhi anupaddutena “evañhi taṃ otiṇṇaṃ jātīadisamsārabhayaṃ vijinissāmī”ti vaṭṭanissaraṇatthaṃ āgatāya saddhāya vasena pabbajitena. Ācākulaputtoti ācārena abhijāto. Tenāha “yato kutocī”tiādi. Jātikulaputtoti jātisampattiyā abhijāto. Viññūppasatthāni aṅgāni sammāpadhāniyaṅgabhāvena, kāye ca jīvite ca nirapekkhabhāvena vīriyaṃ ārabhantassa tathāpavattavīriyavasena “taco ekaṃ aṅga”nti vuttaṃ. Esa nayo sesesupī. Navasu ṭhānesu samādhātābanti “kālavasena pañcasu, iriyāpathavasena catūsū”ti evaṃ navasu ṭhānesu vīriyaṃ samādhātābbaṃ pavattetabbaṃ.

So dukkhaṃ viharatīti kusītapuggalo niyyānikasāsane vīriyārambhassa akaraṇena sāmāññatthassa anuppattiyā dukkhaṃ viharati. Sakaṃ vā atthaṃ sadatthaṃ ka-kārassa da-kāraṃ katvā. Kusītassa atthaparihāyanaṃ mūlato paṭṭhāya dassetuṃ

“cha dvārānī”tiādi vuttaṃ. Nisajjāvasena pīṭhamaddanato pīṭhamaddano, nirassanavacanāṃ tassa, kassacipatthassa adhāraṇato kevalaṃ pīṭhabhārabhūtoti adhippāyo. Aññattha pana “makhamaddano”ti vuccati, tattha dānamicchāya paresaṃ makhaṃ passantoti attho. Laṇḍapūrakoti kucchipūraṃ bhuñjitvā vaccakuṭipūrako.

“Āraddhavīriyo”tiādīsu “kusīto puggalo”ti ettha vuttavipariyāyena attho veditabbo, āsīsāya vasena thomito. Āraddhavīriyeti paggahitavīriye. Pahitatteti nibbānaṃ patipesitacitte. Etena sāvakaṇaṃ sammāpaṭipattiṃ satthuvandanānisamsaṇca dassesi.

Hīnenāti vaṭṭanissitena dhammena. Tenāha “hīnāya saddhāyā”tiādi. Aggenāti seṭṭhena vivaṭṭanissitena dhammena, īsakampi katakālusiyaavigataṭṭhena maṇḍaṭṭhena ca pasannampi surādi na pātabbaṃ. Sāsananti pariyattipaṭipattiṃ paṭivedhalakkhaṇaṃ sāsanaṃ. Pasannaṃ vigatadosamalattā pasādaniyattā ca. Pātabbaṇca pattena viya sukhena paribhuñjitabbato duccharitasabbakilesakasāvamalapāṇkadosarahitattā ca.

Maṇḍabhūtā bodhipakkhiyadhammadesanāpi desanāmaṇḍo. Tassa ekasseva pana desanāmaṇḍassa paṭiggāhakā suppaṭipannā dosarahitā catasso parisā paṭiggahamaṇḍo. Maggabrahmacariyaṃ taggatikattā sakalopi bodhipakkhiyadhammarāsi brahmacariyamaṇḍo. Tenāha “katamo desanāmaṇḍo”tiādi. Tattha viññātāroti saccānaṃ abhisametāvino. Tathā hi ādito “catunnaṃ ariyasaccānaṃ ācikkhaṇā”tiādi vuttaṃ. Pubbabhāge “atthi ayaṃ loko”tiādinā idhalokaparalokagatasammosavigamena pavatto adhimokkhova adhimokkhamaṇḍo. Chaḍḍetvā samucchavedasena vijahitvā. Catubhūmakassa saddhindriyassa adhimokkhamaṇḍena maṇḍabhūtaṃ adhimokkhaṃ. Ādi-saddena “paggahamaṇḍo vīriyindriyaṃ kosajjakasaṭa”ntiādiṃ pālisesaṃ saṅgaṇhāti. Etthāti etasmiṃ sāsane, “maṇḍasmi”nti vā vacane. Kāraṇavacanāṃ, tena “satthā sammukhībhūto”ti sammukhabhāvanāyogo nirāsaṅkaphalāvahoti dasseti. Tenāha “asammukhā”tiādi. Pamāṇanti anurūpaṃ bhesajjassa pamāṇaṃ. Uggamananti bhesajjassa vamaṇaṃ virecanaṃ, tassa vā vasena dosadhātūnaṃ vamaṇaṃ virecanaṃ. Evamevāti yathā bhesajjamaṇḍaṃ vejjasammukhā nirāsaṅkā pivanti, evameva “satthā sammukhībhūto”ti nirāsaṅkā vīriyaṃ katvā, maṇḍapeyya sāsanaṃ pivathāti yojanā. Abhiññāsamāpattiṃ paṭilābhena sānisamsā. Maggaphalādhigamanena savaḍḍhi. Paratthanti attano diṭṭhānugatiāpattiyā, tathā sammāpaṭipajjantānaṃ paresaṃ atthanti evamettha attho daṭṭhabbo.

Dutiyadasabalasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Upanisasuttavaṇṇanā

23. Jānato passatoti ettha dassanaṃ paññācakkhunāva dassanaṃ adhippetāṃ, na maṃsacakkhunāti āha “dvepi padāni ekatthānī”ti. Evaṃ santepīti padadvayassa ekatthattepi ñāṇalakkaṇaṇāṇappabhāvavisayasssa tathādassanabhāvāvirodhanāti attho. Tenāha “jānanalakkaṇaṇhi ñāṇa”ntiādi. Ñāṇappabhāvanti ñāṇānubhāvena ñāṇakiccavisayobhāsanti attho. Tenāha “ñāṇena vivaṭṭe dhamme passatī”ti. Jānato passatoti ca jānanadassanamukhena puggalādhīṭṭhānā desanā pavattāti āha - “ñāṇalakkaṇaṃ upādāyā”tiādi. Jānatoti vā pubbabhāgañāṇena jānato, aparabhāgena ñāṇena passato. Jānatoti vā vatvā na jānanaṃ

anussavākāraparivitakkamattavasena idhādhippetam, atha kho rūpāni viya cakkhuvīññāṇena rūpādīni tesaṇca samudayādiḥ paccakkhe katvā dassananti vibhāvetum “passato”ti vuttanti evam vā ettha attho.

Āsavānaṃ khayanti āsavānaṃ accantappahānaṃ. So pana tesam anuppādanīrodho sabbena sabbaṃ abhāvo evāti āha “asamuppādo khīṇākāro natthibhāvo”ti. Āsavakkhayasaddassa khīṇākārādīsu āgataṭṭhānaṃ dassetum “āsavānaṃ khayā”tiādi vuttaṃ. Ujumaggānusārinoti kilesavaṅkakāyavaṅkādīnaṃ pahānena ujubhūte savipassanāhetṭhimamaggadhamme anussarantassa. Yadeva hissa parikkhīṇaṃ. Khayasmiṃ paṭhamaṃ ñāṇaṃ “tato aññā anantarā”ti khayasaṅkhāte aggamaḥ tappariyāpannameva ñāṇaṃ paṭhamaṃ uppajjati, tadanantaraṃ pana aññā arahattanti. Yadiḥ gāthāya “khayasmiṃ”icceva vuttaṃ, samucchedavasena pana “āsava khīṇe maggo khayoti”ti vuccatīti āha “maggo āsavakkhayoti vutto”ti. Samaṇoti samitapāpo adhippeto, so pana khīṇāsavo hotīti. “Āsavānaṃ khayā”ti idha phalaṃ, pariyāyena pana āsavakkhayo maggo, tena pattabbato phalaṃ. Eteneva nibbānassapi āsavakkhayabhāvo vuttoti veditabbo.

Jānato eva passato evāti evamettha niyamo icchito, na aññathā visesābhāvato aniṭṭhāpannovāti tassa niyamassa phalaṃ dassetum “no ajānato no apassato”ti vuttanti āha “yo pana na jānāti, na passati, tassa no vadāmīti attho”ti. Iminā khandhānaṃ pariññā āsavakkhayassa ekantikakāraṇanti dasseti. Etenāti “no ajānato, no apassato”ti etena vacanena. Te paṭikkhittāti ke pana teti? “Bāle ca paṇḍite ca sandhāvitvā saṃsaritvā dukkhassantaṃ karissanti ahetū appaccayā sattā visujjhantī”ti evamādivādā. Tesu keci abhiyātisaṅkantimattena saṃsārasuddhiṃ paṭijānanti, aññe issarapajāpatikāraṇādivasena. Tayidaṃ sabbaṃ saṃsārādīhīti ettheva saṅgahitanti daṭṭhabbaṃ. Purimena padadvayenāti “jānato passato”ti iminā padadvayena. Upāyo vutto “āsavakkhayā”ti adhikārato. Imināti “no ajānato, no apassato”ti iminā padadvayena. Anupāyo hoti esa āsavānaṃ khayassa, yadidaṃ pañcannaṃ khandhānaṃ apariññāti “jānato passato”ti imināva aniyamavacanena anupāyapaṭisedhopi atthato bodhito hotīti. Tameva hi atthato bodhitabhāvaṃ vibhāvetum evaṃ saṃvaṇṇanā katāti daṭṭhabbaṃ.

Dabbajātikoti dabbarūpo. So hi “drabyo”ti vuccati “drabyaṃ vinassati nādrabya”ntiādīsu. Dabbajātiko vā sāsasabhāvo, sārappasīlācāroti attho. Yathāha “na kho dabbā dabbā evaṃ nibbeṭhenti”ti. Vattasīse ṭhatvāti vattaṃ uttamaṃ dhuraṃ katvā. Yo hi parisuddhājīvo kātuṃ ajānantānaṃ sabrahmacārīnaṃ attano vā vassavātādipaṭibāhanatthaṃ chattādīni karoti, so vattasīse ṭhatvā karoti nāma. Padaṭṭhānaṃ na hotīti na vattabbaṃ nāthakaraṇadhammabhāvena maggaphalādhigamassa upanissayabhāvato. Vuttañhi “yāni tāni sabrahmacārīnaṃ uccāvacāni kiccakaraṇīyāni, tattha dakkho hoti”tiādi. Evaṃ jānatoti evaṃ vejjakammādīnaṃ jānanahetu micchājīvapaccayā kāmāsavādayo āsavā vaḍḍhantiyeva, na pahīyanti. “Evaṃ kho...pe... āsavānaṃ khayoti”ti imāya pāliyā arahattasseva gahaṇaṃ yuttaṃ phalaggahaṇena hetuno avuttasiddhattā. Tenāha “āsavānaṃ khayante jātattā”ti.

Āgamaṇaṃ āgamo, taṃ āvahaṭīti āgamanīyā, pubbabhāgapāṭipadā. Khayasmiṃ bhāvenabhāvalakkhaṇe bhummaṃ, khayeti pana visaye. Tenāha “āsavakkhayasaṅkhāte”ti. Upanisīdati phalaṃ etthāti kāraṇaṃ upanisā. Arahattaphalavimutti ukkaṭṭhaniddesato. Sāti vimutti. Assāti paccavekkhaṇañāṇassa. Manasmiṃ vivaṭṭanissite pana anantarūpanissayāpi paccayā sambhavanti

“labbhamānavasena paccayabhāvo veditabbo”ti vuttaṃ.

Virajjati asesasaṅkhārato etenāti virāgo, maggo. Nibbindati etāyāti nibbidā, balavavipassanā. Tenāha “etenā”tiādi. Paṭisaṅkhānupassanāpi mucchitukamyatāpakkhikā evāti adhippāyena “catunnaṃ ñāṇaṃ adhivacana”nti vuttaṃ. “Yāva maggāmaggañāṇadassanavisuddhi, tāva taruṇavipassanā”ti hi vacanato upakkilesavimuttaudayabbayañāṇato paraṃ balavavipassanā. Rūpārūpadhammānaṃ visesabhūto sāmāññabhūto ca yo yo sabhāvo yathāsabhāvo, tassa jānanaṃ yathāsabhāvajānanaṃ. Tadeva dassanaṃ. Paccakkhakarāṇatthena ñātapariññā tīraṇapariññā ca gahitā hoti. Tenāha “taruṇavipassana”ntiādi. Saṅkhāraparicchedeñāṇanti nāmarūpapariggahañāṇaṃ vadati. Kaṅkhāvitaraṇaṃ paccayapariggaho dhammaṭṭhitiñāṇanti vuccati. Nayavipassanādikaṃ anupassanāñāṇaṃ sammāsanaṃ. Maggāmaggeñāṇanti maggāmaggaṃ vavatthapetvā ṭhitaṃ ñāṇaṃ. So hi pāḍakajjhānasamādhī taruṇavipassanāya paccayo hoti. “Samāhito yathābhūtaṃ pajānāti passatī”ti hi vuttaṃ.

Pubbabhāgasukhanti upacārajjhānasahitasukhaṃ. Daratha paṭippassaddhīti kāmaccchandādikilesadarathassa paṭipassambhanaṃ. “Sukhaṃpāhaṃ, bhikkhave, saupanisaṃ vadāmi”ti ettha adhippetasukhaṃ dassetuṃ “appanāpubbabhāgassa sukhaṃ”ti vuttaṃ. “Passaddhakāyo sukhaṃ vedetī”ti vuttaappanāsukhassa passaddhiyā paccayatte vattabbameva natthi. Sukhanti etthāpi eseṇa nayo. Balavapīṭīti pharaṇalakkhaṇappattā pīti. Tādisā hi vitakkavicārasukhasamādhīhi laddhappaccayā nīvaraṇaṃ vikkhambhanti taṃnimittaṃ darathaṃ pariḷāhaṃ paṭipassambhenti. Tenāha “sā hi darathappassaddhiyā paccayo hotī”ti. Dubbalapīṭīti taruṇapīti. Tenāha “sā hi balavapītiyā paccayo hotī”ti. Saddhāti ratanattayaguṇānaṃ kammaphalassa ca saddahanavasena pavatto adhimokkha, sā pana yasmā attano visaye punappunaṃ uppajjati, na ekavārameva, tasmā āha “aparāparaṃ uppajjanasaddhā”ti. Yasmā saddahanto saddheyyavattusmiṃ pamudito hoti, tasmā āha “sā hi dubbalapītiyā paccayo hotī”ti. Dukkhadukkhādibhedassa sabbassapi dukkhassa vaṭṭadukkhantogadhātā tassa ca idhādhippetattā vuttaṃ “dukkhanti vaṭṭadukkha”nti. Jarāmaraṇadukkhanti keci, sokādayo cāti apare. Tadubhayassapi saṅgaṇhanato paṭhamo evattho yutto. Yasmā dukkhappatto kammaṃ phalāni saddahati, ratanattaye ca pasādaṃ uppādeti, tasmā vuttaṃ “tañhi aparāparasaddhāya paccayo hotī”ti. Yasmā “ācariyānaṃ santike dhammaṃ sutvā pavattidukkhā”nti cintayato “ekantato ayaṃ dhammo imassa dukkhassa samatikkamāya hotī”ti saddhā uppajjati. Tenāha “dhammaṃ sutvā tathāgate saddhaṃ paṭilabhatī”tiādi. Savikārāti uppādavikārena savikārā khandhajāti jāyanaṭṭhena. Jātiyā pana asati tattha tattha bhava natthi dukkhassa sambhavoti āha “sā hi vaṭṭadukkhassa paccayo”ti. Kammabhavoti kammabhavādiko tividhopi kammabhavo. So hi upapattibhavassa paccayo. Evamādiṃ sandhāyāha “etenupāyena”ti. Sesapadānīti upādānādipadāni. Anulomañāṇaṃ saṅkhārupekkhāpakkhikattā nibbānaggahaṇena gahitaṃ, gotrabhuñāṇaṃ paṭhamamaggassa āvajjanaṃ. So hi tena vipassanāya kiñci kiñci visesatṭhānaṃ kayiratīti taṃ anāmasitvā nibbidūpaniso virāgoti “virāgo”icceva vuttaṃ.

Kena udakena vidārayitvā gatapadesoti katvā kandaro. Nitambotipi udakassa. Yathā ninnaṃ udakaṃ pavattati, tathā nivattanabhāvena nadīkuñchotipi vuccati. Hemantagimhautuvasena aṭṭha māse pavatto pathavīvivaroti katvā padaro. Khuddikā udakavāhiniyo sākā viyāti sākā, khuddakā sobbhā kusubbhā o-kārassa u-kāraṃ

katvā. Evameva khotiādi “seyyathāpi, bhikkhave”tiādinā upanītāya upamāya upameyyena saṃsandananti, taṃ yojetvā dassetuṃ “avijjā pabbatoti daṭṭhabbā”tiādi vuttaṃ. Tattha avijjā ca santānavasena ciraṃtanakālappavattanato pacurajanehi duppajahanato “pabbato”ti vuttā. Lokattayābhibyāpanato abhisandanato ca abhisāṅkhārā meghasadisā. Abhisāṅkhārā meghoti daṭṭhabbāti ānetvā sambandho. Tathā sesapadadvayepi. Viññāṇādivaṭṭaṃ anupavattito paramparapaccayato ca kandarādisadisā. Vimutti ekarasattā, hānivuddhiabhāvato ca sāgarasadisāti upamāsaṃsandanaṃ.

Tattha yasmā purimasiddhāya avijjāya sati abhisāṅkhārā, nāsati, tasmā te uparipabbate pavattā viya hontīti vuttaṃ “avijjā...pe... vassanaṃ veditabba”nti. Assutavā hītiādi vuttasseva atthassa samatthanaṃ. Taṇhāya abhilāsaṃ katvāti etena sabbassapi abhisāṅkhāravuṭṭhitemanattamaṃ dīpeti. Taṇhā hi “sneho”ti vuttā. Antimabhavikassa antabhavanibbattako abhisāṅkhāro nibbānaṃ na patto, tadantassa bhāgassa nibbānaṃ āhacca ṭhito viya hotīti “mahāsamuddaṃ āhacca ṭhitakālo viyā”ti upamānidassanaṃ kataṃ. Viññāṇādivaṭṭaṃ pūretvāpi imināpi hi antimabhavikasseva viññāṇappavatti dassitā. Sā hi pūritāti vattabbā tato paraṃ viññāṇādivaṭṭasseva abhāvato. Jātassa puggalassa jātipaccayavaṭṭadukkhavedanāya dhammassavanaṃ icchitabbaṃ, taṃ pana yadipi imasmiṃ sutte na āgataṃ, suttantaesu pana āgatamevāti tato āharitvā taṃ vattabbanti dassento “buddhavacanaṃ panā”tiādimāha. Tayidaṃ sāvaka bodhisattānaṃ vasenāyaṃ desanāti katvā vuttaṃ. Itaresaṃ pana vasena vuccamānaṃ suttantaraggahaṇatthaṃ payojanaṃ natthīti “yā hī”tiādimāha. Pāḷiyā vasena gahitamevāti saṅkhepato vuttaatthassa vitthārato dassanaṃ. Nibbattīti nibbattamānā khandhā gahitāti āha “savikārā”ti. Aniccatālakkhaṇādidīpanato lakkhaṇāhaṭaṃ. Kammākammanti vinicchayaṃ. Nijjaṭanti niggumbaṃ, suddhanti attho. Pathavīkasiṇādīsu kammaṃ ārabhatītiādi pāḷiyaṃ samathapubbaṅgamā vipassanā dassitāti katvā vuttaṃ. Evañhi pāmojjādidassanaṃ sambhavatīti. Devassāti meghassa. Kasmā panettha “khīṇāsavassa...pe... ṭhitakālo veditabbo”ti vuttaṃ, nanu pubbe devaṭṭhāniyo abhisāṅkhāro vutto, na abhisāṅkhāro khīṇāsavoti? Nāyaṃ doso, kāraṇūpacārena phalassa vuttattā. Abhisāṅkhāramūlako hi khandhasantāno khandhasantāne ca ucchinnasaṃyoge khīṇāsavasamaññāti.

Upanisassuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Aññatitthiyasuttavaṇṇanā

24. Soti sārīputtatthero. Yadi na tāva pavitṭho, kasmā “pāvisī”ti vuttanti āha “pavisissāmī”tiādi. Tena avassambhāvini bhūte viya upacāro hotīti dasseti. Idāni tamatthaṃ upamāya vibhāvento “yathā ki”ntiādimāha. Atippagoyeva nikkhantadivasoti pakatiyā bhikkhācaraṇavelāya ativiya pāto eva vihārato nikkhantadivasabhāgo. Etadahosīti etaṃ “atippago kho”tiādikaṃ cintanaṃ ahosi. Dakkhiṇadvārassāti rājagahanagare dakkhiṇadvārassa veḷuvanassa ca antarā ahosi, tasmā “tenupasaṅkamissa”nti cintanā ahosīti adhippāyo. Kiṃ vādīti catūsu vādesu kataraṃ vādaṃ vadasī. Kimakkhāyīti tasseva vevacanaṃ. Kiṃ vadatīti pana cattāro vāde sāmāññato gahetvā napuṃsakaliṅgena vadati yathā kiṃ te jātaliṅgaṃ. Sabbanāmaññetaṃ, yadidaṃ napuṃsakaliṅgaṃ. Vadati etenāti vādo, dassanaṃ. Taṃ

sandhāyāha “kiṃ ettha...pe... dassananti pucchantī”ti.

“Dhammapaṭisambhidā”tiādīsu viya dhamma-saddo hetuatthoti āha “yaṃ vuttaṃ kāraṇaṃ, tassa anukāraṇa”nti. Vādassa vacanassa anuppatti vādappavatti.

Idaṃ vacananti “ekamidāha”ntiādivacanaṃ. Sāti “eke samaṇabrāhmaṇā kammavādā”ti evaṃ pavattakathā. Accharam aṅguliphoṭanaṃ arahatīti acchariyaṃ. Abbhutanti niruttinayena padasiddhi daṭṭhabbā. Sabbavādānanti sabbesaṃ catubbidhavādānaṃ. Paṭhamo hettha sassatavādo, dutiyo ucchedavādo, tatiyo ekaccasassatavādo, catuttho adhiccasamuppannavādo, tesam sabbesaṃ paṭikkhepato paṭikkhepakāraṇaṃ vuttaṃ. Paṭiccasamuppādakittanaṃ vā pacurajanaññaṇassa alabbhaneyyapatiṭṭhatāya gambhīrañceva, tathā avabhāsanato cetasi upaṭṭhānato gambhīrāvabhāsañca karonto. Tadeva padanti phassapadaṃyeva ādibhūtaṃ gahetvā.

Aññatitthiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Bhūmijasuttavaṇṇanā

25. Purimasutteti anantare purime sutte. Vuttanayeneva veditabbanti padatthe tato visiṭṭhaṃ aniddisitvā itaraṃ atthato vibhāvetuṃ “ayaṃ pana viseso”tiādīmāha. Na kevalaṃ phassapaccayā uppajjati, atha kho phassassa sahaṅkāraṇabhūtaaññapaccayā ca uppajjati. Kāyenāti copanakāyena, kāyaviññattiyāti attho. Sā hi kāmam paṭṭhāne āgatesu catuvīsatiyā paccayesu kenaci paccayena cetanāya paccayo na hoti. Yasmā pana kāye sati eva kāyakammaṃ nāma hoti, nāsati, tasmā sā tassā sāmaggīyabhāvena icchitabbāti vuttaṃ “kāyenapi kariyamānaṃ kariyati”ti. Tenāha bhagavā “kāye vā, hānanda, sati kāyasañcetanāhetu uppajjati ajjhataṃ sukhaṃ dukkha”nti. Vācāyapīti etthāpi ese va nayo. Manasāti pātubhūtena manasā, na manamattenāti. Attanā parehi anussāhiteṇa. Parenāti pareṇa anussāheṇa. Sampajānenāti ñāṇasampayuttacittavasena pajānanteṇa. Asampajānenāti tathā na sampajānanteṇa. Tassāti sukhadukkhassa. Kāyasañcetanāhetūti kāyakammanimittaṃ, kāyikassa kammaṃsa katattā upacitattāti attho. Esa nayo sesasañcetanāsupi. Uddhaccasahagatacetanā pavattiyaṃ vipākaṃ detiyevāti “vīsati cetanā labbhanti”ti vuttaṃ. Tathā vacīdvāreti ettha “kāmāvacarakusalākusalavasena vīsati cetanā labbhanti”ti idaṃ tathā-saddena upasaṃharati. Rūpārūpacetanāhīti rūpāvacarārūpāvacarakusalacetanāhi. Tappaccayaṃ yathārahanti adhippāyo. Tāpi cetanāti yathāvuttā ekūnavīsati cetanā avijjāpaccayā honti kusalanampi pageva itarādhīṭṭhahitāvijjasseva uppajjanato, aññathā anuppajjanato. Yathāvuttacetanābhedanti yathāvuttaṃ kāyacetanādivibhāgaṃ. Parehi anussāhito saraseneva pavattamāno. Parehi kāriyamānoti parehi ussāhito hutvā kayiramāno. Jānantopīti anussavādivasena jānantopi. Kammameva jānantoti tadā attanā kariyamānakammameva jānanto.

Catūsūti “sāmaṃ vā pare vā sampajāno vā asampajāno vā”ti evaṃ vuttasu catūsū tṭhānesu. Yathāvutte ekūnavīsaticetanādhamme asaṅkhārikasasaṅkhārikabhāvena sampajānakatāsampajānakatabhāvena catugūṇe katvā vuttaṃ “chasattati dvesatā cetanādhammā”ti. Yesam sahaṅgākoṭi labbhati, tesampi upanissayaṅkoṭi labbhatevāti “upanissayaṅkoṭiyā anupatitā”tiicceva vuttā. Teti yathāvuttā sabbepi dhammā. So kāyo na hotīti ettha pasādakāyopi gahetabbo. Tenāha “yasmim kāye satī”tiādi. So kāyo na hotīti so kāyo paccayanīrodhena na hoti. Vācāti saddavācā. Manoti yaṃ kiñci

viññāṇaṃ. Idāni kammavaseneva yojetuṃ “apicā”tiādi vuttaṃ. Eseva nayo “vācāpi dvārabhūtā manopi dvārabhūto”ti. Khīṇāsavassa kathaṃ kāyo na hoti, na tassa kāyakammādhiṭṭhānanti adhippāyo. Avipākattāti avipākadhammattāti attho. Kāyo na hotīti vuttaṃ akammakaraṇabhāvato.

Tanti kammaṃ. Khettaṃ na hotīti tassa dukkhassa aviruhanaṭṭhānattā. Viruhanaṭṭhānādayo byatirekavasena vuttā. Tenāha “na hoti”ti. Kāraṇaṭṭhenāti ādhārabhūtakāraṇabhāvena. Sañcetanāmūlakanti sañcetanānimittaṃ. Viruhanādīnaṃ atthānanti “viruhanaṭṭhenā”tiādinā vuttānaṃ atthānaṃ. Iminā viruhanādibhāvena vedanā “sukhadukkhavedanā”ti kathitā, nayidha jeṭṭhalakkhaṇaṃ sukhadukkhaṃ nippayojakassa sukhasa dukkhassa ca adhippetattā. Upekkhāvedanāpettha sukhasaṇhasabhāvavipākabhūtā vedanāva.

Bhūmijasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Upavāṇasuttavaṇṇanā

26. Vaṭṭadukkhameva kathitaṃ itaradukkhassapi vipākassa saṅgaṇhanato.

Upavāṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Paccayasuttavaṇṇanā

27. Paṭipāṭiyāti paṭipāṭiyā ṭhapanena. Catusaccayojanaṃ dassetuṃ pariyosāna...pe... ādi vuttaṃ. Dukkhasaccavasenaṃ pariññeyyabhāvavasena. Jarāmaṇāpadesena hi pañcupādānakkhandhā vuttā, te cassa attano phalassa paccayā na honti. Taṃ sandhāya vuttaṃ “paccayaṃ jānāti”ti. Vineyyajjhāsayavasena hettha desanā pavattā. Sampannoti samannāgato. Āgatoti upagato, adhigatoti attho. Passatīti paccavekkhaṇāññena paccakkhato passati, maggapaññāya evaṃ asammohapaṭivedhavasena passati. Maggaññāneva, na phalaññāneva. Dhammasotaṃ samāpannoti ariyadhammasotaṃ sammadeva āpanno patto. Anaye nairiyanato, aye ca iriyanato, sadevakena ca lokena “saraṇa”nti akaraṇīyato ariyapakkhaṃ bhajanto puthujjanabhūmiṃ atikkanto. Nibbedhikapaññāyāti catunnaṃ ariyasaccānaṃ nibbijjhanakapaññāya. Āhacca tiṭṭhati maggakkhaṇe, phalakkhaṇe pana āhacca ṭhito nāma.

Paccayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Bhikkhusuttavaṇṇanā

28. Uttānameva sabbasova sattame āgatanayattā, vineyyajjhāsayavasena hi idaṃ suttaṃ satthārā aññasmim āsane desitaṃ, parisāya vivaṭṭena sātthikāti satthu desanā āgatāti ayaṃ paṭiggāhakādhīnā hotīti dhammagāravana saṅgahaṃ āropentiyeva.

Bhikkhusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Samaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

29. Akkharabhāṇakānanti akkhararucīnaṃ. Upasaggena padavaḍḍhanampi ruccanti. Tenāha “te hī”tiādi.

Samaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dutiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

30. Dvīsu suttasūti navamadasamasuttesu.

Dutiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dasabalavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Kaḷārakhattiyavaggo

1. Bhūtasuttavaṇṇanā

31. Ajitamāṇavenāti soḷasasu bāvariyabrāhmaṇaparicārakesu “ajito”ti laddhanāmena māṇavena. Saṅkhā vuccati paññā, saṅkhātā pariññātā dhammā yesaṃ te saṅkhātadhammā, paṭividdhasaccā khīṇāsavā. Sekkhā pana vipākassa apariññātattā “saṅkhātadhammā”ti na vuccanti. Sekkhadhammasamannāgamena te sekkhā. Te pana kāmaṃ puggalapaṭilābhavasena anekasahassāva honti, catumaggahetṭhimaphalattayassa pana vasena taṃsamaṅgitāsāmaññaṇa na sattajanato uddhanti āha “satta jane”ti niyametvā viseseti. Saṃkilesavajjaṃ, tato vā attānaṃ viya vineyyalokaṃ nipāti rakkhatīti nipako, tassa bhāvo nepakkaṃ, ñāṇanti āha “nepakkaṃ vuccati paññā, tāya samannāgatattā nipako”ti.

“Ko nu kho imassa pañhassa attho”ti cintento pañhāya kaṅkhati nāma. “Kathaṃ byākaramāno nu kho satthu ajjhāsayaṃ na virodhemi”ti cintento ajjhāsayaṃ kaṅkhati nāma. Sujānanīyatthaparicchedaṃ katvā cintanā hettha “kaṅkhā”ti adhippetā, na vicikicchāti. Pahīnavicikicchho hi mahāthero āyasmato assajimahātherassa santikeyeva, vicinanabhūtaṃ kukkuccasadisamaṃ panetaṃ vīmaṃsanamattanti daṭṭhabbaṃ. Pattaṃ ādāya carantoti pabbajitabhāvalakkhaṇaṃ. Dhammasenāpatibhāvena vā mama pattadhammadesanāvāraṃ ādāya carantoti evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo.

Jātanti yathārahaṃ paccayato uppannaṃ, saṅkhatanti attho. Pañhabyākaraṇaṃ upaṭṭhāsīti pañhassa byākaraṇatā paṭibhāsī. “Sammappaññāya passatī”ti pāṭho, atṭhakathāyaṃ pana “sammappaññāya passato”ti padaṃ uddharitvā “passantassā”ti attho vutto. Taṃ “bhūtanti...pe... paṭipanno hotī”ti imāya pāḷiyā na sameti, tasmā yathādassitapāṭho eva yutto. Yāva arahattamaggā nibbidādīnaṃ atthāyāti samitāpekkhadhammavasā padaṃ vadanti. Āhārasambhavanti paccayahetukaṃ. Sekkhapaṭipadā kathitā “nibbidāya virāgāya nirodhāya paṭipanno hotī”ti vacanato. Esa nayo nirodhavārepi. Nibbidāti karaṇe paccattavacanāṃ, virāgā nirodhāti karaṇe nissakkavacananti āha “sabbāni kāraṇavacanāni”ti. Anupādāti anupādāya. Bhūtamidantiādīmāha sabbasuttaṃ āhaccabhāsitaṃ jinavacanameva karonto.

Bhūtasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Kaḷārasuttavaṇṇanā

32. Tassa therassa nāmaṃ jātisamudāgataṃ. Nivattoti pubbe vaṭṭasotassa paṭisotaṃ gantaṃ āraddho, taṃ avisahanto anusotameva gacchanto, tato nivatto pariklesavidhame asaṃsaṭṭho viyutto hoti. Ettha cetanāti vā assāso. Hīnāyāvattanaṃ nāma kāmesu sāpekkhatāya, tattha ca nirapekkhatā tatiyamaggādhigamenāti

dassento “tayo magge”tiādimāha. Sāvakapāramiññaṇaṃ therassa arahattādhigamena nipphannaṃ, tasmā tassa taṃ uparimakotiyaṃ assāso vutto. Ugghāṭitāti vivaṭṭa, vūpasamitāti attho. Tatthāti arahattappattiyaṃ. Vicikicchābhāvanti nibbematikataṃ.

Na evaṃ byākatāti “khīṇā jāti”tiādikā evaṃ uttānakaṃ na byākatā, pariyāyena pana byākatā. Kenacīti kenacipi kāraṇena. Evaṃ uttānakaṃ byākarissati.

Tassa paccayassa khayāti tassa kammabhavaśaṅkhātassa paccayassa avijjāya sahaṅkārītāyaṃ saṅgahitassa khayā anuppādā nirodhā. Khīṇasminti khīṇe. Anuppādanirodhena niruddhe jātiyaṃ yathāvutte paccaye. Jātisaṅkhātaṃ phalaṃ khīṇaṃ anuppattidhammataṃ āpāditanti. Viditaṃ ñātaṃ. Ājānāti catusaccaṃ heṭṭhimamaggehi ñātaṃ anatikkamitvāva paṭivijjhatīti aññā aggamaggo. Tadupacārena aggaphalaṃ idha “aññā” nāma. Paccayoti bhavūpapattiyaṃ paccayo paṭiccasamuppādo.

Meti mayā. Aññāsi ākāraggaṇaṇa cittaṭṭāraṃ jānāti. Tenāti bhagavatā. Byākaraṇaṃ anumoditaṃ pañhabyākaraṇassa visayakatabhāvato.

Ayamassa visayoti ayaṃ vedanā assa sārīputtattherassa saviṣayo tattha visayabhāvena pavattattā. Kiñcāpīti kiñcāpi sukhā vedanā t̥hitisukhā dukkhā vedanā vipariṇāmasukhā, adukkhamasukhā vedanā ñāṇasukhā. Vipariṇāmakotiyaṃ aniccabhāvena sabbāva vedanā dukkhā nāma. Sukhapaṭikkhepatopi hi sukhapītiyā pharaṇatāya sukhāti tikkhamattena vipariṇāmadukkhāti vipariṇāmato abhāvādhigamena sukhanirodhakkhaṇamattena. Tathā hi vuttaṃ papañcasūdaniyaṃ “sukhāya vedanāya atthibhāvo sukha”nti. Sukhakāmo dukkhaṃ titikkhati. Apariññātavatthukānañhi sukhavedanuparamo dukkhato upaṭṭhāti, tasmāyamatto viyogena dīpetabbo. “Dukkhā vipariṇāmasukhā”ti etthāpi eseṇa nayo. Tathācāha papañcasūdaniyaṃ “dukkhāya vedanāya natthibhāvo sukha”nti. Dukkavedanuparamo hi vuttānaṃ sukhato upaṭṭhāti evāti vadanti. Tassa yogassa vūpasamena “aho sukhaṃ jāta”nti majjhattavedanāya jānanabhāvo yāthāvato avabujjhaṇaṃ sukhaṃ. Adukkhamasukhāpi vedanā vijānantassa sukhaṃ hoti tassa sukhumatāya viññeyyabhāvato. Yathā rūpārūpadhammaṃ salakkhaṇato sāmāññalakkhaṇato ca sammadeva avabodho paramaṃ sukhaṃ. Tenāha -

“Yato yato sammāsati, khandhānaṃ udayabbayaṃ;
Labhatī pītipāmojjaṃ, amataṃ taṃ vijānata”nti.

Aññāṇadukkhāti ajānanabhāvo adukkhamasukhāvedanāya dukkhaṃ. Sammā vibhāgaajānanasabhāvo ñāṇassa sambhavo. Ñāṇasampayuttā hi ñāṇūpanissayā adukkhamasukhā vedanā pasatthākārā, yato sā iṭṭhā ceva iṭṭhaphalā cāti. Ajānanabhāvoti ettha vuttavipariyāyena attho veditabbo. “Dukkhaṃ vidito”ti pāḷi, aṭṭhakathāyaṃ pana viditanti paduddhāro kato, taṃ atthadassanamatanti daṭṭhabbaṃ.

Vedanāparicchedajānaneti “tisso imā vedanā”ti evaṃ paricchedato jānane. Aññāsīti kadā aññāsi? Imasmiṃ desanākāleti vadanti, paṭivedhakāleti pana yuttaṃ. Yathāpaṭividdhā hi vedanā idha therena desitāti. Iminā kāraṇenāti “yadaniccaṃ taṃ dukkha”nti vedanānaṃ aniccatāya dukkhabhāvajānanasaṅkhātena kāraṇena. Taṃnimittaṃ hissa vedanāsu taṇhā na uppajjati. Atippapañcoti ativitthāro.

Dukkhasmiṃ antogadhaṃ dukkhapariyāpannattā. Dukkanti sabbam vedayitam dukkham saṅkhāradukkhabhāvato. Nātamatteti yāthāvato avabujjhanamatte. Taṇhā na tiṭṭhatīti na santiṭṭhati nappavattati.

Katham vimokkhāti ajjhatabhiddhābhedesu vimuttā. Hetumhi cetam nissakkavacananti hetuatthena karaṇavacanena atthamāha “katarena vimokkenā”ti. Karaṇatthepi vā etaṃ nissakkavacananti tathā vuttaṃ. Abhinivesoti vipassanārambho. Bahiddhādhammāpi daṭṭhabbāyeva sabbassapi pariññeyyassa pariñānitabbato. Nāṇaṃ pavattetvā. Teti ajjhattasaṅkhāre. Vavatthapetvāti salakkhaṇato paricchinditvā. Bahiddhā otāretīti bahiddhāsaṅkhāresu nāṇaṃ otāreti. Ajjhattaṃ otāretīti ajjhattasaṅkhāre sammasati. Tatra tasmīṃ catukke. Tesam vavatthānakāletī tesam ajjhattasaṅkhārānaṃ vipassanākāle.

Sabbupādānakkhayāti sabbaso upādānānaṃ khayā. Kāmaṃ diṭṭhisīlabbataattavādupādānāni paṭhamamaggeneva khīyanti, kāmupādānaṃ pana aggamaggenāti tassa vasena “sabbupādānakkhayā”ti vadanto thero attano arahattapattiṃ byākaroti. Tenāha “āsavā nānussavanti”ti. Satoti iminā sativapullappattiṃ dasseti. Cakkhuto rūpe savantīti cakkhuviññānavīthiyaṃ tadanugatamanoviññānavīthiyaṃ rūpārammaṇā āsavā pavattantīti. Kiñcāpi tattha kusalādīnampi pavatti atthi, kāmāsavādayo eva vaṇato yūsaṃ viya paggharaṇakaasucibhāvena sandanti, tathā sesavāresu. Tenāha “eva”ntiādi, tasmā te eva “āsavā”ti vuccanti. Tattha hi paggharaṇakaasucimhi niruḷho āsavasaddo. “Attānaṃ nāvajānāmī”ti vuttattā “omānapahānaṃ kathita”nti āha. Tena āsavesu samudāyupalakkhaṇaṃ kathitanti daṭṭhabbā. Na hi seyyamānādippahānena vinā hīnamānaṃyeva pajahati. Pajānanāti “nāparaṃ itthattāyā”ti vuttapajānanasampanno hotīti.

Sarūpabhedatopīti “cattāro”ti evaṃ parimāṇaparicchedatopī. Idaṃ bhagavā dassento āhāti sambandho. Idanti ca “ayampi kho”tiādivacanaṃ sandhāyāha.

Asambhinnāya evāti yathānisinnāya eva, avuṭṭhitāya evāti attho. Puggalathomanatthanti desanākusalanāṃ ānandattherādīnaṃ puggalanāṃ pasaṃsanatthaṃ ukkaṃsanatthaṃ. Dhammathomanatthanti paṭipattidhammassa pasaṃsanatthaṃ. Tepīti ānandattherādayo bhikkhūpi. Dhammapaṭiggāhakā bhikkhū. Attheti sīlādiatthe. Dhammeti pāḷidhamme.

Assāti bhagavato. Ānubhāvaṃ karissati “divasañcepi bhagavā”tiādinā. Nanti sārīputtattheraṃ. Ahampi tatheva thomessāmi “sā hi bhikkhū”tiādinā. Evaṃ cintesīti evaṃ vakkhamānena dhammadāyādadesanāya cintitākārena cintesi. Tenāha “yathā”tiādi. Ekajjhāsayāyāti samānādhippāyāya. Matiyāti paññāya. Ayaṃ desanā aggāti bhagavā dhammasenāpatiṃ guṇato evaṃ paggaṇhātīti katvā vuttaṃ.

Pakāsetvāti guṇato pākaṭaṃ paññātaṃ katvā sabbasāvakehi seṭṭhabhāve ṭhapetukāmo. Cittagatiyā cittavasena kāyassa pariṇāmanena “ayaṃ kāyo idaṃ cittaṃ viya hotū”ti kāyasamānagatikattādhiṭṭhānena. Kathaṃ pana kāyo dandhappavattiko lahuparivattena cittena samānagatiko hotīti? Na sabbathā samānagatiko. Yatheva hi kāyavasena cittavipariṇāmane cittaṃ sabbathā kāyena samānagatikaṃ hoti. Na hi tadā cittaṃ sabhāvasiddhena attano khaṇena avattitvā dandhavuttikassa rūpadhammassa khaṇena vattituṃ sakkoti, “idaṃ cittaṃ ayaṃ kāyo viya hotū”ti panādhiṭṭhānena dandhagatikassa kāyassa anuvattanato yāva icchitaṭṭhānappatti hoti, tāva kāyagatīanulomeneva hutvā santānavasena

pavattamānaṃ cittaṃ kāyagatiyā pariṇāmitaṃ nāma hoti, evaṃ “ayaṃ kāyo idaṃ cittaṃ viya hotū”ti adhiṭṭhānena pageva sukhalahusaññāya sampāditattā abhāvitiddhipādānaṃ viya dandhaṃ avattitvā yathā lahukatiṭṭhānapati hoti, evaṃ pavattarūpatā viññāyatīti.

Adhippāyānurūpameva tassa bhagavato thomaṇāya katattā. Idaṃ nāma atthajātaṃ bhagavā pucchissatīti pubbe mayā aviditaṃ apassaṃ. Āsayajānanatthanti “evaṃ byākarontena satthu ajjhāsaya gahito hoti”ti evaṃ satthu ajjhāsaya jānanatthaṃ. Dutiyaṃ pañhaṃ pucchanto bhagavā paṭhamāṃ pañhaṃ anumodi dutiyaṃ pañhaṃ pucchanteneva paṭhamapañhavissajjanassa sampañcchitabhāvato.

Etaṃ ahoṣīti etaṃ parivitakkanaṃ ahoṣi. Assāti kaḷārakhattiyassa bhikkhuno. Dhamme dahatīti dhammadhātu, sāvakaṇāpāramiññaṃ, sāvakaṇāpāramiṇi dhamme dahati yāthāvato ajite katvā ṭhapetīti attho. Tenāha “dhammadhātū”tiādi. Sabbaññūtaññāṇagatikameva visaye. Gocaradhammeti gocarabhūte ñeyyadhamme.

Kaḷārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Ñāṇavattusuttavaṇṇanā

33. Ñāṇameva ñāṇavattu sampattinaṃ kāraṇabhāvato. Catūsūti catusaccassa bodhanavasena vuttesu catūsu ñāṇesu. Paṭhamanti “jarāmaṇe ñāṇa”nti evaṃ vuttaṃ ñāṇaṃ, yena dhāraṇaparicayamanasikāravasena pavattaṃ sabbaṃ gaṇhi. Sannicayañāṇamayaṃ savanamayaṃ nāmatveva veditabbaṃ. Sabhāvato paccayato cassa pariggaṇhanañāṇaṃ sammāsanañāṇaṃtveva veditabbaṃ. Jarāmaṇasīsena cettha jarāmaṇavantaṃ dhammā gahitā. Paṭivedhañāṇanti asammohato paṭivijjhanañāṇaṃ. Iminā dhammenāti hetumhi kāraṇavacanāṃ. Imassa hi dhammassa adhigamahetu ayaṃ ariyo atītānāgate nāyenaṃ catusaccadhamme abhisambujjhati. Maggañāṇameva pana atītānāgate nāyenasadisāṃ katvā dassetuṃ “maggañāṇadhammena vā”ti dutiyavikkappa vutto. Evañhi “akālika”nti samatthitaṃ hoti.

Ñāṇacakkhunā diṭṭhenāti dhammacakkhubhūtena ñāṇacakkhunā asammohapaṭivedhasena paccakkhato diṭṭhena. Paññāya viditenāti maggapaññāya tattheva viditena. Yasmā tathā diṭṭhaṃ viditaṃ sabbaso pattaṃ mahāupāyo hoti, tasmā vuttaṃ “pariyogāḷhenā”ti. Diṭṭhenāti vā dassanena, dhammaṃ passitvā ṭhitenāti attho. Viditenāti cattāri saccāni viditvā pākaṭāni katvā ṭhitenā. Akālikenāti na kālantaravipākādāyina. Pattenāti cattāri saccāni patvā ṭhitattā dhammaṃ pattenā. Pariyogāḷhenāti catusaccadhamme pariyogāhitvā ṭhitenā. Atītānāgate nāyaṃ netīti atīte ca anāgate ca nāyaṃ neti harati peseti. Idaṃ pana paccavekkhaṇañāṇassa kiccaṃ, satthārā pana maggañāṇaṃ atītānāgate nāyenasadisāṃ kataṃ taṃmūlakattā. Atītamaggassa hi paccavekkhaṇaṃ nāma hoti, tasmā maggañāṇaṃ nāyenasadisāṃ kataṃ nāma hoti, paccavekkhaṇañāṇena pana nāyaṃ neti. Tenāha “ettha cā”tiādi. Yathā pana tena nāyaṃ neti. Taṃ ākāraṃ dassetuṃ “ye kho kecī”tiādi vuttaṃ. Ettha ca nāyanuppādanaṃ nāyañāṇasseva pavattiviseso. Tena vuttaṃ “paccavekkhaṇañāṇassa kicca”nti. Kiñcāpi “imināti maggañāṇadhammena vā”ti vuttaṃ, duvidhaṃ pana maggaphalañāṇaṃ sammāsanañāṇapaccavekkhaṇāya mūlakāraṇaṃ, na nāyanassāti duvidhena ñāṇadhammenāti na na yujjati. Tathā catusaccadhammassa ñātattā maggaphalasaṅkhātassa vā dhammassa saccapaṭivedhasampayogaṃ gatattā

“nayanam hotū”ti tena “iminā dhammenā”ti ñāṇassa visayabhāvena ñāṇasampayogena tadañātenāti ca attho na na yujjati. Anuayeti dhammañāṇassa anurūpavasena aye bujjhanañāṇe diṭṭhānaṃ adiṭṭhānayanato adiṭṭhassa diṭṭhatāya ñāpanato ca. Tenāha “dhammañāṇassa anugamane ñāṇa”nti. Khīṇāsavassa sekkhabhūmi nāma aggamaggakkhaṇo. Kasmā panetaṃ evaṃ vuttanti ce? “Evaṃ jarāmaraṇaṃ pajānāti”tiādinā vattamānavasena desanāya pavattattā.

Ñāṇavatthusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Dutiyañāṇavatthusuttavaṇṇanā

34. Sattarīti ta-kārassa ra-kārādesaṃ vuttaṃ. Sattatisaddena vā samānattho sattarisaddo. Byañjanarucivasena byañjanaṃ bhaṇantīti byañjanabhāṇakā. Tenāha “bahubyañjanaṃ katvā”tiādi. Tiṭṭhati tattha phalaṃ tadāyattavuttitāyāti ṭhiti, paccuppannalakkhaṇassa dhammassa ṭhiti dhammaṭṭhiti. Atha vā dhammoti kāraṇaṃ, paccayoti attho. Dhammassa yo ṭhitisabhāvo, sova dhammato añño natthīti dhammaṭṭhiti, paccayo. Tattha ñāṇaṃ dhammaṭṭhitiñāṇaṃ. Tenāha āyasmā dhammasenāpati - “paccayapariggahe paññā dhammaṭṭhitiñāṇa”nti. Tathā cāha “paccayākāre ñāṇa”ntiādi. Tattha dhammānanti paccayuppannadhammānaṃ. Pavattiṭṭhitikāraṇattāti pavattisaṅkhātāya ṭhitiyā kāraṇattā. “Jātipaccayā jarāmaraṇa”ntiādinā addhattaye anvayabyatirekavasena pavattiyā chabbidhassa ñāṇassa. Khayo nāma vināso, sova bhedoti. Virajjanaṃ palujjanaṃ. Nirujjanaṃ antaradhānaṃ. Ekekasinti jarāmaraṇādīsu ekekasmiṃ. Pubbe “yathābhūtañāṇa”nti taruṇavipassanaṃ āha. Tasmā idhāpi dhammaṭṭhitiñāṇaṃ vipassanāti gahetvā “vipassanāpaṭivipassanā kathitā”ti vuttaṃ.

Dutiyañāṇavatthusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Avijjāpaccayasuttavaṇṇanā

35. Desanaṃ osāpesīti yathāraddhakathaṃ ṭhapesi. Tattha nisinnassa diṭṭhigatikassa laddhiyā bhindanavasena upari kathetukāmo. Buddhānañhi desanāvāraṃ pacchindāpetvā pucchitum samattho nāma koci natthi. Tenāha “diṭṭhigatikassa okāsadānattha”nti. Duppañho eso sattūpaladdhiyā pucchitattā. Sattūpaladdhivādapadenāti “satto jīvo upalabbhatī”ti evaṃ pavattadiṭṭhidīpakapadavasena. Vadanti etenāti vādo. Diṭṭhi-saddo pana dvayasaṅgahito, brahmacariyavāso pana paramatthato ariyamaggabhāvanāti āha “ariyamaggavāso”ti. Ayaṃ diṭṭhīti anaññe sarīrajīvāti diṭṭhi. “Jīvo”ti ca jīvitameva vadanti. Vaṭṭanti duvidhaṃ vaṭṭaṃ. Nirodhentoti anuppattidhammataṃ āpādentoti. Samucchindantoti appavattiyaṃ pāpanena upacchindanto. Tadeva maggena nirodhetabbaṃ vaṭṭaṃ nirujjhatīti yojanā. “Ayaṃ satto vināsaṃ abhāvaṃ patvā sabbaso ucchijjati”ti evaṃ ucchedadiṭṭhiyā gahitākārassa sambhave saccabhāve sati. Na hotīti sātthako na hoti.

Gacchatīti sarīrato nikkhamitvā gacchati. Vivaṭṭentoti appavattiṃ karontoti attho. Vivaṭṭetum na sakkoti niccassa appavattiṃ pāpetum asakkuṇeyyattā. Micchādiṭṭhi sammādiṭṭhiṃ vijjhati asamāhitapuggalasevanavasena tathā pavattitum appadānavasena ca pajahitabbāpajahanavasena sammādiṭṭhiṃ vijjhati. Visūkamivāti kaṇḍako viya. Na kevalaṃ ananuvattakova, atha kho virodhopi “nicca”ntiādinā pavattanadhammatāya viññāpanato. Virūpaṃ bībhaccaṃ phanditaṃ vipphanditaṃ.

Paṇṇapupphaphalapallavānaṃ avatthubhūto tālo eva tālāvatthu “asive sivā”ti vohāro viya. Keci pana “tālavatthukatānī”ti paṭhanti, avatthubhūtatāya tālo viya katānīti attho. Tenāha “matthakacchinnatālo viyā”ti. Anuabhāvanti vināsaṃ.

Avijjāpaccayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Dutiyaavijjāpaccayasuttavaṇṇanā

36. Iti vāti evaṃ vā. Jarāmarāṇassa ceva jarāmarāṇasāmikassa ca khaṇavasena yo vadeyya. Avisāradadhātuko pucchituṃ acchekatāya maṅkubhāvena jāto. Tenāha “pucchituṃ na sakkotī”ti.

Dutiyaavijjāpaccayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Natumhasuttavaṇṇanā

37. Na tumhākanti kāyassa anattaniyabhāvadassanameva panetanti yā tassa anattaniyatā, taṃ dassetuṃ “attani hī”tiādi vuttaṃ. Yadi na attaniyaṃ, parakiyaṃ nāma siyāti, tampi natthīti dassento “nāpi aññesa”nti āha. Nayidaṃ purāṇakammamevāti “idaṃ kāyo”ti vuttasārīraṃ purāṇakammameva na hoti. Na hi kāyo vedanāsabhāvo. Paccayavohārenāti kāraṇopacārena. Abhisaṅkhatantiādi napuṃsakaliṅgavacanāṃ. Purimaliṅgasabhāgatāyāti “purāṇamidaṃ kamma”nti evaṃ vuttapurimanapuṃsakaliṅgasabhāgatāya. Aññamaññābhimukhehi samecca paccayehi kato abhisaṅkhatoti āha “paccayehi katoti daṭṭhabbo”ti. Abhisaṅcetayitanti tathā abhisaṅkhatattasaṅkhātena abhimukhabhāvena cetayitaṃ pakappitaṃ, pavattitanti attho. Cetanāvatthukoti cetanāhetuko. Vedaniyanti vedanāya hitaṃ vattārammaṇabhāvena vedanāya paccayabhāvato. Tenāha “vedaniyavatthū”ti.

Natumhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Cetanāsuttavaṇṇanā

38. Yañcāti ettha ca-saddo aṭṭhāne. Tena cetanāya viya pakappānānusayānampi viññāṇassa ṭhitiyā vakkhamānaṃyeva avasiṭṭhaṃ ārammaṇabhāvaṃ joteti. Kāmaṃ tīsupi padesu “pavatteti”icceva attho vutto, vattanattho pana cetanādīnaṃ yathākkamaṃ cetayanapakappānānusayanarūpo visiṭṭhaṭṭho daṭṭhabbo. Tebhūmakakusalākusalacetanā gahitā kammaviññāṇassa paccayaniddhāraṇametanti. Taṇhādiṭṭhikappā gahitā yathārahanti adhippāyo. Aṭṭhasupi hi lobhasahagatacittesu taṇhākappo, tattha catūsveva diṭṭhikappoti. Kāmaṃ anusayā lokiyakusalacetanāsupi anusentiyeve, akusalesu pana pavatti pākāṭāti “dvādasannaṃ cetanāna”nti vuttaṃ. Sahajātaḷṭhiyāti idaṃ paccuppannāpi kāmarāgādayo anusayāva vuccanti taṃsadisatāyāti vuttaṃ. Na hi kālabhedena lakkhaṇappabhedo atthīti. Anāgatā eva hi kāmarāgādayo nippariyāyato “anusayā”ti vattabbataṃ arahanti. Paccayuppanno vaṭṭatīti āha “ārammaṇaṃ paccayo”ti. Kammaviññāṇassa ṭhitatthanti kammaviññāṇasseva pavattiyā. Tasmim paccaye satīti tasmim cetanāpakappānānusayasaññite paccaye sati patiṭṭhā viññāṇassa hoti. Santāne phaladānasamatthatāyeva hotīti “patiṭṭhā hoti, tasmim patiṭṭhite”ti vuttaṃ. Sanniṭṭhāpakacetanāvasena viruḷheti. Patiṭṭhiteti hi iminā kammaṃ katabhāvo vutto, “viruḷhe”ti iminā upacitabhāvo. Tenāha “kammaṃ javāpetvā”tiādi. Tattha puretaraṃ uppannāhi kammacetanāhi laddhapaccayattā balappattāya

sanniṭṭhāpakacetanāya kammaviññāṇaṃ laddhapatiṭṭhaṃ viruḷhamūlañca hotīti vuttaṃ “nibbattamūle jāte”ti. Tathā hi sanniṭṭhāpakacetanā vipākaṃ dentaṃ anantare jātivāsena deti upapajjavedanīyakammanti.

Tebhūmakacetanāyāti tebhūmakakusalākusalacetanāya. Appavattanakkhaṇoti idha pavattanakkhaṇo jāyamānakkhaṇo. Na jāyamānakkhaṇo appavattanakkhaṇo na kevalaṃ bhaṅgakkhaṇo appahīnānusayassa adhippetattā. Appahīnakoṭiyāti asamucchinnabhāvena. Tadiidaṃ tebhūmakakusalākusalacetanāsu appavattamānāsu anusayānaṃ sahaajātakoṭiādinaṃ pavatti nāma natthi, vipākādīsu appahīnakoṭiyā pavattati karontassa abhāvatoti imamatthaṃ sandhāya vuttaṃ. Avāritattāti paṭipakkheti avāritabbattā. Paccayova hoti viññāṇassa ṭhitiyā.

Paṭhamadutiyavārehi vaṭṭaṃ dassetvā tatiyavāre “no ce”tiādinaṃ vivaṭṭaṃ dassitanti “paṭhamapade tebhūmakakusalākusalacetanā nivattā”tiādi vuttaṃ. Tattha nivattāti akaraṇato appavattiyā apagatā. Taṇhādiṭṭhiyo nivattāti yojanā. Vuttappakāresūti “tebhūmakavipākesū”tiādinaṃ vuttappakāresu.

Etthāti imasmiṃ sutte. Ettha cetanāpakappanānaṃ pavattanavasena dhammaparicchedo dassitoti “ceteti tebhūmakakusalākusalacetanā gahitā”tiādinayo idheva hotīti dassito. Catassoti paṭighadvayamohamūlasamāgatā catasso akusalacetanā. Catūsu akusalacetanāsūti yathāvuttāsu eva catūsu akusalacetanāsu, itarā pana “na pakappeti”ti iminā paṭikkhepena nivattāti. Sutte āgataṃ vāretvāti “no ca pakappeti”ti evaṃ paṭikkhepavasena sutte āgataṃ vajjetvā. “Na pakappeti”ti hi iminā aṭṭhasu lobhasahagatacittesu sahaajātakoṭiyā pavattaanusayo nivattito tesāṃ cittānaṃ appavattanato, tasmā taṃ ṭhānaṃ ṭhapetvāti attho. Purimasadisova purimanayesu vuttanayena gahetabbo dhammaparicchedattā.

Tadappatiṭṭhiteti samāsabhāvato vibhattilopo, sandhivasena da-kārāgamo, tassa appatiṭṭhitaṃ tadappatiṭṭhitaṃ, tasmīṃ tadappatiṭṭhiteti evamettha samāsapadasiddhi daṭṭhabbā. Etthāti etasmiṃ tatiyavāre arahattamaggassa kiccaṃ kathitaṃ sabbaso anusayanibbattibhedanato. Khīṇāsavassa kiccakaraṇantipi vattum vaṭṭati sabbaso vedanādīnaṃ paṭikkhepabhāvato. Nava lokuttaradhammātipi vattum vaṭṭati maggapaṭipāṭiyā anusayasamugghāṭanato maggānantarāni phalāni, tadubhayārammaṇaṇca nibbānanti. Viññāṇassāti kammaviññāṇassa. Punabbhavasīsenā anantarabhavasaṅgahitaṃ nāmarūpaṃ paṭisandhiviññāṇameva vā gahitanti āha “punabbhavassa ca antare eko sandhī”ti. Bhavajātinanti ettha “dutyabhavassa tatiyabhavē jātiyā”ti evaṃ paramparavasena gahetabbaṃ. Āyatīṃ punabbhavābhiniṭṭhigahaṇena pana nānantariyato kammabhavo gahito, jātihetuphalasiddhipettha vuttā evāti veditabbaṃ. Ettha ca “no ce, bhikkhave, ceteti no ca pakappeti, atha kho anuseti”ti evaṃ bhagavatā dutyanaye pubbabhāge bhavanibbattakakusalākusalāyūhanaṃ, pakappanañca vināpi bhavesu diṭṭhādīnavassa yogino anusayapaccayā vipassanācetanāpi paṭisandhijanakaṃ hotīti dassanattaṃ kusalākusalassa appavatti cepi, tadā vijjāmānatebhūmakavipākādiddhammesu appahīnakoṭiyā anusayitakilesappaccayā bhavavajjassa kammaviññāṇassa patiṭṭhitatā hotīti dassanattañca vutto. “Na ceteti pakappeti anuseti”ti ayaṃ nayo na gahito cetanaṃ vinā pakappanassa abhāvato.

Cetanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Dutiyacetanāsuttavaṇṇanā

39. Viññāṇanāmarūpānaṃ antare eko sandhīti hetuphalasandhi viññāṇaggahaṇena kammaviññāṇassa gahitattā. Nāmarūpaṃ pana vipākanāmarūpamevāti pākaṭameva. Sesam suviññeyyameva.

Dutiyacetanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Tatiyacetanāsuttavaṇṇanā

40. Rūpādīsu chasu ārammaṇesu. Tena cettha bhavattayaṃ saṅgaṇhāti chaḷārammaṇapariyāpannattā. Tasseva bhavattayassa patthanā paṇidhānādivasena nati nāma. Āgatimhi gatīti paccupaṭṭhānavasena abhimukhaṃ gati pavatti etasmāti āgati, kammādinimittaṃ. Tasmim paṭisandhiviññāṇassa gati pavatti nibbatti hoti. Tenāha “āgate”tiādi. Cutūpapātoti cavaṇaṃ cuti, maraṇaṃ. Upapajjanaṃ nibbatti, upapāto. Cutito upapāto punaruppādo. Tenāha “evaṃ viññāṇassā”tiādi. Itoti nibbattabhavato. Tatthāti punabbhavasāṅkhāte āyatibhave. Ekova sandhīti eko hetuphalasandhi eva kathito.

Tatiyacetanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Kaḷārakhattiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Gahapativaggo

1. Pañcaverabhayasuttavaṇṇanā

41. Yatoti yasmiṃ kāle. Ayañhi to-saddo dā-saddo viya idha kālavisayo. Tenāha “yadā”ti. Bhayaveracetanāyoti bhāyitabbatṭhena bhayaṃ, verapasavanaṭṭhena veranti ca laddhanāmā cetanāyo. Pāṇātipātādayo hi yassa pavattanti, yañca uddissa pavattiyanti, ubhaye sabhayabheravāti te eva bhāyitabbabhayaverajanakāvāti. Sotassa ariyamaggassa ādito paṭṭhāya paṭipattiadhigamo sotāpatti, tadatthāya tattha patiṭṭhitassa ca aṅgāni sotāpattiyaṅgāni, tadubhayaṃ sandhāyāha “duvidhaṃ sotāpattiyā aṅga”nti, sotāpattiatthaṃ aṅganti attho. Yaṃ pubbabhāgeti yaṃ sayaṃ sotāpattimaggaphalapaṭilābhato pubbabhāge tadatthāya saṃvattati. Kiṃ pana tanti āha “sappurisasamsevo”tiādi. Sappurisānaṃ buddhādīnaṃ ariyañāṇasaññāṇajātā payirupāsanaṃ, saddhammassavanaṃ catusaccadhammassavanaṃ, yoniso upāyena aniccādito manasi karaṇaṃ yoniso manasikāro, ussukkāpentena dhammassa nibbānassa anudhammapaṭipajjanaṃ dhammānudanudhammapaṭipattīti etāni sotāpattiyā aṅgāni. Atṭhakathāyaṃ pana sotāpattiaṅganti padaṃ apekkhitvā “evaṃ āgata”nti vuttaṃ. Tṭhitassa puggalassa aṅgaṃ. Sotāpanno aṅgīyati ñāyati etenāti sotāpannassa aṅgantipi vuccati. Idaṃ pacchā vuttaṃ aṅgaṃ. Dosehi ārakāti ariyoti āha “niddoso”ti. Kathaṃ avijjā saṅkhārānaṃ paccayotiādinā kenacipi anupārambhiyattā nirupārambho. Ñāṇaṃ sandhāya “niddoso”ti vuttaṃ, paṭiccasamuppādaṃ sandhāya “nirupārambho”ti vadanti. Ubhayampi pana sandhāya ubhayaṃ vuttanti apare. Paṭiccasamuppādo ettha adhippeto. Tathā hi vuttaṃ “aparāparaṃ uppannāya vipassanāpaññāyā”ti. Na hi maggañāṇaṃ vipassanāpaññāti. Sammā upāyattā tassa paṭiccasamuppanne yāthāvato ñāyatīti ñāyo, paṭiccasamuppādo. Ñāṇaṃ pana ñāyati so etenāti ñāyo.

Tatthāti niraye. Maggasotanti maggassa sotaṃ. Āpannoti adhigato. Apāyesu uppajjanasaṅkhāto vinipātadhammo etassāti vinipātadhammo, na vinipātadhammo avinipātadhammo. Paraṃ ayananti ativiya savisaye ayitabbaṃ bujjhitabbaṃ. Yesañhi dhātūnaṃ gatiattho, buddhipi tesam attho. Tenāha “avassaṃ abhisambujjhanako”ti.

Pāṇātipātakammakāraṇāti pāṇātipātasāṅkhātassa pāpakammasa karaṇahetu. Veraṃ vuccati virodho, tadeva bhāyitabbato bhayanti āha “bhayaṃ veranti atthato eka”nti. Idaṃ bāhiraṃ veraṃ nāma tassa verassa mūlabhūto verakārapuggalato bahibhāvattā. Teneva hi tassa verakārapuggalassa uppannaṃ veraṃ sandhāya “idaṃ ajjhātikaveraṃ nāmā”ti vuttaṃ, tannissitassa verassa mūlabhūto verakārapuggalacetanā uppajjati paharituṃ asamatthassapīti adhippāyo. Na hi nerayikā nirayapālesu paṭipaharituṃ sakkonti. Nirayapālassa cetanā uppajjatīti etena “atthi niraye nirayapālā”ti dasseti. Yaṃ panetaṃ bāhiraveranti yamidaṃ diṭṭhadhammikaṃ samparāyikañca bāhiraṃ veraṃ. Puggalaveranti vuttaṃ attakiccaṃ sādhetuṃ asakkonto kevalaṃ parapuggale uppannamattaṃ veranti katvā. Atthato ekameva “cetasika”nti visesetvā vuttattā. Sesapadesūti “adinnādānapaccayā”tiādina āgatesu sesakoṭṭhāsesu. Attho bhaggoti attho dhamṣito. Adhigatenāti maggena adhigatena. “Abhigatenā”tipi pāṭho, adhivuttenāti attho. Tenāha “acalappasādenā”ti.

Pañcaverabhayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyapañcaverabhayasuttavaṇṇanā

42. Bhikkhūnaṃ kathitabhāvamattameva visesoti etena yā satthārā ekaccānaṃ desitadesanā, puna tadaññesaṃ veneyyadamakusalena kālantare teneva desitā, sā dhammasaṃgāhakehi “mā no satthudesanā sampañiggahaṃ vinā nassatū”ti visuṃ saṅgahaṃ āropitāti dasseti.

Dutiyapañcaverabhayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Dukkhasuttavaṇṇanā

43. Samudayanaṃ samudayo, samudeti etamhāti samudayo, evaṃ ubhinnaṃ samudayānamatthato bhedo veditabbo. Paccayāva paccayasamudayo. Āraddhavipassako “imañca imañca paccayasāmaggiṃ paṭicca ime dhammā khaṇe khaṇe uppajjantī”ti passanto “paccayasamudayaṃ passantopi bhikkhu khaṇikasamudayaṃ passatī”ti vutto paccayadassanamukhena nibbattikkhaṇassa dassanato. So pana khaṇe khaṇe saṅkhārānaṃ nibbattiṃ passituṃ āraddho “imehi nāma paccayehi nibbattatī”ti passati. “So khaṇikasamudayaṃ passanto paccayaṃ passatī”ti vadanti. Yasmā pana paccayato saṅkhārānaṃ udayaṃ passanto khaṇato tesam udayadassanaṃ hoti, khaṇato etesaṃ udayaṃ passato pageva paccayānaṃ suggahitattā paccayato dassanaṃ sukhena ijjhati, tasmā vuttaṃ “paccayasamudayaṃ passantopī”tiādi. Atthaṅgamadassanepi ese va nayo. Accantatthaṅgamoti appavatti nirodho nibbānanti. Bhedatthaṅgamoti khaṇikanirodho. Tadubhayaṃ pubbabhāge uggahaparipucchādivasena passanto aññatarassa dassane itaradassanampi siddhameva hoti, pubbabhāge ca ārammaṇavasena khayato vayasammasanādikāle bhedatthaṅgamaṃ passanto atirekavasena anussavādito accantaṃ atthaṅgamaṃ passati. Maggakkhaṇe panārammaṇato accantaatthaṅgamaṃ passati, asammohato itarampi passati. Taṃ sandhāyāha “accantatthaṅgamaṃ passantopī”tiādi. Samudayatthaṅgamaṃ

nibbattibhedanti samudayasāṅkhātāṃ nibbattiṃ atthaṅgamasāṅkhātāṃ bhedañca. Nissayavasenāti cakkhussa sannissayavasena paccayaṃ katvā. Ārammaṇavasenāti rūpe ārammaṇaṃ katvā. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ madhupiṇḍikasuttaṭṭikāyaṃ vuttanayena veditabbaṃ. Tiṇṇaṃ saṅgati phassoti “cakkhu rūpāni viññāṇa”nti imesaṃ tiṇṇaṃ saṅgati samāgame nibbatti phassoti vuttoti āha “tiṇṇaṃ saṅgatiyā phasso”ti. Tiṇṇanti ca pākaṭapaccayavasena vuttaṃ, tadaññepi pana manasikārādayo phassapaccayā hontiyeva. Evanti taṇhādīnaṃ asesavirāganīrodhakkamena. Bhinnaṃ hotīti anuppādanīrodhena niruddhaṃ hoti. Tenāha “appaṭisandhiya”nti.

Dukkhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Lokasuttavaṇṇanā

44. Ayamettha visesoti “ayaṃ lokassā”ti samudayatthaṅgamānaṃ visesadassanaṃ. Ettha catutthasutte tatiyasuttato viseso.

Lokasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Ātīkasuttavaṇṇanā

45. Aññaṃaṇṇaṃ dvinnāṃ ñātīnaṃ gāmo ñātīkoti vuttoti āha “dvinnāṃ ñātākānaṃ gāme”ti. Giṇṇakā vuccanti iṭṭhakā, giṇṇakāhi eva kato āvasatho giṇṇakāvasatho. So kira āvāso yathā sudhāparikkammaṇa payojanaṃ natthi, evaṃ iṭṭhakāhi eva cinitvā chādetvā kato. Tādisaṇhi chadanaṃ sandhāya bhagavatā iṭṭhakāchadanaṃ anuññātāṃ. Tena vuttaṃ “iṭṭhakāhi kate mahāpāsāde”ti. Tattha dvārabandhakavāṭaphalakādīni pana dārumayāniyeva. Pariyāyati attano phalaṃ pariggahetvā vattatīti pariyāyo, kāraṇanti āha “dhammapariyāyanti dhammakāraṇa”nti, pariyattidhammabhūtaṃ visesādhigamassa hetunti attho. Upecca suyyati etthāti upassutīti vuttaṃ “upassutīti upassutiṭṭhāna”nti. Attano kammanti yadatthaṃ tattha gato, taṃ pariveṇasaṃmajjanakiriyaṃ. Pahāyāti akatvā. Evaṃ mahatthaṇhi vimuttāyatanaśīse ṭhatvā suṇantassa mahato atthāya saṃvattati. Ekaṅgaṇaṃ ahoṣīti sabbāṃ vivaṭṭaṃ ahoṣi. Tīsu hi bhavesu saṅkhārāgataṃ paccayuppannavasena manasikaroto bhagavato kiñci asesetvā sabbampi taṃ ñāṇamukhe āpāthaṃ upagacchi. Tena vuttaṃ “yāvabhavaggā ekaṅgaṇaṃ ahoṣi”ti. Tantivasena tamatthaṃ vācāya nicchārento “vacasā sajjhāyaṃ karonto”ti vutto. Paccayapaccayuppannavasena ca atthaṃ āharitvā tesāṃ nirodhena vivaṭṭassa āhatattā “yathānusandhinā”ti vuttaṃ. Addasa ñāṇacakkhunā.

Manasā sajjhāyaṃ karonto “tuṇhībhūtova paṇaṇaṃ karonto”ti vutto. Padānupadanti padañca anupadañca. Purimañhi padaṃ nāma, tadanantaraṃ anupadaṃ. Ghaṭetvā sambandhaṃ katvā avicchinditvā. Pariyāpuṇātīti ajjhayati. Ādhārappattanti ādhāraṃ cittasantānappattaṃ appamuṭṭhaṃ gatattā ādhārappattaṃ nāma. Kāraṇanissitoti lokuttaradhammassa kāraṇasannissito. Ādibrahmacariyakoti ādibrahmacariyaṃ, tadeva ādibrahmacariyakaṃ. Dhammapariyāyāpekkhāya pulliṅganiddeso. Tīsupi imesūti tatiyacatutthapañcomesu tīsu suttasu.

Ātīkasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Aññatarabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

46. Nānavasenāti gottanānavasena ca kittivasena ca apākaṭṭo, tasmā “jātivasena brāhmaṇo”ti vuttaṃ.

Aññatarabrāhmaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Jāṇussoṇisuttavaṇṇanā

47. Evaṃladdhanāmoti “jāṇussoṇi”ti evaṃladdhanāmo rañño santikā adhigatanāmo.

Jāṇussoṇisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Lokāyatikasuttavaṇṇanā

48. Āyatiṃ hitaṃ tena loko na yatati na īhatīti lokāyataṃ. Na hi taṃ laddhiṃ nissāya sattā puññakiriya cittaṃpi uppādentī, kuto payogo, taṃ etassa atthi, tattha vā niyuttoti lokāyatiko. Paṭhamasaddo ādiatthavācakkattā jeṭṭhavevacanoti āha “paṭhamaṃ lokāyata”nti. Sādhāraṇavacanopi lokasaddo viṣiṭṭhavisayo idhāhippetoti āha “bālaputhujjanalokassā”ti. Ittarabhāvena lakuṇḍakabhāvena tassa vipulādibhāvena bālānaṃ upaṭṭhānamattanti dassento “āyataṃ mahanta”ntiādimāha. Parittanti khuddakaṃ. Ekasabhāvanti ekaṃ sabhāvaṃ. Avipariṇāmadhammatāyāti āha “niccasabhāvamevāti pucchati”ti. Purimasabhāvena nānāsabhāvanti purimasabhāvato bhinnasabhāvaṃ. Pacchā na hotīti pacchā kiñci na hoti sabbaso samucchiṇṇato. Tenāha “ucchedaṃ sandhāya pucchati”ti. Ekattanti sabbakālaṃ attasambhavaṃ. Tathā ceva gahaṇena dvepi vādā sassatadiṭṭhiyo honti. Natthi na hoti. Puthuttaṃ nānāsabhāvaṃ, ekarūpaṃ na hotīti vā gahaṇena dvepi vādā ucchedadiṭṭhiyoti.

Lokāyatikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Ariyasāvakasuttavaṇṇanā

49. Saṃsayuppatti ākāradassananti “kasmīṃ sati kiṃ hotī”ti kāraṇassa phalassa ca paccāmasanena vinā kevalaṃ idappaccayatāya saṃsayassa uppajjanākāradassanaṃ. Samudayati samudetīti atthoti āha “uppajjati”ti.

Ariyasāvakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dutiyaariyasāvakasuttavaṇṇanā

50. Dvepi nayā ekato vuttāti idaṃ “viññāṇe sati nāmarūpaṃ hotī”tiādinā navame vuttassa nayassa “avijjāya sati saṅkhārā hontī”tiādinā dasame vuttanaye antogadhattā. Nānattanti purimato navamato dasamassa nānattaṃ.

Dutiyaariyasāvakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Gahapativaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Dukkhavaggo

1. Parivīmaṃsanāsuttavaṇṇanā

51. Upaparikkhamānoti pavattipavattihetuṃ, nivattinivattihetuñca paritulentō. Kuto panetanti? “Sammā dukkhakkhayā”ti vacanato. Na hi sabbadukkhaparivīmaṃsaṃ vinā sammā dukkhakkhayo sambhavati. Kasmātiādinā jarāmaṇasseva gahaṇe kāraṇaṃ pucchati. Jātiādīnampi pavatti dukkhabhāvinīti adhippāyo. Yasmā

jarāmarañe gahite sati jātipi gahitā hoti, tassā abhāve jarāmarāṇasseva abhāvato. Esa nayo bhavādīsūpi. Evaṃ yāva jātidhammo jarāmarañe gahite gahitova hoti, jarāmarāṇapadesena tabbikāravanto sabbe tebhūmakā saṅkhārā gahitāti evampi jarāmarāṇaggahaṇena sabbampi vaṭṭadukkhaṃ gahitameva hoti. Tenāha “tasmiṃ gahite sabbadukkhaṃ gahitattā”ti. Anekavidhanti bahuvīdhaṃ bahukoṭṭhāsaṃ. “Aneka”nti vā pāṭho. Anekanti bahulavacanaṃ. Vidhanti khaṇḍiccapāliccādivasena viparītakoṭṭhāsaṃ. Nānappakārakanti tato eva nānappakāraṃ. Nhatvā tṭhitam purisaṃ viyāti bālānaṃ attabhāvassa subhākārena upaṭṭhānaṃ sandhāyāha.

“Sārūppabhāvenā”ti vuttaṃ, kiṃ sabbathā sārūppabhāvenāti āha “nikkilesatāya parisuddhatāyā”ti. Na hi tassesā asaṅkhatatādibhāvena sadisā. Paṭipannoti paṭimukho abhisāṅkhāramukho hutvā panno adhigato. Anugatanti anucchavikabhāvena gataṃ, yathā ca nibbānassa adhigamo hoti, evaṃ tadanurūpabhāvena gataṃ. Ettha ca pāḷiyaṃ “pajānātī”ti pubbabhāgavasena pajānanā vuttā, “tathā paṭipanno ca hotī”ti niyatavasena. “Aparabhāgavasenā”ti apare. Keci pana “yathā paṭipannassa jarāmarāṇaṃ nirujjhati, tathā paṭipanno”ti vadanti. Padavīmaṃsanā pubbabhāgavasena veditabbā, na maggakkhaṇavasena. Saṅkhāranīrodhāyāti ettha nayidaṃ avijjāpaccayasāṅkhārāggahaṇaṃ, atha kho saṅkhatasaṅkhārāggahaṇanti āha “saṅkhāradukkhaṃ nirodhatthāyā”ti. Tenāha “ettāvatā yāva arahattā desanā kathitā”ti.

“Paccattaṃyeva parinibbāyati”tiādinā arahattaphalapaccavekkhaṇaṃ, “so sukhañca vedanaṃ vedayati”tiādinā satatavihārañca dassetvā desanā sabbathāva vaṭṭadesanāto nivattetabbā siyā. Avijjāgatoti ettha iti-saddo ādiattho, tena evamādikaṃ idaṃ vaṭṭavivaṭṭakathanaṃ puna gaṇhāti. Puggalasaddo itarāsaṃ dvinnam pakatīnaṃ vācakoti tato visesetvā gahaṇe paṭhamapakatimeva dassento “purisapuggalo”ti avocāti āha “puriso yeva puggalo”ti. Ubhayenāti purisapuggalaggahaṇena. Sammutiyā avijjāmanāya kathā desanā sammutikathā. Paramatthassa kathā desanā paramatthakathā. Tatthāti sammutiparamatthakathāsu, na sammutiparamatthesu. Tenāha “evaṃ pavattā sammutikathā nāmā”tiādi. Tatridaṃ sammutiparamatthānaṃ lakkaṇaṃ - yasmiṃ bhinne buddhiyā vā avayavavinibbhoge kate na taṃsamaññā, sā ghaṭapaṭāḍippabhedā sammuti, tabbipariyāyato paramattho. Na hi kakkhaḷaphusaṇādisabhāve ayaṃ nayo labbhati. Tattha rūpādidhammaṃ samūhasantānavasena pavattamānaṃ upādāya “satto”tiādi vohāroti āha “satto nara...pe... sammutikathā nāmā”ti. Yasmā rūpādayo paramatthadhammā “kandhā dhātuyo”tiādinā vuccanti, na vohāramattaṃ, tasmā “kandhā...pe... paramatthakathā nāmā”ti vuttaṃ. Nanu kandhakathāpi sammutikathāva, sammuti hi saṅketo kandhaṭṭho rāsaṭṭho vā koṭṭhāsaṭṭho vāti? Saccameva, ayaṃ pana kandhasamaññā phassādīsū tājāpaññatti viya paramatthasannissayā tassa āsannatarā puggalasamaññādayo viya na dūreti paramatthasaṅgahatā vuttā. Kandhasīsena vā tadupādānā sabhāvadhammā eva gahitā. Nanu ca sabbepi sabhāvadhammā sammutimukheneva desanaṃ ārohani, na sammukhenāti sabbāpi desanā sammutidesanāva siyāti? Nayidamevaṃ desetabbadhammavibhāgena desanāvibhāgassa adhippetattā, na ca saddo kenaci pavattinimittena vinā atthaṃ pakāsetīti. Tenāha “paramatthaṃ kathentāpi sammutiṃ amuñcitvāva kathenti”ti. Saccameva aviparītameva kathenti.

Sammutīti samañña. Paramo uttamo atthoti paramattho, dhammānaṃ yathābhūtasabhāvo. Taṃ paramatthaṃ, sammuti pana lokassa saṅketamattasiddhā. Yadi evaṃ kathaṃ sammutikathāya saccatāti āha “lokasammutikāraṇa”nti lokasamaññaṃ nissāya pavattanato. Lokasamaññaṃ hi abhinivesanaṃ vinā paññāpanā ekaccassa sutassa sāvanā viya, na musā anatikkamitabbato tassā. Tenāha bhagavā “janapadaniruttiṃ nābhiniveseyya, samaññaṃ nātidhāveyyā”ti. Dhammānaṃ sabhāvadhammānaṃ. Bhūtalakkhaṇaṃ bhāvassa lakkhaṇaṃ dīpentīti katvā.

Terasacetanābhedaṃti

aṭṭhakāmāvacarakusalacetanāpañcarūpāvacarakusalacetanābhedaṃ. Attano santānassa punanato pujjabhavaphalassa abhisāṅkharaṇato puññābhisaṅkhāraṃ. Kammapuññenāti kammabhūtena. Vipākapuññenāti vipākasāṅkhātena. Puññaphalampi hi uttarapadalopena “puñña”nti vuccati “evamidam puññaṃ pavaḍḍhatī”tiādīsu viya. “Apuññūpagaṃ hoti viññāṇa”nti idaṃ “puññūpagaṃ hoti viññāṇa”nti ettha vuttanayamevāti na uddhataṃ. Apuññaphalaṃ uttarapadalopena “apuñña”nti vuccati. Saṅkhāranti saṅkhārassa gahitattā “avijjāgatoya”nti iminā saṅkhārassa paccayo gahito, “puññūpagaṃ hoti viññāṇa”ntiādinā paccayuppannaṃ viññāṇaṃ. Tasmiṃca gahite nāmarūpādi sabbam gahitameva hoti. Tenāha “dvādasapadiko paccayākāro gahitova hotī”ti.

Vijjāti arahattamaggaññaṃ ukkaṭṭhaniddesena. Tassā hi uppādā sabbaso avijjā pahīnā hoti. Paṭhamamevāti idaṃ avijjāpahānavijjuppādānaṃ samānakālatādassanaṃ. Tenāha “yathā panā”tiādi. Padīpujjalenāti padīpujjalanahetunā saheva. Vijjuppādāti vijjuppādahetu, evaṃ satīpi samakālatteti adhippāyo. Na gaṇhātīti “etaṃ mamā”tiādinā na gaṇhāti. Na taṇhāyati na bhāyati taṇhāvuttino abhāvā, tato eva bhayavatthuno ca abhāvā.

Gilivā pariniṭṭhāpetvāti gilivā viya aññaṃ avisayaṃ viya karaṇena pariniṭṭhāpetvā. Sāmisasukhassa anekadukkhānubandhabhāvato, sukhābhinandassa dukkhahetubhāvato ca sukhaṃ abhinandantoyeva dukkhaṃ abhinandati nāma aggisantāpasukhaṃ icchanto dhūmadukkhānuññāto viya. Dukkhaṃ patvā sukhaṃ patthanatoti ettha dubbalagahaṇikādayo nidassanabhāvena veditabbā. Te hi yāva sāyanhasamayāpi abhutvā sāyamāsādīni karonto jighacchādiṃ uppādetvā bhuñjanādīni karonti. Sukhassa vipariṇāmadukkhato sukhaṃ abhinandanto dukkhaṃ abhinandati nāmāti yojanā. Kecī pana dukkhassa abhāvato vipariṇāmasukhato taṃ sukhaṃ abhinandanto dukkhaṃ abhinandatīti vadanti. Taṃ na, na hi tādisaṃ sukhanimittaṃ koci dukkhaṃ abhinandanto diṭṭho, dukkhahetuṃ pana sāmisaṃ sukhaṃ abhinandanto diṭṭho. Dukkahetuṃ sāmisaṃ sukhaṃ abhinandanto atthato dukkhaṃ abhinandati nāmāti vuttovāyamattho. Kāyoti pañcadvārakāyo, so pariyaṇto avasānaṃ etassāti kāyapariyantikaṃ. Tenāha “yāva pañcadvārakāyo pavattati, tāva pavatta”nti. Jīvitapariyantikanti etthāpi eseva nayo.

Pacchā uppajjitvā paṭhamam nirujjhatīti ekasmiṃ attabhāve manodvārikavedanāto pacchā uppajjitvā tato paṭhamam nirujjhati, tato eva siddhamatthaṃ sarūpeneva dassetuṃ “manodvārikavedanā paṭhamam uppajjitvā pacchā nirujjhatī”ti vuttaṃ. Idāni tameva saṅkhepena vuttaṃ vivarituṃ “sā hī”tiādimāha. Yāva tettiṃsavassāpi paṭhamavayo. Paṇṇāsavassakāleti paṭhamavayato yāva paññāsavassakālā, tāva ttiṭṭhā hotīti vuḍḍhihāniyo anupagantvā sarūpeneva ttiṭṭhā hoti. Mandāti mudukā atikhiṇā. Tadāti asītinavutivassakāle. Tathā ciraparivitaṃkepi. Bhaggā nittejā bhaggavibhaggā

dubbalā. Hadayakoṭṭimyeṇāti cakkhādivatthūsu avattetvā tesam khīṇattā koṭibhūtaṃ hadayavatthumyeva. Yāva esā vedanā vattati.

Vāpiyāti mahātaḷākena. Pañcaudakamaggasampannanti pañcahi udakassa pavisananikkhamanamaggehi yuttaṃ. Tato tato vissandamānaṃ sabbaso puṇṇattā.

Paṭhamam deve vassantetiādi upamāsaṃsandanaṃ. Imaṃ vedanaṃ sandhāyāti imaṃ yathāvuttaṃ pariyosānappattaṃ manodvārikavedanaṃ sandhāya.

Kāyassa bhedaṭi attabhāvassa vināsato. “Uddham jīvitapariyādānā”ti pāḷi, aṭṭhakathāyaṃ pana jīvitapariyādānā uddhanti paduddhāro kato. Paralokavasena agantvā. Vedanānaṃ sītibhāvo nāma saṅkhāradarathapariḷāhabhāvo, so panāyaṃ appavattivasenāti āha “pavatti...pe... bhavissanti”ti. Dhātusarīrānīti aṭṭhikaṅkalasaṅkhātadhātusarīrāni. Sarīrekadese hi sarīrasamaññā.

Kumbhakārapākāti kumbhakārapākato. Ettha paccatīti pāko, pacanaṭṭhānaṃ. Tadeva pācanavasena āvasanti etthāti āvāso, tasmā kumbhakārāvāsato. Avigatavūpasamaṃ saṅkharitaṃ kumbhaṃ uddharitvā ṭhapento chārikāya sati pidhānavasena ṭhapeti. Tathā ṭhapanam pana sandhāya vuttaṃ “paṭisisseyyā”ti. Kumbhassa padesabhūtatāya ābaddhā avayavā “kumbhakapālānī”ti adhippetāni, na chinnabhinnāni. Avayavamukhena hi samudāyo vutto. Tattha kapālasamudāyo hi ghaṭo. Tenāha “mukhavatṭhiyā ekabaddhānī”ti. Avasisseyyunti vaṇṇavisesauṇhabhāvāpagatā ghaṭakārāneva tiṭṭheyanti. Āditta...pe... tayo bhavā daṭṭhabbā ekādasahi aggīhi ādittabhāvato. Yathā kumbhakāro kumbhakārāvāsaṃ ādittaṃ paccavekkhati, evaṃ āradhaviṇṇasakopesa bhavattayaṃ rāgādīhi ādittanti āha “kumbhakāro viya yogāvacaro”ti. Nīharaṇadaṇḍako viya arahattamaggaññānaṃ bhavattayapākato nīharaṇato. Samo bhūmibhāgo viya nibbānataḷaṃ sabbavisamā nivattanato.

“Ādānanikkhepanato, vayovuddhatthaṅgamato, āhāramayato, utumayato, cittasamuṭṭhānato, kammajato, dhammatārūpato”ti imehi sattahi ākārehi sammasanto rūpasattakaṃ vipassati nāma. “Kalāpato, yamakato, khaṇikato, paṭipāṭito, diṭṭhiuggahāṇato, mānasamugghāṭato, nikantipariyādānato”ti imehi sattahi ākārehi sammasanto arūpasattakaṃ vipassati nāma, tasmā yathāvuttaṃ imaṃ rūpasattakaṃ arūpasattakañca nīharitvā vipassantassa. Yadiapi arahato attabhāvo sabbabhavēhipi uddhaṭo, yāva pana anupādisesaparinibbānaṃ na pāpuṇāti, tāva tasmimpī sugatibhave ṭhitoyevāti vattabbataṃ labbhatīti “catūhi apāyehi attabhāvaṃ uddharitvā”icceva vuttaṃ. Tenāha “khīṇāsavo panā”tiādi. Tathā ca vakkhati “anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbutassa vaṭṭavūpasamo veditabbo”ti. Na parinibbāti anupādisesāya nibbānadhātuyāti adhippāyo, saupādisesāya pana nibbānadhātuyā parinibbānaṃ arahattappattiyeva. Abhisāṅkhārahetaṭo hettha pariḷāhavūpasamassa upasamabhāvena adhippetattā uṇhakumbhanibbānanidassanampi na virujjhati. Anupādinnaṅkasarīrānīti utusamuṭṭhānikarūpakalāpe vadanti. Bhikkhavi ettha iti-saddo ādiattho. Imaṃ pana vacanaṃ. Anuyogāropanatthanti kāyapariyantikaṃ vedanaṃ vedayamāno khīṇāsavo api nu puññābhisaṅkhārādikammaṃ kareyyāti pañhaṃ kātuṃ. Atha vā anuyogāropanatthanti “api nu kho khīṇāsavo bhikkhu puññābhisaṅkhāraṃ vā abhisāṅkhareyyā”tiādinā anuyogaṃ āropetum vuttaṃ, na tāva yathāradhadesanaṃ niṭṭhāpetunti attho.

Paṭisandhiviññāṇe siddhe tasmim bhava uppajjanārahānaṃ viññāṇānaṃ siyā sambhavo, nāsatīti vuttaṃ “viññāṇaṃ paññāyethāti paṭisandhiviññāṇaṃ paññāyethā”ti. Sabbaso saṅkhāresu asantesu paṭisandhiviññāṇaṃ api nu kho paññāyeyya. Tasmīhi apaññāyamāne sabbam viññāṇaṃ na paññāyeyya. Therānanti “bhikkhave”ti ālapitattherānaṃ. Pañhabyākaraṇaṃ sampahaṃsati tassa sabbaññutaññāṇena saṃsandanaṃ. Appaññāṇanti appaññāyanaṃ. Ādi-saddena viññāṇe asati nāmarūpassa appaññāṇanti evamādiṃ saṅgaṇhāti. Sanniṭṭhānasaṅkhātanti saddahanākārena pavattasanniṭṭhānasaṅkhātāṃ. Adhimokkhanti nicchayākāravimokkhaṃ saddhāvimokkhaṃ. Tenāha pāliyaṃ “saddahatha metaṃ, bhikkhave”ti. Saddhāsahitañhi nicchayākāravimokkhaṃ sandhāyāha “sanniṭṭhānasaṅkhātāṃ adhimokkha”nti. Antoti pariyanto. Parito chijjati etthāti paricchedo.

Parivīmaṃsanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Upādānasuttavaṇṇanā

52. Ārammaṇādibhāvena saṃvattanato upādānānaṃ hitāni upādāniyāni, tesu upādāniyesu. Tenāha “catunnaṃ upādānānaṃ paccayesū”ti. Assādaṃ anupassantassāti asādetabbaṃ micchāñāṇena anupassato. Tadāhāroti soḷasa vā vīsaṃ tiṃsaṃ cattālīsaṃ paññāsaṃ vā āhāro paccayo etassāti tadāhāro. Aggikkhandho viya tayo bhavā ekādasahi aggīhi ādittabhāvato etadeva bhavattayaṃ. Aggi...pe... puthujjano aggikkhandhasadisassa bhavattayassa paribandhanato.

Kammaṭṭhānassāti vipassanākammaṭṭhānassa. Tenāha “tebhūmakadhammesū”ti. Dhammapāsādanti lokuttaradhammapāsādaṃ. So hi accuggataṭṭhena “pāsādo”ti vuccati. Satipaṭṭhānamahāvīthiyaṃ phalakkhaṇe pavattāyāti.

Upādānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3-4. Saṃyojanasuttadvayaṇṇanā

53-54. Mahantavaṭṭappabandhaopammabhāvena telapadīpassa āhatattā “mahantañca vaṭṭikapālaṃ gahetvā”ti vuttaṃ. Purimanayenevāti purimasmiṃ upādāniyasutte vuttanayeneva. Tathā vinetabbānaṃ puggalānaṃ ajjhāsayavasena hi imesaṃ suttānaṃ evaṃ vacanaṃ evaṃ desanā. Esa nayo ito paresupī.

Saṃyojanasuttadvayaṇṇanā niṭṭhitā.

5-6. Mahārukkhasuttadvayaṇṇanā

55-56. Ojaṃ abhiharantīti rasaharaṇiyo viya purisassa sarīre rukkhamaḷāni rukkhassa pathavīāporase upari āropenti. Tesam tathā āropanaṃ “ojāyā”tiādinā vibhāveti. Hatthasatubbedhamassāti hatthasatubbedho, hatthasataṃ ubbiddhassapi. Etthāti etissaṃ vaṭṭakathāyaṃ. Kammārohananti kammapaccayo.

Puna etthāti etissaṃ vivaṭṭakathāyaṃ. Vaṭṭadukkhaṃ nāsetukāmassa daḷhaṃ uppannaṃvegañāṇaṃ sandhāya “kuddālo viyā”ti āha. Tato nibbattitañāṇaṃ samādhicchiyā ṭhitam nissāya pavattetabbavipassanārambhañāṇaṃ. Rukkhacchedanapharasu viyāti evaṃbhūtassa vipassanā ekantato vaṭṭacchedāya hotiyevāti āha “rukkhassa...pe... manasikarontassa paññā”ti. Tattha kammaṭṭhānanti vipassanākammaṭṭhānaṃ. Taṃ catubbidhāvavattānāvasena vīsati pathavīkoṭṭhāsā,

dvādasa āpokotthāsā, cattāro tejokotthāsā, cha vāyokotthāsāti dvecattālīsāya kotthāsesu. Viññāṇassa cāti iti-saddo ādiattho pakārattho ca. Tena bhūtarūpāni viññāṇasampayuttadhamme ca saṅgaṇhāti. Sattasu sappāyesu yassa alabhantassa kammaṭṭhānaṃ vibhūtaṃ hutvā na upaṭṭhāti, taṃ sandhāyāha “aññataraṃ sappāya”nti. Sesam suviññeyyameva.

Mahārukkhasuttadvayaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Taruṇarukkkhasuttavaṇṇanā

57-59. Palimajjeyyāti allakaraṇavasena parito pāliṃ bandheyya. Tathā karonto yasmā ca tattha tiṇagacchādīnaṃ mūlasantānaggahaṇena taṃ ṭhānaṃ sodheti nāma, tasmā vuttaṃ “sodheyyā”ti. Paṃsunti assa pavaḍḍhakārakaṃ, āgantukaṃ paṃsunti attho. Dadeyyāti pakkhipeyya. Tenāha “thaddha”ntiādi. Vuttanayenevāti “rukkhaṃ nāsetukāmo puriso viyā”tiādinā pañcamasutte vuttanayena. Aṭṭhamanavamāni uttānatthāneva vuttanayattā.

Taruṇarukkkhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Nidānasuttavaṇṇanā

60. Bahuvacanavasenāti kurū nāma jānapadino rājakumārā, tesam nivāso ekopi janapado ruḥhīvasena “kurū”ti evaṃ bahuvacanavasena. Yattha bhagavato vasanokāsabhūto koci vihāro na hoti, tattha kevalaṃ gocaragāmakittanaṃ nidānakathāya pakati yathā “sakkesu viharati devadahaṃ nāma sakyānaṃ nigamo”ti. “Āyasmā”ti vā “devānaṃ piyo”ti vā bhavanti vā piyasamudāhāro esoti āha “āyasmāti piyavacanameta”nti. Tayidaṃ piyavacanam gāravavasena vuccatīti āha “garuvacanameta”nti. Atidūraṃ accāsannaṃ atisammukhā atipacchato uparivāto unnatappadesoti ime cha nisajjadosā. Nīlapītalohitodātamañjiṭṭhapabhassaravasena chabbaṇṇaṃ.

Kulasaṅgahatthāyāti kulānuddayatāvasena kulānuggaṇhanatthāya. Sahassabhaṇḍikaṃ nikkhipanto viya bhikkhāpaṭiggaṇhanena tesam abhivādanādisampaṭicchanaṃ ca puññābhisaṇḍassa jananaṃ. Paṭisammajjitvāti antevāsikehi sammatṭhatṭhānaṃ sakkaccakāritāya puna sammajjitvā. Ubhayantato paṭṭhāya majjhanti ādito paṭṭhāya vedanaṃ, jarāmarāṇato paṭṭhāya ca vedanaṃ pāpetvā sammasanamāha. Tikkhattunti “ādito paṭṭhāya anta”ntiādinā vuttacaturākārupasaṃhite tayo vāre. Tena dvādasakkhattuṃ sammasanamāha. Amhākaṃ bhagavatā gambhīrabhāveneva kathitattā sesabuddhehipi evameva kathitoti dhammanvaye ṭhatvā vuttaṃ “sabbabuddhehi...pe... kathito”ti.

Pamāṇātikkameti aparimāṇatthe “yāvañcidaṃ tena bhagavatā”tiādīsu viya. Atirekabhāvajotano hi yaṃ yāva-saddo. Tenāha “atigambhīroti attho”ti. Avabhāsati khāyati upaṭṭhāti ñāṇassa. Tathā upaṭṭhānañhi sandhāya “dissatī”ti vuttaṃ. Nanu esa paṭiccasamuppādo ekantagambhīrova, atha kasmā gambhīrāvabhāsataṃ jotitāti? Saccametaṃ, ekantagambhīratādassanatthameva panassa gambhīrāvabhāsaggahaṇaṃ, tasmā aññattha labbhamānaṃ cātukoṭikaṃ byatirekamukhena nidassetvā tamevassa ekantagambhīrataṃ vibhāvetuṃ “ekaṃ hī”tiādi vuttaṃ. Etaṃ natthīti agambhīro agambhīrāvabhāso cāti etaṃ dvayaṃ natthi. Tena yathādassite cātukoṭike pacchimā ekakoṭi labbhatīti dasseti. Tenāha “ayaṃ hī”tiādi.

Yehi gambhīrabhāvehi paṭiccasamuppādo “gambhīro”ti vuccati, te catūhi upamāhi ulliṅgento “bhavaggaggahaṇāyā”tiādimāha. Yathā bhavaggaggahaṇatthaṃ hatthaṃ pasāretvā gahetuṃ na sakkā dūrabhāvato, evaṃ saṅkhārādīnaṃ avijjādipaccayasambhūtasamudāgatatto pakatiññaṇena gahetuṃ na sakkā. Yathā sineruṃ bhinditvā miñjaṃ pabbatarasaṃ pākatikapurisena nīharituṃ na sakkā, evaṃ paṭiccasamuppādagate dhammatthādi ke pakatiññaṇena bhinditvā vibhajja paṭivijjhanavasena jānituṃ na sakkā. Yathā mahāsamuddaṃ pakatipurisassa bāhudvayavasena pāraṃ tarituṃ na sakkā. Evaṃ vepullaṭṭhena mahāsamuddasadisāṃ paṭiccasamuppādaṃ pakatiññaṇena desanāvasena pariharituṃ na sakkā. Yathā pathaviṃ parivattetvā pākatikapurisassa pathavojaṃ gahetuṃ na sakkā, evaṃ itthaṃ avijjādayo saṅkhārādīnaṃ paccayā hontīti tesāṃ paṭiccasamuppādasabhāvo pākatikaññaṇena nīharitvā gahetuṃ na sakkoti, evaṃ catubbidhagambhīratāvasena catasso upamā yojetabbā. Pākatikaññaṇavasena cāyamattahoyanā katā diṭṭhasaccānaṃ tattha paṭivedhasabbhāvato, tathāpi yasmā sāvakānaṃ paccekabuddhānañca tattha sappadesameva ñaṇaṃ, buddhānaṃyeva nippadesaṃ. Tasmā vuttaṃ “buddhavisayaṃ pañha”nti.

Māti paṭisedhe nipāto. Svāyaṃ “uttānakuttānako viya khāyatī”ti vacanaṃ sandhāya vuttoti āha “mā bhaṇīti attho”ti. Ussādentoti paññaṇavasena ukkaṃsantoti attho. Apasādentoti nibbhacchanto, niggaṇhantoti attho. Tenāti mahāpaññaabhāvena.

Tatthāti therassa satipi uttānabhāve paṭiccasamuppādassa aññesaṃ gambhīrabhāve. Subhojanarasapuṭṭhassāti sundarena bhojanarasena positassa. Katayogassāti nibbuddhapayoge kataparicayassa. Mallapāsāṇanti mallehi mahābaleheva khipitabbapāsāṇaṃ. Kuhiṃ imassa bhāriyatṭhānanti kasmīṃ passe imassa pāsāṇassa garutarapadesoti tassa sallahukabhāvaṃ dīpento vadati.

Timirapiṅgaleneva dīpenti tassa mahāvippahārabhāvato. Tenāha “tassa kirā”tiādi. Pakkuthatīti pakkuthantaṃ viya parivattati parito vattati. Lakkhaṇavacanañhetāṃ. Piṭṭhiyaṃ sakalikaatṭhikā piṭṭhipattaṃ. Kāyūpapannassāti mahatā kāyena upetassa, mahākāyassāti attho. Piñcha vaṭṭīti piñcha kalāpo. Supaṇṇavātanti nāgaggahaṇādīsu pakkhapapphoṭanavasena uppajjanakavātaṃ.

“Pubbūpanissayasampattiya”tiādinā uddiṭṭhakāraṇāni vitthārato vivarituṃ “ito kirā”tiādi vuttaṃ. Tattha itoti ito bhaddakappato. Satasahassimeti satasahassame. Haṃsavatī nāma nagaraṃ ahosi jātanagaraṃ. Dhurapattānīti bāhirapattāni, yāni dīghatamāni.

Kaṇiṭṭhabhātāti vemātikabhātā kaṇiṭṭho yathā amhākaṃ bhagavato nandatthero. Buddhānañhi sahodarā bhātaro nāma na honti. Tattha jeṭṭhā tāva nuppajjanti, kaṇiṭṭhānaṃ pana asambhavo eva. Bhoganti vibhavaṃ. Upasantoti corajanitasāṅkhobhavūpasamena upasanto janapado.

Dve sātāke nivāsetvāti sātakadvayameva attano kāyaparihāriyaṃ katvā, itaraṃ sabbasambhāraṃ attanā mocetvā.

Pattaggahaṇatthanti antopakkhittaauṇhabhojanattā pattassa aparāparaṃ hatthe parivattentassa sukhena pattaggahaṇatthaṃ. Uttarisātākanti attano uttariyaṃ sātākaṃ. Etāni pākaṭatṭhānānīti etāni yathāvuttāni bhagavato desanāya pākaṭāni buddhe buddhasāvake ca uddissa therassa puññakaraṇatṭhānāni, paccekabuddhaṃ pana bodhisattañca uddissa therassa puññakaraṇatṭhānāni bahūniyeva.

Paṭisandhiṃ gahetvāti amhākaṃ bodhisattassa paṭisandhiggahaṇadivaseyeva paṭisandhiṃ gahetvā.

Uggahanaṃ pāliyā uggaṇhanaṃ, savanaṃ atthasavanaṃ, paripucchanaṃ gaṇṭhiṭṭhānesu atthaparipucchanaṃ, dhāraṇaṃ pāliyā pāliatthassa ca citte ṭhapanāṃ. Sabbañcetaṃ idha paṭiccasamuppādavaseṇa veditabbaṃ, sabbassapi buddhavacanassa vassenātipi vaṭṭati. Sotāpannānañca...pe... upaṭṭhāti tattha sammohavigamena “yaṃ kiñci samudayadhammaṃ, sabbaṃ taṃ nirodhadhamma”nti attapaccakkhavasena upaṭṭhānato. Nāmarūpaparicchedoti saha paccayena nāmarūpassa paricchijja avabodho. Catūhīti dhammagambhīrādīhi catūhi gambhīratāhi sabbāpi gambhīratā.

Sāvakehi desitā desanāpi pana satthu eva desanāti āha “mayā dinnanaye ṭhatvā”ti. “Sekkheṇa nāma nibbānaṃ sabbākāreṇa paṭividdhaṃ na hotī”ti na tassa gambhīratāti tassa gambhīrassa upādānassa gambhīratā viya suṭṭhu diṭṭhā nāma hoti. Tasmā āha “idaṃ nibbānameva gambhīraṃ, paccayākāro pana uttānako jāto”ti. Nibbānañhi sabbepi asekkhā sabbaso paṭivijjhanti nippadesattā, paccayākāraṃ pana sammāsambuddhāyeva anavasesato paṭivijjhanti, na itare. Tasmā paccayavasena “idaṃ aparaddha”nti vuttaṃ therāṃ apasādentena. Tameva hissa anavasesato paṭivedhābhāvaṃ vibhāvetuṃ “atha kasmā”tiādi vuttaṃ. Asatipi dhammato bhede saṃyojanatthaanusayatthavasena pana tesāṃ labbhamānabhedaṃ gahetvā “ime cattāro kilese”ti vuttaṃ. Añño hi tesāṃ bandhanattho, añño thāmagamanaṭṭhoti. Esa nayo sesesupi. Iti imesaṃ kilesānaṃ appahīnattā tathārūpaṃ upanissayasampadaṃ abhāvayatova anuttānameva dhammaṃ uttānanti na vattabbamevāti adhippāyo. Cattāri aṭṭha soḷasa vā asaṅkhyeyyānīti idaṃ mahābodhisattānaṃ santāne bodhiparipācakahammānaṃ tikkhamajjhimaṃ mudubhāvasiddhakālavisesadassanaṃ, tañca kho mahābhinihārato paṭṭhāyāti vadanti. Etehi yathāvuttabuddhasāvakaaggasāvaka paccekabuddhasammāsambuddhānaṃ visesādhigamehi. Paccanīkanti paṭikkūlaṃ viruddhaṃ. Sabbathā paccayākārapaṭivedho nāma sammāsambodhiyādhigamo evāti vuttaṃ “paccayākāraṃ paṭivijjhituṃ vāyamantashevā”ti. Navahi ākārehīti uppādādīhi navahi paccayākārehi. Vuttañhetuṃ paṭisambhidāyaṃ -

“Avijjāsaṅkhārānaṃ uppādaṭṭhiti ca pavattaṭṭhiti ca nimittaṭṭhiti ca āyūhanatṭhiti ca saṃyogaṭṭhiti ca palibodhaṭṭhiti ca samudayaṭṭhiti ca hetuṭṭhiti ca paccayaṭṭhiti ca, imehi navahākārehi avijjā paccayo, saṅkhārā paccayasamuppannā”tiādi.

Tattha navahākārehīti navahi paccayabhāvūpagamanehi ākārehi. Uppajjati etasmā phalanti uppādo, phaluppattiyā kāraṇabhāvo. Sati ca avijjāya saṅkhārā uppajjanti, nāsati, tasmā avijjā saṅkhārānaṃ uppādo hoti. Tathā avijjāya sati saṅkhārā pavattanti ca nimiyanti ca. Yathā ca bhavādīsu khipanti, evaṃ tesāṃ avijjā paccayo hoti, tathā āyūhanti phaluppattiyā ghaṭenti saṃyujjanti attano phalena. Yasmiṃ santāne sayāṃ uppannā, taṃ palibundhanti paccayantarasaṃvāye udayanti uppajjanti, hinoti ca saṅkhārānaṃ kāraṇabhāvaṃ upagacchati. Paṭicca avijjaṃ saṅkhārā ayanti pavattantīti evaṃ avijjāya saṅkhārānaṃ kāraṇabhāvūpagamanavisesā uppādādayo veditabbāti. Uppādaṭṭhitīti ca tiṭṭhati etenāti ṭhiti, kāraṇaṃ. Uppādo eva ṭhiti uppādaṭṭhiti. Esa nayo sesesupi. Idañca paccayākāradassanaṃ yathā purimehi mahābodhimūle pavattitaṃ, tathā amhākaṃ bhagavatāpi pavattitanti acchariyavegābhīhatā dasasahassilokadhātu saṅkampi sampakampīti dassento “diṭṭhamatte”tiādimāha.

Etassa dhammassāti etassa paṭiccasamuppādasaññitassa dhammassa. So pana yasmā atthato hetuppabhavānaṃ hetu. Tenāha “etassa paccayadhammassā”ti. Jātiādīnaṃ jarāmaraṇapaccayatāyāti attho. Nāmarūpaparicchedo tassa ca paccayapariggaho na paṭhamābhinivesamattena hoti, atha kho tattha aparāparaṃ ñāṇupattisaññitena anu anu bujjhanena. Tadubhayabhāvaṃ pana dassento “ñāṭapariññāvasena ananubujjhanā”ti āha. Niccasaññādīnaṃ pajahanavasena pavattamānā vipassanādhamme paṭivijjhati eva nāma hoti paṭipakkhaviggahambhanena tikkhavisadabhāvāpattito, tadadhiṭṭhānabhūtā ca tīraṇapariññā ariyamaggo ca pariññāpahānābhisaṃmayavasena pavattiyā tīraṇappahānapariññāsaṅgaho cāti tadubhayapaṭivedhābhāvaṃ dassento “tīraṇappahānapariññāvasena appaṭivijjhanā”ti āha. Tantaṃ vuccati paṭavīnanatthaṃ tantavāyeti tantaṃ āvañchitvā pasāritasuttavaṭṭitaṃ nīyatīti katvā, taṃ pana tantākulatāya nidassanabhāvena ākulameva gahitanti āha “tantaṃ viya ākulajātā”ti. Saṅkhepato vuttamatthaṃ vitthārato dassento “yathā nāmā”tiādi vuttaṃ. Samānetunti pubbenāparaṃ samaṃ katvā ānetuṃ, avisamaṃ ujum kātunti attho. Tantameva vā ākulaṃ tantākulaṃ, tantākulaṃ viya jātā bhūtā tantākulakajātā. Majjhimaṃ paṭipadaṃ anupagantvā antadvayapakkhandaṃ paccayākāre khalitvā ākulabyākulā honti, teneva antadvayapakkhandaṃ taṃtaṃdiṭṭhigāhavasena paribbhamantā ujukaṃ dhammaṭṭhitantaṃ paṭivijjhituṃ na jānanti. Tenāha “na sakkonti paccayākāraṃ ujum kātu”nti. Dve bodhisatteti paccekabodhisattamahābodhisatte. Attano dhammatāyāti attano sabhāvena, paropadesena vināti attho. Tattha tattha guḷakajātanti tasmim tasmim ṭhāne jātaguḷakaṃ piṇḍisuttaṃ. Tato eva gaṇṭhibaddhanti vuttaṃ. Paccayesu pakkhalitvāti aniccadukkhānattādisabhāvesu paccayadhammesu niccādigāhassa avissajjanato paccayadhammanimittaṃ attano dassanaṃ ujum kātuṃ asakkonto idaṃsaccābhinivesakāyaganthavasena gaṇṭhikajātā hontīti āha “dvāsaṭṭhi...pe... gaṇṭhibaddhā”ti.

Ye hi keci samaṇā vā brāhmaṇā vā sassatadiṭṭhiādi diṭṭhiyo nissitā allīnā, vinanato kulāti itthilīṅgavasena laddhanāmassa tantavāyassa gaṇṭhikaṃ nāma ākulabhāvena aggato vā mūlato vā duviññeyyāvayavaṃ khalitabandhasuttanti āha “kulāgaṇṭhikaṃ vuccati pesakārakaññiyasutta”nti. Sakuṇikāti vaṭṭacāṭakasakuṇikā. Sā hi rukkhasākhāsu olambanakulāvakaṃ hoti. Tañhi sā kulāvakaṃ tato tato tiṇahīrādiḷe ānetvā tathā tathā vinandhati, yathā tesam pesakārakaññiyasuttaṃ viya aggena vā aggaṃ, mūlena vā mūlaṃ samānetuṃ vivecetum vā na sakkā. Tenāha “yathā”tiādi. Tadubhayampīti kulāgaṇṭhikanti vuttaṃ kaññiyasuttaṃ kulāvakañca. Purimanayenevāti “evameva sattā”tiādinā pubbe vuttanayeneva.

Kāmaṃ muñjapabbajatiṇāni yathājātānipi dīghabhāvena patitvā araññaṭṭhāne aññaṃaṇṇaṃ vinandhitvā ākulāni hutvā tiṭṭhanti, tāni pana tathā dubbiveciyāni yathā rajjubhūtānīti dassetuṃ “yathā hī”tiādi vuttaṃ. Sesamettha heṭṭhā vuttanayameva.

Apāyoti ayena sukkena, sukha hetunā vā virahito. Dukkassa gatibhāvatoti apāyikassa dukkassa pavattiṭṭhānabhāvato. Sukhasamussayatoti “abbhodayato vinipatitattā”ti virūpaṃ nipatitattā yathā tenattabhāvena sukhasamussayo na hoti, evaṃ nipatitattā. Itaroti saṃsāro nanu “apāya”ntiādinā vuttopi saṃsāro evāti? Saccametam, nirayādīnaṃ pana adhimattadukkhabhāvadassanatthaṃ

apāyādiggahaṇaṃ gobalibaddaṇāyena ayamattho veditabbo. Khandhānañca paṭipāṭīti pañcannaṃ khandhānaṃ hetuphalabhāvena aparāparuppatti. Abbhocchinnaṃ vattamānāti avicchena pavattamānā.

Taṃ sabbampīti taṃ “apāya”ntiadinā vuttaṃ sabbam apāyadukkhañceva vaṭṭadukkhañca. Mahāsamudde vātakkhittā nāvā viyāti idaṃ paribbhamanaṭṭhānassa mahantabhāvadassanattañceva paribbhamanassa anavattitadassanattañca veditabbaṃ. Sesam vuttanayameva.

Nidānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dukkhavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Mahāvaggo

1. Assutavāsuttavaṇṇanā

61. “Assutavā”ti sotadvārānusārena upadhāritaṃ, upadhāraṇaṃ vā sutam assa atthīti sutavā, tappaṭikkhepena na sutavāti assutavā. Vā-saddo cāyaṃ pasaṃsāyaṃ, atisayassa vā bodhanako, tasmā yassa pasaṃsitaṃ, atisayena vā sutam atthi, so “sutavā”ti saṃkilesaviddhaṃsanasaṃmattho pariyattidhammaparicayo “taṃ sutvā tathattāya paṭipatti ca sutavā”ti iminā padena pakāsito. Atha vā sotabbayuttaṃ sutvā kattabbanipphattiṃ suṇīti sutavā. Tappaṭikkhepena na sutavāti assutavā. Tenāhu porāṇā “āgamādhigamābhāvā, ñeyyo assutavā itī”ti. Tathā cāha “khandhadhātu...pe... vinicchayaarahito”ti. Tattha vācuggatakaraṇaṃ uggaho, tattha paripucchanaṃ paripucchā, kusalehi saha codanāpariharaṇavasena vinicchayassa kāraṇaṃ vinicchayo. Puthūnanti bahūnaṃ. Kilesādīnaṃ kilesābhisaṅkhārānaṃ vitthāretabbaṃ paṭisambhidāmagganiddhesu āgatanayena. Andhaputhujjano gahito “nālaṃ nibbinditu”ntiādivacanato. Āsannapaccakkhavācī idaṃ-saddoti āha “imasminti paccuppannapaccakkhakāyaṃ dasseti”ti. Catūsu mahābhūtesu niyuttoti cātumahābhūtiko. Yathā pana mahāmattikāya nibbattaṃ mattikāmayam, evamayam catūhi mahābhūtehi nibbatto “cātumahābhūtamayo”ti vuttaṃ. Nibbindeyyāti nibbindanampi āpajjeyya. Nibbindanā nāma ukkaṇṭhanā anabhiratibhāvatoti vuttaṃ “ukkaṇṭheyyā”ti. Virajjeyyāti vītarāgo bhavēyya. Tenāha “na rajjeyyā”ti. Vimucceyyāti idha pana accantāya vimuccanaṃ adhippetanti āha “muccitukāmo bhavēyyā”ti. Catūhi ca rūpajanakapaccayehi āgato cayoti, ācayo, vuddhi. Cayato apakkamoti apacayo, parihāni. Ādānanti gahaṇaṃ, paṭisandhiyā nibbatti. Bhedoti khandhānaṃ bhedo. So hi kaḷavarassa nikkhepoti vuttoti āha “nikkhepananti bhedo”ti.

Paññāyantīti pakārato ñāyanti. Rūpaṃ pariggahetuṃ pariggaṇhanavasenapi rūpaṃ ālambituṃ. Ayuttarūpaṃ katvā taṇhādīhi pariggahetuṃ arūpaṃ pariggaṇhituṃ yuttarūpaṃ karoti tesam bhikkhūnaṃ sappāyabhāvato. Tenāha “kasmā”tiādi. Nikkaḍḍhantoti tato gāhato nīharanto.

Manāyatanasseva nāmaṃ, na samādhipaññattīnaṃ “cittaṃ paññañca bhāvayaṃ, citto gahapati”tiādisu viya. Cittikātabbabhūtaṃ vatthu etassāti cittavatthu, tassa bhāvo cittavatthutā, tena kāraṇena cittabhāvamāha. Cittagocaratāyāti cittavicittavisayatāya. Sampayuttadhammacittatāyāti rāgādisaddhādisampayuttadhammavasena cittasabhāvattā. Tena cittatāya cittattamāha. Vijānanaṭṭhenāti bujjhanaṭṭhena. Ajjhositanti ajjhosābhūtāya taṇhāya

gahitaṃ. Tenāha “taṇhāyā”tiādi. Parāmasitvāti dhammasabhāvaṃ aniccatādiṃ atikkamitvā parato niccādito āmasitvā. Aṭṭhasatanti aṭṭhādhikaṃ sataṃ. Nava mānāti seyyassa “seyyohamasmi”tiādinā āgatā navavidhamānā. Brahmajāle āgatā sassatavādādayo dvāsaṭṭhidiṭṭhiyo. Evanti vuttākārena. Yasmā taṇhāmānadiṭṭhiggāhavasena puthujjanena daḷhaggāhaṃ gahitaṃ, tasmā so tattha nibbindituṃ nibbidāññaṃ uppādetuṃ na samattho.

Bhikkhavi ettha iti-saddo ādiattho, tena “vara”nti evamādikaṃ saṅgaṇhāti. Idaṃ anusandhivacanaṃ “kasmā āhā”ti kathetukāmatāya kāraṇaṃ pucchati. Tenāha “paṭhamaṃ hī”tiādi. Assutavatā puthujjanena. Tenāti bhagavatā. Ayuttarūpaṃ kataṃ “nibbindeyyā”tiādinā ādīnavassa vibhāvitattā. Arūpe pana tathā ādīnavassa avibhāvitattā vuttaṃ “arūpaṃ pariggahetuṃ yuttarūpa”nti, yuttarūpaṃ viya katanti adhippāyo. Gāhoti taṇhāmānadiṭṭhiggāho. “Nikkhamitvā arūpaṃ gato”ti idaṃ bhagavatā ādīnavaṃ dassetvā rūpe gāho paṭikkhitto, na arūpe, tasmā “kātabbo nu kho so tatthā”ti micchāgaṇhantānaṃ so tato rūpato nikkhamitvā arūpaṃ gato viya hotīti katvā vuttaṃ. Tiṭṭhamānanti tiṭṭhantaṃ. “Āpajjitvā viya hotī”ti sabhāvena pavattamānaṃ “paṭhamavaye”tiādinā rūpassa bhedaṃ vayādīhi vibhajitvā dasseti.

Pādassa uddharaṇeti yathā ṭhapitassa pādassa ukkhipane. Atiharaṇanti yathāuddhataṃ yathāṭṭhitaṭṭhānaṃ atikkamitvā haraṇaṃ. Vītiaraṇanti uddhato pādo yathāṭṭhitaṃ pādaṃ yathā na ghaṭṭeti, evaṃ thokaṃ passato pariṇāmetvā haraṇaṃ. Vossajjananti tathā parapādaṃ vītisāretvā bhūmiyaṃ nikkhipanattaṃ avossajjanaṃ. Sannikkhepananti vossajjetvā bhūmiyaṃ samaṃ nikkhipanaṃ ṭhapanāṃ. Sannirujjhananti nikkhittassa sabbaso nirujjanaṃ uppīlanaṃ. Tattha tatthevāti tasmīṃ tasmīṃ paṭhamavayādi ke eva. Avadhāraṇena tesāṃ koṭṭhāsantarasaṅkamanābhāvamāha. Odhīti bhāvo, pabbanti sandhi. Paṭhamavayādayo eva hettha odhi pabbanti ca adhippetā. Paṭapaṭāyantāti “paṭapaṭā”iti karontā viya, tena nesāṃ pavattikkhaṇassa ittarataṃ dasseti. Etanti etaṃ rūpadhammānaṃ yathāvuttaṃ tattha tattheva bhijjanaṃ evaṃ vuttappakārameva. Vaṭṭippadesanti vaṭṭiyā pulakaṃ barahaṃ. Tañhi vaṭṭiyā pulakaṃ anatikkamitvāva sā dīpajālā bhijjati. Paveṇisambandhavasenāti santativasena.

Rattinti rattiyaṃ. Bhummatthe hettaṃ upayogavacanaṃ. Evaṃ pana attho na gahetabbo anuppannaṃ nirodhābhāvato. Purimapaṇeṇitoti rūpe vuttapaṇeṇito. Anekāni cittakoṭṭisatasahassāni uppajjantīti vuttamatthaṃ theravādena dīpetuṃ “vuttampi ceta”ntiādi vuttaṃ. Aḍḍhacūḷanti thokena ūnaṃ upaḍḍhaṃ, tassa pana upaḍḍhaṃ adhikārato vāhasatassāti viññāyati. “Aḍḍhacuddasa”nti keci, “aḍḍhacattuttha”nti apare. “Sādhikaṃ diyaḍḍhasataṃ vāhā”ti daḷhaṃ katvā vadantīti vīmaṃsitabbaṃ. Catunālīko tumbo. Mahāraññatāya pavaddhaṃ vanaṃ pavananti āha “pavaneti mahāvane”ti. Tanti paṭhamaṃ gahitasākhāṃ. Ayamatthoti ayaṃ bhūmiṃ anotaritvā ṭhitasākhāya eva gahaṇasaṅkhāto attho. Etadatthameva hi bhagavā “araññe”ti vatvāpi “pavane”ti āha.

Araññamahāvanaṃ viyāti araññatṭhāne brahāraññe viya. Ārammaṇolambananti ārammaṇassa avalambanaṃ. Na vattabbaṃ ārammaṇapaccayena vinā anuppajjanato. Ekajātiyanti rūpādinīlādiekasabhāvaṃ. “Dissati, bhikkhave, imassa cātumahābhūtikassa kāyassa ācayopi apacayopi”ti vadantena rūpato nīharitvā arūpe gāho patiṭṭhāpito nāma, “varaṃ, bhikkhave, assutavā puthujjano”tiādiṃ vadantena arūpato nīharitvā rūpe gāho patiṭṭhāpito nāma.

Nanti gāhaṃ. Ubhayatoti rūpato ca arūpato ca. Harissāmīti nīharissāmi. Parivattetvāti mantāṃ jappitvā. Kaṇṇe dhumetvāti kaṇṇe dhametvā. Assāti visassa. Nimmathetvāti nimmadditvā, nīharitvāti adhippāyo.

Maggoti lokuttaramaggo. “Nibbinda”nti iminā balavavipassanā kathitā.

Assutavāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyaassutavāsuttavaṇṇanā

62. Paccayabhāvena sukhavedanāya hitanti sukhavedaniyaṃ. Tenāha “sukhavedanāya paccaya”nti. Paccayabhāvo ca upanissayakoṭiyā, na sahaṇṇakatoṭiyā. Tenāha “nanu cā”tiādi. Javanavedanāyāti javanacittasahagatāya vedanāya. Taṃ sandhāyāti taṃ upanissayapaccayatāṃ sandhāya. Etanti etaṃ “sukhavedanāya paccaya”nti vacanaṃ vuttaṃ. Eeva nayoti iminā “nanu ca sotasaṃphasso sukhavedanāya paccayo na hotī”ti evamādiṃ atidisati. So saṃphasso jāti uppattiṭṭhānaṃ etassāti tajjātikāṃ, vedayitaṃ. Taṃ pana yasmaṃ tassa phassassa anucchavikameva hoti, tasmā tassārappaṃ tassa phassassa anurūpanti ca attho vutto. Vuttanāyenaṃti “sukhavedanāya paccayo”tiādinā vuttavidhianusārena. Adharāraṇiyaṃ uttarāraṇiyā mantanavasena ghaṭṭanaṃ iva saṅghaṭṭanaṃ phassena yugaggāho, tassa pana ghaṭṭanassa nirantarappavattiyā piṇḍitabhāvo idha samodhānaṃ, na kesañci dvinnāṃ tiṇṇāṃ vā sahāvaṭṭhānanti vuttaṃ “saṅghaṭṭanasampiṇḍanenaṃti attho”ti. Aggicuṇṇoti vipphuliṅgaṃ. Vatthūti cakkhādivatthu visayasāṅghaṭṭanato. Labbhamānova dhammo saṅghaṭṭanaṃ viya gayhatīti vuttaṃ “saṅghaṭṭanaṃ viya phasso”ti. Usmādhātu viya vedanā dukkhasabhāvattā.

Dutiyaassutavāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Puttamaṃsūpamasuttavaṇṇanā

63. Vuttanāyamevāti heṭṭhā āhāravaggassa paṭṭhamasutte vuttanāyameva. Lābhasakkārenāti lābhasakkārasaṅkhātāya aṭṭhuppattiyāti keci. Lābhasakkāre vā aṭṭhuppattiyāti apare. Yo hi lābhasakkāranimittaṃ paccayesu gedhena bhikkhūnaṃ apaccavekkhitaparibhogo jāto, taṃ aṭṭhuppattiṃ katvā bhagavā imaṃ desanaṃ nikkhipi. Yamakamahāmeghoti heṭṭhā olambanaupariuggamanavasena satapaṭalasahassapaṭalo yugaḷamahāmegho.

Tiṭṭhanti ceva bhagavati katthaci nibaddhavāsaṃ vasante, cārikampi gacchante anubandhanti ca. Bhikkhūnampi yebhuyyena kappasatasahassaṃ tato bhiyyopi pūritadānapāramisañcayattā tadā mahālābhasakkāro uppajjatīti vuttaṃ “evaṃ bhikkhusaṅghassaṃ”ti. Sakkatoti sakkārappatto. Garukatoti garukārappatto. Mānitoti bahumato manasā piyāyito ca. Pūjitoti mālādipūjāya ceva catupaccayābhipūjāya ca pūjito. Apacitoti apacāyanappatto. Yassa hi cattāro paccaye sakkatvā suabhisaṅkhate paṇītapāṇīte upanenti, so sakkato. Yasmiṃ garubhāvaṃ paccupaṭṭhapetvā denti, so garukato. Yaṃ manasā piyāyanti bahumaññanti, so bahumato. Yassa sabbametaṃ pūjāvasena karonti, so pūjito. Yassa abhivādanapaccuṭṭhānañjalikammādivasena paramanipaccakāraṃ karonti, so apacito. Bhagavati bhikkhusaṅghe ca loko evaṃ paṭipanno. Tena vuttaṃ “tena kho pana samayena...pe...parikkhārāna”nti. Lābhaggaṃ yasaggappattanti lābhassa ca yasassa ca aggaṃ ukkaṃsaṃ pattāṃ.

Paṭṭhamāhāraṇṇanā

Assāti bhagavato. Dhammasabhāvacintāvasena pavattaṃ sahottappaññaṃ dhammasaṃvego. Dhuvapaṭisevanaṭṭhānañhettaṃ sattānaṃ, yadidaṃ āhāraparibhogo, tasmā na tattha apaccavekkhaṇamattena pārājikaṃ paññāpetuṃ sakkāti adhippāyo. Āhārāti “paccayā”tiādinaṃ pubbe āhāresu vuttavidhiṃ sandhāya āha “āhārā”tiādi. Idāni tattha kattaṃ atthavaṇṇanaṃ sandhāya “heṭṭhā vuttatthamevā”ti vuttaṃ.

Ādīnavanti dosaṃ. Jāyāti bhariyā. Patīti bhattā. Apekkhāsaddā cete pitāputtasaddā viya, pāliyaṃ pana ā-kārassa rassattaṃ sānunnāsikañca katvā vuttaṃ “jāyampatikā”ti. Sammā phalaṃ vahaṭīti sambalaṃ, sukhāvahanti attho. Tathā hi taṃ “pathe hitanti pātheyya”nti vuccati. Maggassa kantārapariyāpannattā vuttaṃ “kantārabhūtaṃ magga”nti. Dullabhatāya taṃ udakaṃ tattha tāretīti kantāraṃ, nirudakaṃ mahāvanaṃ. Ruḥhīvasena itarampi mahāvanaṃ tathā vuccatīti āha “corakantāra”ntiādi. Pararājūnaṃ veridānañca vasena sappaṭibhayampi araṇṇaṃ ettheva saṅgaṃ gacchatīti vuttaṃ “pañcavidha”nti.

Ghanaghanaṭṭhānatoti maṃsassa bahalabahalaṃ thūlathūlaṃ hutvā ṭhitatṭhānato. “Tādisaṇhi maṃsaṃ gahetvā sukkhāpitaṃ vallūraṃ. Sūle āvunitvā pakkamaṃsaṃ sūlamaṃsaṃ. Viraḷacchāyāyaṃ nisīdimṃsu gantuṃ asamattho hutvā. Govata kukkuravatadevatāyācanādīhi govata kukkuravatādivatacaraṇehi ceva devatāyācanādīhi paṇidhikammehi ca mahantaṃ dukkhaṃ anubhūtaṃ.

Yasmā pana sāsane sammāpaṭipajjantassa bhikkhuno āhāraparibhogassa opammabhāvena tesāṃ jāyampatikānaṃ puttamaṃsaparibhogo idha bhagavatā ānīto, tasmāssa nānākārehi opammattaṃ vibhāvetuṃ “tesāṃ so puttamaṃsāhāro”tiādi āraddhaṃ. Tattha sajātimāṃsatāyāti samānājātikamaṃsabhāvena, manussamaṃsabhāvenāti attho. Masussamaṃsaṇhi kulappasutamanussānaṃ amanuññaṃ hoti aparicita bhāvato gārayhabhāvato ca, tato eva ṇātiādimāṃsatāyātiādi vuttaṃ. Taruṇamaṃsatāyātiādi pana sabhāvato anabhisaṅkhārato ca amanuññaṭi katvā vuttaṃ. Adhūpitatāyāti adhūpitabhāvato. Majjhatabhāveyeva ṭhitā. Tato eva nicchandarāgaparibhoge ṭhitāti vuttaṃ kantārato nittharaṇajjhāsayatāya. Idāni ye ca te anapanītāhāro, na yāvadatthaparibhogo vigatamaccheramalatā sammohābhāvo āyatimaṃ tattha patthanābhāvo sannidhikārābhāvo aparicajanamadatthābhāvo ahīlānā avivādaparibhogo cāti upamāyaṃ labbhamānā pakāravisesā, te tathā nīharitvā upameyye yojetvā dassetuṃ “na atṭhinhārucammaṇissitaṭṭhānānī”tiādi vuttaṃ. Taṃ kāraṇanti taṃ tesāṃ jāyampatīnaṃ yāvadeva kantāranittharaṇatthāya puttamaṃsaparibhogasaṅkhātāṃ kāraṇaṃ.

Nissandapāṭikulyataṃ paccavekkhantopi kabalīkārāhāraṃ parivīmaṃsati. Yathā te jāyampatikātiādi opammasaṃsandanaṃ. “Paribhuñjitabbo āhāro”ti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. Esa nayo ito paresupī. Apaṭikkhipitvāti anapanetvā. Vaṭṭakena viya kukkuṭena viya cāti visadisūdāharaṇaṃ. Odhiṃ adassetvāti mahantaggaṇavasena odhiṃ akatvā. Sīhena viyāti sadisūdāharaṇaṃ. So kira sapadānameva khādati.

Agadhitaamucchitādibhāvena paribhuñjitabbato “amaccharāyitvā”tiādi vuttaṃ. Abbhantare attā nāma atthīti diṭṭhi attūpaladdhi, taṃsahagatena sammohena attā āhāraṃ paribhuñjatīti. Satisampajāññavasena pīti “asite pīte khāyite sāyite

sampajānakārī hotī”ti ettha vuttasatisampajāññavasenapi.

“Aho vata mayaṃ...pe... labheyya”nti patthanaṃ vā, “hiyyo viya...pe... na laddha”nti anusocanaṃ vā akatvāti yojanā.

“Sannidhiṃ na akaṃsu, bhūmiyaṃ vā nikhaṇiṃsu, agginā vā jhāpayiṃsū”ti na-kāraṃ ānetvā yojanā. Evaṃ sabbattha.

Piṇḍapātaṃ vā ahīlentena dāyakaṃ vā ahīlentena paribhuñjitabboti yojanā. Sa pattapāṇīti so pattahattho. Nāvajāniyāti na avajāniyā. Atimaññatīti atikkamitvā maññati, avajānātīti attho.

“Tīhi pariññāhi pariññāte”ti vatvā tāhi kabaḷīkārāhārassa parijānanavidhiṃ dassento “katha”ntiādimāha. Tattha savatthukavasenāti sasambhāravasena, sabhāvato pana rūpāharaṇaṃ ojamattaṃ hoti. Idañhi kabaḷīkārāhārassa lakkhaṇaṃ. Kāmaṃ rasārammaṇaṃ jivhāpasāde paṭihaññati, tena pana avinābhāvato sampattavisayagāhitāya ca jivhāpasādassa “ojaṭṭhamakarūpaṃ kattha paṭihaññatī”ti vuttaṃ. Tassāti jivhāpasādassa. Ime dhammāti ime yathāvuttabhūtapādāyadhammā. Tanti rūpakhandhaṃ. Pariggaṇhatoti pariggaṇhantassa. Uppannā phassapañcamakā dhammāti sabbepi ye yathāniddhāritā, tehi sahappavattāva sabbepi ime. Sarasalakkhaṇatoti attano kiccato lakkhaṇato ca. Tesāṃ nāmarūpabhāvena vavatthapitānaṃ pañcannaṃ khandhānaṃ paccayo viññāṇaṃ. “Tassa saṅkhārā tesāṃ avijjā”ti evaṃ uddhaṃ ārohanavasena paccayaṃ. Adhoorohanavasena pana saḷāyatanādi ke pariyesanto anulomapaṭilomaṃ paṭiccasamuppādaṃ passati. Saḷāyatanādayopi hi rūpārūpadhammānaṃ yathārahaṃ paccayabhāvena vavatthapetabbāti. Yāthāvato diṭṭhattāti “idaṃ rūpaṃ, ettakaṃ rūpaṃ, na ito bhiyyo, idaṃ nāmaṃ, ettakaṃ nāmaṃ, na ito bhiyyo”ti ca yathābhūtaṃ diṭṭhattā. Aniccānupassanā, dukkhānupassanā, anattānupassanā, nibbidānupassanā, virāgānupassanā, nirodhānupassanā, paṭinissaggānupassanāti imāsaṃ sattannaṃ anupassanānaṃ vasena. Soti kabaḷīkārāhāro. Tilakkhaṇa...pe... saṅkhātāyāti aniccatādīnaṃ tiṇṇaṃ lakkhaṇānaṃ paṭivijjhanavasena lakkhaṇavantassamasanavasena ca pavattaññāsaṅkhātāya. Pariññāto hoti anavasesato nāmarūpassa ñātattā tappariyāpannattā ca āhārassa. Tenāha “tasmiṃ yevā”tiādi. Chandarāgāvakaḍḍhanenāti chandarāgassa pajahanena.

Pañca kāmaguṇā kāraṇabhūtā etassa atthīti pañcakāmaguṇiko. Tenāha “pañcakāmaguṇasambhavo”ti. Ekissā taṇhāya pariññā ekapariññā. Sabbassa pañcakāmaguṇikassa rāgassa pariññā, sabbapariññā. Tadubhayassapi mūlabhūtassa āhārassa pariññā mūlapariññā. Idāni imā tissopi pariññāyo vibhāgena dassetuṃ “yo bhikkhū”tiādi āraddhaṃ. Jivhādvāre ekarasataṇhaṃ parijānātīti jivhāya rasaṃ sāyitvā iti paṭisañcikkhati “yo yamettha raso, so vatthukāmavasena ojaṭṭhamakarūpaṃ hoti jivhāyatanaṃ pasādo. So kiṃ nissito? Catumahābhūtanissito. Taṃsahajāto vaṇṇo gandho raso oja jīvitindriyanti ime dhammā rūpakkhando nāma. Yo tasmiṃ rase assādo, ayaṃ rasataṇhā. Taṃsahagatā phassādayo dhammā cattāro arūpakkhandhā”tiādivasena. Sabbhaṃ aṭṭhakathāyaṃ āgatavasena veditabbaṃ. Tenāha “tena pañcakāmaguṇiko rāgo pariññāto va hotī”ti. Tattha tenāti yo bhikkhu jivhādvāre rasataṇhaṃ parijānāti, tena. Kathaṃ pana ekasmiṃ dvāre taṇhaṃ parijānato pañcasu dvāresu rāgo pariññāto hotīti āha “kasmā”tiādi. Tassāyevāti taṇhāya eva taṇhāsāmaññato ekattanayavasena vuttaṃ. Tatthāti pañcasu dvāresu. Uppajjanatoti rūparāgādibhāvena uppajjanato. Lobho eva hi taṇhāyanaṭṭhena

“taṇhā”tipi, rajjanaṭṭhena “rāgo”tipi vuccati. Tenāha “sāyeva hī”tiādi. Idāni vuttamevatthaṃ “yathā”tiādinā upamāya sampiṇḍeti. Pañcamagge hanatoti pañcasu maggesu sañcarittaṃ karontena maggagāmino hananto “magge hanato”ti vutto.

Sabyañjane piṇḍapātasaññite bhattasamūhe manuññe rūpe rūpasaddādayo labbhanti, tattha pañcakāmaguṇarāgassa sambhavaṃ dassetuṃ “katha”ntiādi vuttaṃ. Satisampajaññena pariggahetvāti sabbabhāgiyena kammaṭṭhānaparipālakena pariggahetvā. Nicchandarāgaparibhogenāti maggādhigamasiddhena nicchandarāgaparibhogena paribhutte. Soti kāmaguṇiko rāgo.

Tasmiṃ satīti kabalīkārāhare sati. Tassāti pañcakāmaguṇikarāgassa. Uppattitoti uppajjanato. Na hi āhārālābhena jighacchādubbalyaparetassa kāmaparibhogicchā sambhavati. Upanijjhānacittanti rāgavasena aññamaññaṃ olokanacittaṃ.

Natthi taṃ saṃyojananti pañcavidhampi uddhambhāgiyasamyojanaṃ sandhāya vuttaṃ. Tenāha “tena rāgena...pe... natthī”ti. Tenāti kāmarāgena. Ettakenāti yathāvuttāya desanāya. Kathetuṃ vaṭṭatīti imaṃ paṭhamāhārakathaṃ kathentena dhammakathikena.

Paṭhamāhāraṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyāhāraṇṇanā

Dutiyeti dutiye āhare. Uddālitacammāti uppāṭitacammā, sabbaso apanītacammāti attho. Na sakkoti dubbalabhāvato, tathā hi itthī “abalā”ti vuccati. Silākuṭṭādīnanti ādisaddena itṭhakakuṭṭamattikākuṭṭādīnaṃ saṅgaho. Uṇṇanābhīti makkaṭakaṃ. Sarabūti gharagoḷikā. Uccāliṅgapāṇakā nāma lomasā pāṇakā. Ākāsanissitāti ākāśacārino. Luñcitvāti uppāṭetvā.

Tisso pariññāti heṭṭhā vuttā ñātapariññādayo tisso pariññā. Tammūlakattāti phassamūlakattā. Desanā yāva arahattā kathitā sabbaso vedanāsu pariññātāsu kilesānaṃ lesassapi abhāvato.

Dutiyāhāraṇṇanā niṭṭhitā.

Tatīyāhāraṇṇanā

Aṅgārakāsunti aṅgārārāsimaṃ. Phuṇantīti attano upari sayameva ākirantīti attho. Tenāha “narā rudantā paridaḍḍhagattā”ti. Narāti purisāti attho, na manussā. Bhayañhi maṃ vindatīti bhayassa vasena karonto bhayaṃ labhati nāma. Santaramānovāti suṭṭhu taramāno eva hutvā. Porisaṃ vuccati purisappamāṇaṃ, tasmā atirekaporisā purisappamāṇato adhikā. Tenāha “pañcaratanappamāṇā”ti. Assāti kāsuyā. Tadabhāveti tesam jālādhūmānaṃ abhāve. Ārakāvassāti ārakā eva assa.

Aṅgārakāsu viya tebhūmakavaṭṭaṃ ekādasannaṃ aggīnaṃ vasena mahāparilāhato. Jivī...pe... puthujjano tehi aggīhi dahitabbato. Dve bala...pe... kammaṃ anicchantasseva tassa vaṭṭadukkhe pātanato. Āyūhanūpakaḍḍhanānaṃ kālabhedo na cintetabbo ekantabhāvino phalassa nipphāditattāti āha “kammaṃ hī”tiādi.

Phasse vuttanayenevāti tattha “phasso saṅkhārakkhandho”ti vuttaṃ, idha “manosañcetanā saṅkhārakkhandho”ti vattabbaṃ. Sesam vuttanayamevāti. “Taṇhāpaccayā upādānaṃ, upādānapaccayā bhavo”ti vacanato manosañcetanāya taṇhā mūlakāraṇanti āha “taṇhāmūlakattā manosañcetanāyā”ti. Tenāha “na hī”tiādi. Keci pana yasmā manosañcetanāya phalabhūtaṃ vedanaṃ paṭicca taṇhā uppajjati, tasmā evaṃ vuttanti vadanti.

Tatīyāhāraṇaṇā niṭṭhitā.

Catutthāhāraṇaṇā

Aniṭṭhapāpanavasena taṃsamaṅgīpuggalaṃ āgacchatīti āgu, pāpaṃ, taṃ carati sīlenāti āgucārī. Tenāha “pāpacārī”nti.

Rājā viya kammaṃ paramissarabhāvato. Āgucārī puriso viya...pe... puthujjano dukkhavattubhāvato. Ādinnappahāraṇaṇāni tīṇi sattisatāni viya puthujjanassa āturamānamahādukkhapatiṭṭhaṃ paṭisandhiviññāṇaṃ. Tenāha satti...pe... dukkhanti.

Tammūlakattāti paṭisandhiviññāṇamūlakattā ito paraṃ pavattanāmarūpassa.

Catutthāhāraṇaṇā niṭṭhitā.

Puttamaṃsūpamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Atthirāgasuttavaṇṇanā

64. Catutthe soti lobho. Rañjanavasenaṇti raṅgajātaṃ viya tassa cittassa anurañjanavasena. Nandanavasenaṇti sappītikatāya ārammaṇassa abhinandanavasena. Taṇhāyanavasenaṇti visayakattukāmatāya vasena. Eko eva hi lobho pavattiākārasena tathā vutto. Patiṭṭhitanti laddhasabhāvaṃ. Tatthāti vaṭṭe. Āhāreti keci. Viññāṇanti abhisāṅkhāraviññāṇaṃ. Viruḷhanti phalanibbattiyā viruḷhippattaṃ. Tenāha “kammaṃ javāpetvā”tiādi. Tattha javāpetvāti phalaṃ gāhāpetvā. Abhisāṅkhāraviññāṇaṇhi attanā sahajātānaṃ sahajātādīpaccayehi ceva āhārapaccayena ca paccayo hutvā tassa attano phaluppādane sāmattihiyattā viruḷhippattaṃ. Tenāha “kammaṃ santāne laddhabhāvaṃ viruḷhippattañcassa hotī”ti. Vaṭṭakathā esāti katvā “yatthāti tebhūmakavaṭṭe bhumma”nti vuttaṃ. Sabbatthāti sabbesu. Purimāpade etaṃ bhumanti “yattha tatthā”ti āgataṃ etaṃ bhumavacanaṃ purimasmīṃ purimasmīṃ pade visayabhūte. Tañhi ārabba etaṃ “yattha tatthā”ti bhumavacanaṃ vuttaṃ. Imasmīṃ vipākavaṭṭeti paccuppanne vipākavaṭṭe. Āyatīṃ vaṭṭahetuke saṅkhāre sandhāya vuttaṃ “yattha atthi āyatīṃ punabbhavābhiniḃbattī”ti vacanato. Punabbhavābhiniḃbattīti ca paṭisandhi adhippetāti vuttaṃ “yattha atthi āyatīṃ punabbhavābhiniḃbatti, atthi tattha āyatīṃ jātījārāmaṇa”nti. Jātīti cettha mātukucchito nikkhamanaṃ adhippetam. Yasmīṃ ṭhāneti yasmīṃ kāraṇe sati.

Kāraṇaṇcetta saṅkhārā veditabbā. Te hi āyatīṃ punabbhavābhiniḃbattiyā hetū, taṇhāvijjāyo, kālagatīādayo ca kammaṃ sambhārā. Keci pana kilesavaṭṭakammagatikālā cāti adhippāyena “kālagatīādayo ca kammaṃ sambhārā”ti vadanti. Taṃtaṃbhavapatthanāya tathā tathā gato tividho bhavova tebhūmakavaṭṭaṃ. Tenāha “yatthāti tebhūmakavaṭṭe”ti. Tathā cāha “sasambhārakammaṃ bhavesu rūpaṃ samuṭṭhāpetī”ti. Rūpanti attabhāvaṃ.

Saṅkhipitvāti tīsu akatvā viññāṇena ekasaṅkhepaṃ katvāti attho. Eko sandhīti eko hetuphalasandhi. Vipākavidhanti saḷāyatanādikaṃ vedanāvasānaṃ vipākavidhiṃ. “Nāmarūpena saddhi”nti padaṃ ānetvā sambandho. Nāmarūpenāti vā sahayoge karaṇavacanaṃ. Idha eko sandhīti eko hetuphalasandhi. Āyatibhavassāti āyatīṃ upapattibhavassa. Tena cettha eko sandhi hetuphalasandhi veditabbo.

Khīṇāsavassa aggamaggādhigamanatova pavattakammasa maggena sahāyavekallassa katattā avijjamānaṃ. Sūriyarasmiṣamanti tato eva vuttanayeneva appatitṭhitasūriyarasmiṣamaṃ. Sāti rasmi. Kāyādayoti kāyadvārādayo. Katakammanti paccayehi katabhāvaṃ upādāya vuttaṃ, na kammalakkhaṇapattato. Tenāha “kusalākusalaṃ nāma na hotī”ti. Kiriyaṃmatteti avipākadhammattā kāyikāḍipayogamatte ṭhatvā. Avipākaṃ hoti tesaṃ avipākadhammattā.

Atthirāgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Nagarasuttavaṇṇanā

65. Pañcamasutte “pubbeva me, bhikkhave, sambodhā”tiādi heṭṭhā saṃvaṇṇitamevāti avuttameva saṃvaṇṇetum “nāmarūpe kho sati”ti āraddho. Tattha dvādasapadike paṭiccasamuppāde imasmiṃ sutte yāni dve padāni aggahitāni, nesaṃ aggahaṇe kāraṇaṃ pucchitvā vissajjetukāmo tesaṃ gahetabbakāraṇaṃ tāva dassento “etthā”tiādimāha. Paccakkhabhūtaṃ paccuppannaṃ bhavaṃ paṭhamaṃ gahetvā tadanantaraṃ anāgatassa “dutiya”nti gahaṇe atīto tatiyo hotīti āha “avijjāsaṅkhārā hi tatiyo bhavo”ti. Nanu cettha anāgatassa bhavassa gahaṇaṃ na sambhavati paccuppannabhavavasena abhinivesassa jotitattāti? Saccametaṃ, kāraṇe pana gahite phalaṃ gahitameva hotīti tathā vuttanti daṭṭhabbaṃ. Apicettha anāgato addhā atthato saṅgahito eva yato “nāmarūpapaccayā saḷāyatana”ntiādinā anāgataddhasaṃgāhitā desanā pavattā, catuvokāravasena viññāṇapaccayā nāmanti viseso atthi. Tasmā “pañcavokāravasenā”ti vuttaṃ. Tehīti avijjāsaṅkhārehi ārammaṇabhūtehi. Ayaṃ vipassanāti addhāpaccuppannavasena udayabbayaṃ passantassa pavattavipassanā. Na ghaṭiyatīti na samijjhati. Mahā...pe... abhinivittṭhoti na ghaṭane kāraṇamāha, heṭṭhā gahitattā pāṭiyekkaṃ sammasanīyaṃ na hotīti adhippāyo.

Adiṭṭhesūti anavabuddhesu. Catusaccassa anubodhena na bhavitabbanti āha “na sakkā buddhena bhavitu”nti. Imināti mahāsattena. Teti avijjāsaṅkhārā. Bhavaupādānataṇhāvasenāti bhavaupādānataṇhādassanavasena. Diṭṭhāva “taṃsahagatā”ti samānayogakkhamattā. Na parabhāgaṃ khaneyya attanā icchitassa gahitattā parabhāge aññassa abhāvato ca. Tenāha “kassaci natthitāyā”ti. Paṭinivattesīti paṭisaṃhari. Paṭinivattane pana kāraṇaṃ dassetum “tadeta”ntiādi vuttaṃ. Abhinnaṭṭhānanti akhaṇitaṭṭhānaṃ.

Paccayatoti hetuto, saṅkhāratoti attho. “Kimhi nu kho sati jarāmarāṇaṃ hotī”tiādinā hetuparamparavasena phalaparamparāya kittamānāya, kimhi nu kho sati viññāṇaṃ hotīti ca vicāraṇāya saṅkhāre kho sati viññāṇassa visesato kāraṇabhūto saṅkhāro aggahito, tato viññāṇaṃ paṭinivattati nāma, na sabbapaccayato. Tenevāha “nāmarūpe kho sati viññāṇaṃ hotī”ti. Kiṃ nāma hettha sahaṇātādivaseneva paccayabhūtaṃ adhippettaṃ, na kammūpanissayavasena paccuppannavasena abhinivesassa jotitattā. Ārammaṇatoti avijjāsaṅkhārasaṅkhātāārammaṇato, atītabhavasāṅkhātāārammaṇato. Atītaddhapariyāpannā hi avijjāsaṅkhārā. Tato

paṭinivattamānaṃ viññāṇaṃ atītabhavopi paṭinivattati nāma. Ubhayampīti paṭisandhiviññāṇaṃ vipassanāviññāṇampi. Nāmarūpaṃ na atikkamatīti paccayabhūtaṃ ārammaṇabhūtañca nāmarūpaṃ na atikkamati tena vinā avattanato. Tenāha “nāmarūpato paraṃ na gacchatī”ti. Viññāṇe nāmarūpassa paccaye honteti paṭisandhiviññāṇe nāmarūpassa paccaye honte. Nāmarūpe viññāṇassa paccaye honteti nāmarūpe paṭisandhiviññāṇassa paccaye honte.

Catuvokārapaṇcavokārabhavavasena yathārahaṃ yojanā veditabbā. Dvīsupi aññamaññaṃ paccayesu hontesūti pana paṇcavokārabhavavasena. Ettakenāti evaṃ viññāṇanāmarūpānaṃ aññamaññaṃ upatthambhavasena pavattiyā. Jāyetha vā upapajjetha vāti “satto jāyati upapajjati”ti samañña hoti viññāṇanāmarūpavinimuttassa sattapaññattiyā upādānabhūtassa dhammassa abhāvato. Tenāha “ito hī”tiādi. Etadevāti “viññāṇaṃ nāmarūpa”nti etaṃ dvayameva.

Aparāparacutipāṭisandhīhīti aparāparacutipāṭisandhidīpakehi “cavati, upapajjati”ti dvīhi padehi. Pañca padānīti “jāyetha vā”tiādīni pañca padāni. Nanu tattha paṭhamatatiyehi catutthapañcamāni atthato abhinnānīti? Saccaṃ, viññāṇanāmarūpānaṃ aparāparupattidassanattamaṃ evaṃ vuttaṃ. Tenāha “aparāparacutipāṭisandhīhī”ti. Ettāvatāti vuttamevatthanti yo “ettāvatā”ti padena pubbe vutto, tameva yathāvuttamatthaṃ “yadida”ntiādinā niyyātento puna vatvā. Anulomapaccayākāravasenāti paccayadhammadassanapubbakapaccayuppannadhammadassanavasena. Paccayadhammānañhi attano paccayuppannassa paccayabhāvo idappaccayatā paccayākāro, so ca “avijjāpaccayā saṅkhārā”tiādinā vutto saṅkhārupattiyā anulomanato anulomapaccayākāro, tassa vasena.

Āpatoti parikhāgataudakato. Dvārasampattiyā tattha vasantānaṃ pavesananiggamanaphāsutāya upabhogaparibhogavatthusampattiyā sarīracittasukhatāya nagarassa manuññatāti vuttaṃ “samantā ...pe... ramaṇīya”nti. Pubbe suññabhāvena araññasadisam hutvā ṭhitam janavāsam karonte nagarassa lakkhaṇappattaṃ hotīti vuttaṃ “taṃ aparena samayena iddhañceva assa phītañcā”ti.

“Pubbeva kho panassa kāyakammaṃ vacīkammaṃ ājīvo ca suparisuddho”ti vacanato tīhi viratīhi saddhiṃ pubbhāgamaggopi aṭṭhaṅgikavohāraṃ laddhuṃ arahatīti vuttaṃ “aṭṭhaṅgikassa vipassanāmaggassā”ti. Vipassanāya ciṇṇanteti vipassanāya saṅcaritatāya tattha tattha tāya vipassanāya tīrite pariyesite. Lokuttaramaggadassananti anumānādivasena lokuttaramaggassa dassanaṃ. Tathā hi nibbānanagarassa dassanaṃ daṭṭhabbaṃ. Diṭṭhakāloti adhigamavasena diṭṭhakālo. Maggaphalavasena uppannā paropaññāsa anavajjadhammā, paccavekkhaṇaññaṃ pana tesam vavatthāpakaṃ. Yāpetvāti carāpetvā.

Avattamānakaṭṭhenāti buddhasuññe loke kassaci santāne appavattanatova uppādādivasena vattamānavasena. Tathā hi bhagavā “anuppannassa maggassa uppādetā, asaṅgātassa saṅjanetā”tiādikehi thomito. Pubbakehi mahesīhi paṭipanno hi ariyamaggo itarehi antarā kehici avaḷaṅgijoti vuttaṃ “avaḷaṅjanaṭṭhena purāṇamaggo”ti. Jhānassādenāti jhānasukhena jhānapītiyā. Subhikkhaṃ paṇītadhammāmatatāya tittiāvahaṃ. Pupphitaṃ upasobhitaṃ. Yāva dasasahassacakkavāḷeti vuttaṃ “ekissā lokadhātuyā”ti paricchinnabuddhakhettattā. Tassa atthitāya hi paricchedo atthi. Etasmiṃ antareti etasmiṃ okāse.

6. Sammasasuttavaṇṇanā

66. Chaṭṭhe assāti bhagavato. Saṇhasukhumadhammaparidīpanato sukhumā. Tīhi lakkhaṇehi añkiyattā tilakkhaṇāhatā, aniccādilakkhaṇaparidīpinīti attho. Ariyadhammādhigamassa upanissayabhūtena hetunā sahetukā. Tihetukapaṭisandhipaññāya pāṭihāriyapaññāya ca atthitāya paññavanto na kevaḷaṃ ajjhattikaāṅgasampattiyeva, bāhiraṅgasampattipi nesamatthīti dassetuṃ “siniddhānī”tiādi vuttaṃ. Abbhantaranti ajjhattaṃ. Paccayasammasananti paccayuppannānaṃ paccayavīmaṃsaṃ.

Ārambhānurūpā anusandhi yathānusandhi. Na gatāti na sampattā. Asambhinnaṇapadanti avomissakapadaṃ, aññattha evaṃ anāgataṃ vākyanti attho. Tenāha “aññattha hi evaṃ vuttaṃ nāma natthī”ti. Evanti “tenahānandā”ti ekavacanaṃ, “suñātha manasi karoṭhā”ti bahuvacanaṃ katvā vuttaṃ nāma natthīti attho. Keci pana “tenahānandā”ti idhāpi bahuvacanameva katvā paṭhanti “sādhū anuruddhā”tiādīsu viya. Upadhīti adhippettaṃ upadhīyati ettha dukkhanti. Uppajjati uppādakkhaṇaṃ udayaṃ paṭilabhati “pākaṭabhāvo ṭhitiko, attalābho udayo”ti. Nivisati nivesaṃ okāsaṃ paṭilabhati. Ekavārameva hi uppannamattassa dhammassa dubbalattena okāse viya patitṭhahanaṃ natthi, punappunaṃ ārammaṇe pavattamānaṃ nivitṭhaṃ patitṭhitam nāma hoti. Tenāha “nivisatīti punappunaṃ pavattivasena patitṭhahatī”ti.

Piyasabhāvanti piyāyitabbajātikaṃ. Madhurasabhāvanti itṭhajātikaṃ. Abhinivīṭṭhāti taṇhābhinivesena otiṇṇā. Sampattiyanti bhavasampattiyaṃ. Nimittaggahaṇānusārenāti paṭibimbaggahaṇānusārena. Kaṇṇassa chiddapadesaṃ rajatanālikāṃ viya, kaṇṇabaddhaṃ pana pāmaṅgasuttaṃ viya. Tuṅgā uccā dīghā nāsikā tuṅganāsā. Evaṃ laddhavohāraṃ attano ghānaṃ. “Laddhavohārā”ti vā pāṭho. Tasmim sati tuṅgā nāsā yesaṃ te tuṅganāsā. Evaṃ laddhavohārā sattā attano ghānanti yojanā vaṇṇasaṇṭhānato rattakambalapāṭalaṃ viya. Samphassato mudusiniddhaṃ kiccato siniddhamadhurarasadaṃ. Sālalaṭṭhinti sālakkhandhaṃ.

Addasaṃsūti passiṃsu. Evaṃ vuttanti “kaṃse”ti evaṃ vuttaṃ adhiṭṭhānavohārena.

Sampattinti vaṇṇādiguṇaṃ. Ādīnavanti maraṇaggatato.

Sattupānīyenāti sattum pakkhipitvā ālolitapānīyena. Cattāri pānāni viya cattāro maggā taṇhāpipāsāvūpasamanato.

7. Naḷakalāpīsuttavaṇṇanā

67. Sattame kasmā pucchatīti mahākoṭṭhikatthero sayam tattha nikkaṅkho samāno kasmā pucchatīti adhippāyo. Ajjhāsayajānanatthanti idampi tassa mahāsāvakassa paracittajānanena appāṭihīraṃ siyā, tena taṃ aparitussanto “apicā”tiādimāha. Tattha dve aggasāvakāti sīlādiguṇehi uttamasāvakāti attho, na hi mahākoṭṭhikatthero aggasāvakalakkhaṇappatto, atha kho mahāsāvakalakkhaṇappatto. Idāneva kho mayantiādi heṭṭhā paccayuppannaṃ anāloḷentena dassetvā desanā āhaṭṭā, na

aññamaññapaccayatāvasena, idha pana yenādhippāyena taṃ āloḷetvā nivattetvā kathitaṃ mahātherena, tamevassa adhippāyaṃ teneva pakāsetukāmo mahākoṭṭhikatthero āha “idāneva kho maya”ntiādi. Tenāha “idaṃ thero”tiādi.

Ettake tñāneti “kiṃ nu kho āvuso”tiādinā paṭhamārambhato paṭṭhāya yāva “nirodho hoti”ti padaṃ, ettake tñāne. Avijjāsaṅkhāre aggahetvā “nāmarūpapaccayā viññāṇa”nti desanāya pavattattā “paccayuppannapañcavokārabhavavasena desanā kathitā”ti vuttaṃ. “Phale gahite kāraṇaṃ gahitamevā”ti viññāṇe gahite saṅkhārā, tesaṅca kāraṇabhūtā avijjā gahitā eva hotīti vuttaṃ “heṭṭhā vissajjitesu dvādasasu padesū”ti. Ekekasminti ekekasmim̐ pade. Tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ vasenāti “nirodhāya dhammaṃ desesi, nirodhāya paṭipanno hoti, nirodhā anupādāvinimutto hoti”ti evamāgatānaṃ tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ vārānaṃ vasena. “Aṭṭhārasahi vatthūhī”tiādīsu viya idha vatthusaddo kāraṇapariyāyoti āha “chattiṃsāya kāraṇehī”ti. Paṭhamo anumodanāvidhi. Dhammakathikaguṇoti vipassanāvisayo abhedopacārena vutto. Sesadvayesupi eseva nayo. Duttiyo anumodanā, tatiyaṃ anumodananti abhidheyyānurūpaṃ vattabbaṃ. Desanāsampatti kathitā “nibbidāya...pe... dhammaṃ desetī”ti vuttattā. Sekkhabhūmi kathitā “nibbidāya...pe... paṭipanno hoti”ti vuttattā. Asekkhabhūmi kathitā “nibbidā ...pe... anupādāvimutto hoti”ti vuttattā.

Naḷakalāpīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Kosambisuttavaṇṇanā

68. Aṭṭhame parassa saddahitvāti parassa vacanaṃ saddahitvā. Tenāha “yaṃ esa bhaṇati, taṃ bhūtanti gaṇhātī”ti. Parapattiyo hi eso paraneyyabuddhiko. Yaṃ kāraṇanti yaṃ attanā cintitavatthu. Ruccatīti “evametaṃ bhavissati, na aññathā”ti attano matiyā cintentassa ruccati. Ruciyā gaṇhātīti parapattiyo ahutvā sayameva tathā rocento gaṇhāti. Anussavoti “anu anu suta”nti evaṃ cirakālagatāya anussutiyā labbhamānaṃ “kathamidaṃ siyā, kasmā bhūtameta”nti anussavena gaṇhāti. Vitakkayatoti “evametaṃ siyā”ti parikappentassa. Ekaṃ kāraṇaṃ upaṭṭhātīti yathāparikappitavatthu cittassa upaṭṭhātīti. Ākāraparivitakkenāti attanā kappitākārenā taṃ gaṇhāti. Ekā diṭṭhi uppajjati “yathāparikappitaṃ kiñci atthaṃ evametaṃ, nāññathā”ti abhinivisantassa eko abhiniveso uppajjati. Yāyassāti yāya diṭṭhiyā assa puggalassa. Nijjhāyantassāti paccakkhaṃ viya nirūpetvā cintentassa. Khamatīti tathā gahaṇakkhāmo hoti. Tenāha “so...pe... gaṇhātī”ti. Etānīti saddhādīni. Tāni hi saddheyyānaṃ vatthūnaṃ gahaṇahetubhāvato “kāraṇānī”ti vuttāni. Bhavanirodho nibbānanti navavidhopi bhavo nirujjhati ettha etasmim̐ adhigateti bhavanirodho, nibbānaṃ. Svāyaṃ bhavo pañcakkhandhasaṅgaho tabbinimutto natthīti āha “pañcakkhandhanirodho nibbāna”nti. Bhavanirodho nibbānaṃ nāmāti “nibbānaṃ nāma bhavanirodho”ti esa pañho sekkhehipi jānitabbo, na asekkheheva. Imaṃ tñānanti imaṃ yāthāvakāraṇaṃ.

Suṭṭhu diṭṭhanti “bhavanirodho nibbāna”nti mayā suṭṭhu yāthāvato diṭṭhaṃ, bhavassa pīḷanasaṅkhatasantāpavipariṇāmaṭṭhānaṃ, bhavanirodhassa ca nissaraṇavivekāsaṅkhatāmataṭṭhānaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya diṭṭhattā. Anāgāmiphale tñito hi anāgāmimagge tñito eva nāma uparimaggassa anadhigatattāti vuttaṃ “anāgāmimagge tñitattā”ti. Nibbānaṃ ārabba pavattampi therassetam̐ ñāṇaṃ “nibbānaṃ paccavekkhatī”ti vuttañāṇaṃ viya na hotīti vuttaṃ “ekūnavīsatiyā...pe... paccavekkhaṇaññāṇa”nti. Etena etaṃ nibbānapaccavekkhaṇā

viya na hoti sappadesabhāvatoti dasseti. Evañca katvā idha udapānanidassanampi samatthitanti daṭṭhabbaṃ. Paccavekkhaṇaññenāti avasesakilesānaṃ, nibbānasseva vā paccavekkhaṇaññena. Upari arahattaphalasamayoti upari sijjhanato arahattapaṭilābho tathā atthi. “Yenāhaṃ taṃ pariyesato nibbānaṃ sacchikarissāmī”ti jānāti.

Kosambisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Upayantisuttavaṇṇanā

69. Navame udakavaḍḍhanasamayeti sabbadivasesu mahāsamuddassa anto mahantacandakantamaṇipabbatānaṃ juṇhasamphassena pahatattā jalābhisandanavasena udakassa vaḍḍhanasamaye. Upari gacchantoti pakatiyā udakassa tiṭṭhaṭṭhānassa tato upari gacchantoti attho. Upari yāpetīti udakaṃ tattha uparūpari vaḍḍheti. Tathābhūto ca taṃ brūhento pūrentoti vuccatīti āha “vaḍḍheti pūretīti attho”ti. Yasmā paccayadhammā attano phalasamavāyapaccaye honte tassa upari ṭhito viya hoti tassa attano vase vattāpanato, tasmā vuttaṃ “avijjā upari gacchantī”ti. Paccayabhāvena hi sā tathā vuccati. Tenāha “saṅkhārānaṃ paccayo bhavitum sakkuṇantī”ti. Apagacchanto yāyanto. Tenāha “osaranto”ti, avaḍḍhanto parihīyamānoti attho.

Upayantisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Susimasuttavaṇṇanā

70. Dasame garukatoti garubhāvahetūnaṃ uttamaguṇānaṃ matthakappattiyā anaññasādhāraṇena garukārena garukato. Mānitoti sammāpaṭipattiyā mānito. Tāya hi viññūnaṃ manāpatāti āha “manena piyāyito”ti. Catupaccayapūjāya ca pūjitoti idaṃ atthavacanaṃ. Yadatthaṃ saṃgītikārehi “tena kho pana samayena bhagavā sakkato hotī”tiādinaṃ imassa suttassa nidānaṃ nikkhittaṃ, tassa atthassa ulliṅgavasena vuttanti daṭṭhabbaṃ. Esa nayo sesapadesupi. Aṃsakūṭatoti uttarāsaṅgena ubho aṃsakūṭe paṭicchādetvā ṭhitā dakkhiṇaṃ aṃsakūṭato, ubhayato vā apanenti. Paricitaganthavasena paṇḍitaparibbājako, yato pacchā visesabhāgī jāto. Vicittanayāya dhammakathāya kathanato “kaviseṭṭho”ti āhaṃsu.

Tejussadoti mahātejo. Purehattakiccādīnaṃ niyatabhāvena niyamamanuyutto. Vipassanālakkaṇaṃ hīti ñāṇaṃ tattha kathitaṃ. Dhammanti tassaṃ tassaṃ parisāyaṃ therassa asammukhā desitaṃ dhammaṃ. Āharitvā katheti tathā varassa dinnattā.

Kiñcāpi susimo pūraṇādayo viya satthupaṭiñño na hoti, titthiyehi pana “ayaṃ brāhmaṇapabbajito paññavā vedaṅgakusalo”ti gaṇācariyaṭṭhāne ṭhapito, tathā cassa sambhāvito. Tena vuttaṃ “ahaṃ satthāti paṭijānanto”ti, na sassatadiṭṭhikattā. Tathā hesa bhagavato sammukhā upagantum asakkhi.

Aññāti arahattassa nāmaṃ aññindriyassa ciṇṇante pavattattā. Taṃ pavattinti yaṃ aññabyākaraṇaṃ vuttaṃ, taṃ sutvā. Assa susimassa, paramappamāṇanti uttamakoṭi. Ācariyamuṭṭhīti ācariyassa muṭṭhikatadhammo.

Aṅgasantatāyāti nīvaraṇādīnaṃ paccaṇīkadhammānaṃ vidūrabhāvena jhānaṅgānaṃ vūpasantatāya. Nibbutasabbadarathapariḷāhatāya hi tesāṃ jhānānaṃ paṇītatarabhāvo. Ārammaṇasantatāyāti rūpapatibhāgavigamena

saṇhasukhumādhāvaṇṇassa ārammaṇassa santabhāvena. Yadaggena hi tesam bhāvanāṭisayasambhāvitasaṇhasukhumappakārāni ārammaṇāni santāni, tadaggena jhānaṅgānaṃ santatā veditabbā. Ārammaṇasantatāya vā tadārammaṇadhammānaṃ santatā lokuttaradhammārammaṇāhi paccavekkhaṇāhi dīpetabbā. Āruppavimokkhāti arūpajjhānasaññāvimokkhā. Paññāmatteveva vimuttā, na ubhatobhāgavimuttā. Dhammānaṃ tṭhitatā taṃsabhāvatā dhammaṭṭhiti, aniccadukkhānattatā, tattha ñāṇaṃ dhammaṭṭhitiñāṇanti āha “vipassanāñāṇa”nti. Evamāhāti “pubbe kho, susima, dhammaṭṭhitiñāṇaṃ, pacchā nibbāne ñāṇa”nti evamādi.

Vināpi samādhinti samathalakkhaṇappattaṃ purimasiddhaṃ vināpi samādhinti vipassanāyānikaṃ sandhāya vuttaṃ. Evanti vuttākārena. Na samādhinissando anupubbavīhārā viya. Na samādhīnisaṃso lokiyābhīññā viya. Na samādhissa nipphatti sabbabhavaggaṃ viya. Vipassanāya nipphatti maggo vā phalaṃ vāti yojanā.

Rūpādīsu cetesu tiṇṇaṃ lakkhaṇānaṃ parivattanavasena desanā teparivaṭṭadesanā. Anuyogaṃ āropentoti nanu vuttaṃ, susima, idāni arahattādhigamena sabbaso paccayākāraṃ paṭivijjhātvā tattha vigatasammohoti anuyogaṃ karonto. Pākaṭakaraṇatthanti yathā tvaṃ, susima, nijjhānako sukkhavipassako ca hutvā āsavānaṃ khayasaṃmasane suppatiṭṭhito, evametepi bhikkhū, tasmā “api pana tumhe āyasmanto”tiādinā na te tayā anuyuñjitabbāti.

Susimasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Samaṇabrāhmaṇavaggo

1. Jarāmaraṇasuttādivaṇṇanā

71-72. Ekekaṃ suttaṃ katvā ekādasa suttāni vuttāni avijjāya vasena desanāya anāgatattā, tathānāgamaṇaṇcassā catusaccavasena ekekassa padassa uddhaṭṭattā. Kāmañca “āsavasamudayā avijjāsamudayo”ti attheva aññattha suttapadaṃ, idha pana veneyyajjhāsayavasena tathā na vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Jarāmaraṇasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Samaṇabrāhmaṇavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Antaraṭṭhāyavaggo

1. Satthusuttādivaṇṇanā

73. Ayaṃ satthā nāmāti ayaṃ ariyamaggassa atthāya sāsati vimuttidhammaṃ anusāsati satthā nāma. Adhisīlādivasena tividhāpi sikkhā. Yogoti bhāvanānuyogo. Chandoti niyyānetā kattukamyatākusalacchando. Sabbam bhāvanāya parissayaṃ sahati, sabbam vāssa upakārāvahaṃ sahati vāhetīti sabbasahaṃ. Appaṭivānīti na paṭinivattatīti appaṭivānī. Antarāya sahanaṃ mohanāsanavīriyaṃ ātappati kileseti ātappaṃ. Vidhinā īretabbattā pavattetabbattā vīriyaṃ. Satataṃ pavattiyamānabhāvanānuyogakammaṃ sātaccanti āha “satatakiriya”nti. Tādisamevāti yādisī sati vuttā, tādisameva ñāṇaṃ, jarāmaraṇādivasena catusaccapariggāhakaṃ ñāṇanti attho.

2. Abhisamayasaṃyuttaṃ

1. Nakhasikhāsuttavaṇṇanā

74. Sukhumāti taruṇā parittā kesaggamattabhāvato. Yathā kesā dīghaso dvaṅgulamattāya sabbasmiṃ kāle etappamāṇāva, na tacchindanaṃ, evaṃ nakhaggāpi kesaggamattāva, na tesam chindanaṃ avaḍḍhanato. Paratoti “sahassimaṃ satahassima”nti vuttaṭṭhāne. Abhisametvāti paṭivijjhivā, tasmā abhisametāvino paṭividdhasaccassāti attho. Kāmaṃ purimapadaṃ dukkhakkhandhassa atītabhāvaṃ upādāyapi vattum yuttaṃ. Puretaraṃyeva pana vuttabhāvaṃ upādāya vuttanti dassetum “purimaṃ dukkhakkhandha”ntiādi vuttaṃ. Purimaṃ nāma pacchimaṃ apekkhitvā. Purimapacchimatā hi taṃ taṃ upādāya vuccatīti idhādhippetam purimaṃ nīharitvā dassetum “katamaṃ panā”tiādi vuttaṃ. “Atītampi parikkhīṇa”nti idhādhippetam parikkhīṇameva vibhāvetum “katamaṃ pana parikkhīṇa”ntiādi vuttaṃ. Sotāpannassa dukkhakkhaya idha coditoti taṃ dassetum “paṭhamamaggassa abhāvitattā uppajjeyyā”ti vatvā idāni taṃ sarūpato dassetum puna “katama”ntiādi vuttaṃ. Sattasu attabhāvesu yaṃ apāye uppajjeyya aṭṭhamam paṭisandhiṃ ādiṃ katvā yattha katthaci apāyesu cāti yaṃ dukkhaṃ uppajjeyya, taṃ sabbaṃ parikkhīṇanti daṭṭhabbaṃ. Assāti sotāpannassa, yaṃ parimāṇaṃ, tato uddhañca upapātaṃ atthīti adhippāyo. Mahā attho guṇo mahattho, so etassa atthīti mahatthiyo ka-kārassa ya-kāraṃ katvā. Tenāha “mahato atthassa nipphādako”ti.

Nakhasikhāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pokkharaṇīsuttavaṇṇanā

75. Ubbedhenāti avavedhena adhodisatāya. Tenāha “gambhīratāyā”ti.

Pokkharaṇīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Saṃbhejjaudakasuttādivaṇṇanā

76-77. Sambhijjattāhāneti sambhijjasamodhānagataṭṭhāne. Samenti sametā honti. Tenāha “samāgacchantī”ti. Pāḷiyaṃ vibhattilopena niddesoti tamatthaṃ dassento “tīṇi vā”ti āha. Sambhijjati missībhāvaṃ gacchati etthāti sambhejjaṃ, missitaṭṭhānaṃ. Tattha udakaṃ sambhejjaudakaṃ. Tenāha “sambhinnaṭṭhāne udaka”nti.

Saṃbhejjaudakasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Pathavīsuttādivaṇṇanā

78-84. Cakkavāḷabbhantarāyāti cakkavāḷapabbatassa antogadhāya.

Chaṭṭhādīsu vuttanayenevāti idha chaṭṭhasuttādīsu paṭhamasuttādīsu vuttanayenevāti attho veditabbo visesābhāvato.

Pariyosāneti imassa abhisamayasaṃyuttassa osānaṭṭhāne.
Aññatitthiyasamaṇabrāhmaṇaparibbājakānanti aññatitthiyānaṃ. Guṇādhigamoti
jhānābhīññāsahito guṇādhigamo. Satabhāgampi...pe... na upagacchati
saccapaṭivedhassa mahānubhāvattā. Tenāha bhagavā paccakkhasabbadhammo
“evaṃ mahādhigamo, bhikkhave, diṭṭhisampanno puggalo evaṃ mahābhīñño”ti.

Pathavīsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Abhisamayasaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanaṃ samattā.

3. Dhātusaṃyuttaṃ

1. Nānattavaggo

1. Dhātunānattasuttavaṇṇanā

85. Paṭhamanti imasmiṃ nidānavagge saṃyuttānaṃ paṭhamam saṃgītattā.
Nissattaṭṭhasuññataṭṭhasaṅkhātenāti dhammamattatāya nissattatāsaṅkhātena
niccasubhasukhaattasuññatatṭhasaṅkhātena. Sabhāvaṭṭhenāti
yathābhūtasabhāvaṭṭhena. Tato eva sabhāvassa dhāraṇaṭṭhena dhātūti
laddhanāmānaṃ. Nānāsabhāvo aññamaññavisadisatā dhātunānattaṃ.
Cakkhusaṅkhāto pasādo cakkhupasādo. So eva cakkhanaṭṭhena cakkhu,
nissattasuññataṭṭhena dhātu cāti cakkhudhātu. Cakkhupasādavatthum adhiṭṭhānaṃ
katvā pavattaṃ cakkhupasādavatthukaṃ. Sesapadesupi ese va nayo. Dve
sampaṭicchanamanodhātuyo, ekā kiriyā manodhātūti tisso manodhātuyo manodhātu
“mananamattā dhātū”ti katvā. Vedanādayo...pe... nibbānañca dhammadhātu
visesasaññāparihārena sāmāññasaññāya pavattanato. Tathā hete dhammā
āyatanadesanāya “dhammāyatana”nteva desitā. Na hi nesaṃ rūpāyatanādīnaṃ viya
viññāṇehi aññaviññāṇena gahetabbatākāro atthi. Sabbampīti chasattatividham
manoviññāṇaṃ. Kāmāvacarā kāmādhātupariyāpannattā. Avasāne dveti
dhammadhātumanoviññāṇadhātuyo. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana
visuddhimagge taṃsaṃvaṇṇanāsu daṭṭhabbo.

Dhātunānattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Phassanānattasuttavaṇṇanā

86. Jātipasutiārammaṇādibhedena nānābhāvo phasso. Jātipaccayabhedena hi
paccayuppannassa bhedo hotiyeva. Dhammaparicchedavasena dhātudesanāyaṃ
tisso mananamattā dhātuyova manodhātuyo. Kiriyāmayassa cittuppattivibhāgena
paccayuppannassa vasena dhātudesanāyaṃ mananaṭṭhena dhātutāya sāmāññato
manodvārāvajjanaṃ “manodhātū”ti adhippetanti vuttaṃ “manosaṃphasso
manodvāre paṭhamajavanasampayutto”tiādi. Tasmāti yasmā kāmam
sampaṭicchanamanodhātuanantaram uppajjamāno santīraṇaviññāṇadhātuyā
sampayutto phassopi manosaṃphasso eva nāma, dubbalattā pana so sabbabhavesu
asambhavato ca gahito anavasesato gahaṇaṃ na hotīti manodvāre javanasamphasso
hoti, tasmā. Ayamettha atthoti ayaṃ idha adhippāyānugato attho.

Phassanānattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Nophassanānattasuttavaṇṇanā

87. Manosamphassaṃ paṭiccāti manodvāre paṭhamajavanasampayutto phasso manosamphasso, taṃ manosamphassaṃ paṭicca. Manodhātūti āvajjanakiriyamanodhātu. Manoviññāṇadhātu manodhātūti veneyyajjhāsayavasena vuttaṃ. Tenāha “manodvāre...pe... evamattho daṭṭhabbo”ti. Tathā hi vakkhati “sabbāni cetānī”tiādi.

Nophassanānattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Vedanānānattasuttavaṇṇanā

88. Sabbāpi tasmim dvāre vedanā vatteyyuṃ cakkhusamphassavedanā upanissayapaccayabhāvitā. Nibbatti phāsukatthanti nibbattiyā upanissayabhāvena pavattiyā dassanasukhatthaṃ. Sampaṭicchana vedanameva gahetuṃ vaṭṭati, tāya gahitāya itarāsaṃ gahaṇaṃ ñāyāgatamevāti. Vuttaṃ porāṇaṭṭhakathāyaṃ. Āvajjanasamphassanti āvajjanamanosamphassaṃ. Anantarūpanissayabhūtaṃ paṭicca paṭhamajavanasena uppajjati yojanā. Ayam adhippāyo upanissayassa adhippetattā.

Vedanānānattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Dutiyavedanānānattasuttavaṇṇanā

89. Tatiyacatutthesu vuttanayāvāti “no cakkhusamphassaṃ paṭicca uppajjati cakkhudhātū”ti evaṃ vuttanayo, catutthe “cakkhudhātūṃ, bhikkhave, paṭicca uppajjati cakkhusamphasso”tiādinā vuttanayo ca. Ekato katvāti ekajjhaṃ katvā desitā. Kasmā pana tesu suttesu evaṃ desanā pavattāti āha “sabbāni cetānī”tiādi. Paṭisedho pana tesam vedanānānattādīnaṃ phassanānattādikassa paccayabhāvato tathāuppattiyā asambhavato. Ito paresūti “no pariyesanānānattaṃ paṭicca uppajjati pariāhanānatta”ntiādisu.

Dutiyavedanānānattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Bāhiradhātunānattasuttavaṇṇanā

90. Pañca dhātuyo kāmāvacarā rūpasabhāvattā.

Bāhiradhātunānattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Saññānānattasuttavaṇṇanā

91. Āpāthe patitanti cakkhussa āpāthagataṃ sāṭakaveṭhanādisaññitaṃ bhūtasāṅghātaṃ sammā nissitaṃ. Cakkhudvāre sampaṭicchanaṇḍisampayuttasaññānaṃ saṅkappagatikattā, cakkhuviññāṇasampayuttasaññāgahaṇeneva vā gahetabbato “rūpasaññāti cakkhuviññāṇasampayuttā saññā”ti vuttaṃ tattha saññāya eva labbhanato. Eteneva hi taṃsampayutto saṅkappoti idampi saṃvaṇṇitanti daṭṭhabbaṃ. Tenāha “saññāsaṅkappachandā ekajavanavārepi nānājavanavārepi labbhanti”ti. Javanasampayuttassa vitakkassa chandagatikattā vuttaṃ “tīhi cittehi sampayutto saṅkappo”ti. Chandikataṭṭhenāti chandakaraṇaṭṭhena, icchitaṭṭhenāti attho. Anudāhanaṭṭhenāti pariḍahanaṭṭhena. Sannissayaḍāharasā hi rāgaggiādayo “rūpe”ti pana tassa ārammaṇadassanametaṃ. Pariāhoti pariāhasīsena apekkhaṃ vadati.

Tenāha “pariḷāhe uppanne”tiādi. “Pariḷāho”ti daḷhājḡhosānā balavākārappattā vuttāti āha “pariḷāhapariyesanā pana nānājavanavāreyeva labbhantī”ti. Tāsaṃ laddhūpanissayabhāvatoti dasseti. Iminā nāyena “uppajjati saññānānatta”nti ettha vuttanayena attho veditabbo. “Rūpasaññādinānāsabhāvaṃ saññaṃ paṭicca kāmasaṅkappādinānāsabhāvo saṅkappo uppajjati”tiādinā nāyena veditabbo.

Saññānānattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Nopariyesanānānattasuttavaṇṇanā

92. Paṭisedhamattameva nānaṃ, sesaṃ heṭṭhā vuttanayamevāti adhippāyo.

Nopariyesanānānattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Bāhiraphassanānattasuttādivaṇṇanā

93. Vuttappakāre ārammaṇeti “āpāthe patita”ntiādinā heṭṭhā vuttappakāre rūpārammaṇe. Saññāti rūpasaññāva. Arūpadhammopī samāno yasmiṃ ārammaṇe pavattati, taṃ phusanto viya hotīti vuttaṃ “ārammaṇaṃ phusamāno”ti. Taṇhāya vatthubhūtaṃyeva rūpārammaṇaṃ labbhatīti katvā “rūpalābho”ti adhippetanti āha “saha taṇhāya ārammaṇaṃ rūpalābho”ti. Sabbasaṅgāhikanayoti ekasmiṃyeva ārammaṇe sabbesaṃ saññādīnaṃ dhammānaṃ uppattiyā sabbasaṅgaṇhanavasena dassitanāyo. Tenāha “ekasmiṃyevā”tiādi. Sabbasaṅgāhikanayoti vā dhuvaparibhogavasena nibaddhārammaṇanti vā āgantukārammaṇanti vā vibhāgaṃ akatvā sabbasaṅgāhikanāyo. Aparō nāyo. Missakoti āgantukārammaṇe nibaddhārammaṇe ca visayato nibaddhārammaṇena missako. Nibaddhārammaṇe sattānaṃ kilesaṃ mando hoti. Tathā hi saññāsaṅkappaphassavedanāva dassitā. Yaṃ kiñci viyāti yaṃ kiñci aññaṃaññaṃ viya. Khobhetvāti kutūhaluppādanavasena cittaṃ khobhetvā.

Upāsikāti tassa amaccaputtassa bhariyaṃ sandhāyāha. Tasminti āgantukārammaṇe. Lābho nāma “labbhati”ti katvā.

Uruvalliyaṃvāsīti uruvalliyaleṇavāsī, uruvalliyaṃvihāravāsīti vadanti. Pāḷiyāti “dhātunānattaṃ, bhikkhave, paṭicca uppajjati”tiādinayapavattāya imissā suttapāḷiyā. Parivaṭṭetvāti majjhe gahitaphassavedanāpariyosāne ṭhapanavasena pāḷiṃ parivaṭṭetvā. Vuttappakāretiādi parivattetabbākāradassanaṃ. Tattha vuttappakāreti āpāthagatarūpārammaṇe. Avibhūtavāraṇti avibhūtārammaṇavāraṃ. Ayameva vā pāṭho. Gaṇhanti kathenti. Ekajavanavārepi labbhanti cirataranivesābhāvā. Nānājavanavāreyeva daḷhataranivesatāya.

94. Dasamaṃ uttānameva navame vuttanayattā. Paṭisedhamattameva hettha nānattanti.

Bāhiraphassanānattasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Nānattavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavaggo

1. Sattadhātusuttavaṇṇanā

95. Ābhātīti ābhā, ālokaḃhāvena nipphajjati, upaṭṭhātīti vā attho. So eva nijjīvaṭṭhena dhātūti ābhādhātu. Ālokassāti ālokaḃasiṇassa. Suṭṭhu, sobhanaṃ vā bhātīti subhaṃ.

Kasiṇasahacaraṇato jhānaṃ subhaṃ. Sesāṃ vuttanayameva. Suparisuddhavaṇṇaṃ kasiṇaṃ. Ākāsaṇācādayopi subhārammaṇaṃ evāti keci. Desanaṃ niṭṭhāpesīti desanaṃ uddesamatte eva ṭhapesi. Pāḷiyaṃ “andhakāraṃ paṭicca paññāyatī”ti etthāpi ārammaṇameva gahitaṃ, tathā “ayaṃ dhātu asubhaṃ paṭicca paññāyatī”ti etthāpi. Yathā hi idha suvaṇṇaṃ kasiṇaṃ subhanti adhippetam, evaṃ dubbaṇṇaṃ asubhanti.

Andhakāraṃ paṭiccāti andhakāraṃ paṭicchādakapaccayaṃ paṭicca. Paññāyatīti pākaṭo hoti. Tenāha “andhakāro hī”tiādi. Ālokopi, andhakārena paricchinno hotīti yojanā. Andhakāro tāva ālokena paricchinno hotu “yattha āloko natthi, tattha andhakāro”ti āloko kathaṃ andhakārena paricchinno hotīti āha “andhakārena hi so pākaṭo hotī”ti. Paricchedalekhāya viya cittarūpaṃ andhakārena hi parito paricchinno hutvā paññāyati, yathā taṃ chāyāya ātapo. Eseva nayoti asubhasubhānaṃ aññaṃaññaṃparicchinnaṃ atidisiṭvā tattha adhippetameva dassento “asubhe sati subhaṃ paññāyatī”ti āha. Evamāhāti “asubhaṃ paṭicca subhaṃ paññāyatī”ti avoca. “Rūpī rūpāni passatī”tiādīsu viya uttarapadalopenāyaṃ niddesoti āha “rūpaṃ paṭiccāti rūpāvacarasamāpattiṃ paṭiccā”ti. Tāya hi sati adhigatāya. Rūpasamatikkamā vā hotīti sabhāvārammaṇānaṃ rūpajjhānānaṃ samatikkamā ākāsaṇācāyatanasamāpatti nāma hotīti attho. Eseva nayoti iminā “ākāsaṇācāyatanasamatikkamā viññāṇaṇācāyatanasamāpatti nāma hotī”tiādinā dvepi pakāre atidisiṭvā. Paṭisaṅkhāti paṭisaṅkhāṇāṇena. Appavattinti yathāparicchinnaṃ appavattanaṃ. Etena khaṇanirodhādīṃ paṭikkhipati.

Kathaṃ samāpatti pattaḃbāti imāsu sattaṃ dhātūsu kā pakārā saññāsamāpatti nānā hutvā samāpajjitabbā. Tenāha “kīdisā samāpattiyo”tiādi. Saññāya atthibhāvenāti paṭukiccāya saññāya atthibhāvena. Sukhumasaṅkhārānaṃ tattha samāpattiyaṃ avasissatāya. Nirodhovāti saṅkhārānaṃ nirodho eva.

Sattadhātusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sanidānasuttavaṇṇanā

96. Bhāvanapuṃsakametaṃ “visamaṃ candimasūriyā parivattantī”tiādīsu viya. Sanidānanti attano phalaṃ nidadātīti nidānaṃ, kāraṇanti āha “sanidāno sappaccayo”ti. Kāmapaṭisaṃyuttoti kāmarāgasaṅkhātena kāmena paṭisaṃyutto vā kāmapaṭibaddho vā. Takketīti takko. Abhūtakāraṃ samāropetvā kappetīti saṅkappo. Ārammaṇe cittaṃ appetīti appanā. Visesena appetīti byappanā. Ārammaṇe cittaṃ abhiniropentaṃ viya pavattatīti cetaso abhiniropanā. Micchā viparīto pāpako saṅkappoti micchāsaṅkappo. Aññesu ca kāmapaṭisaṃyuttesu vijjamānesu vitakko eva kāmadhātusaddena niruḷho daṭṭhabbo vitakkassa kāmapasaṅgappattisāṭisayattā. Esa nayo byāpādadhātuādīsupi. Sabbepi akusalā dhammā kāmadhātu hīnājjhāsayehi kāmatabbhadhātubhāvato.

Kilesakāmassa ārammaṇabhāvattā sabbākusalasaṃgāhikāya kāmadhātuyā itarā dve saṅgahetvā kathaṃ sabbasaṅgāhikā. Tissannaṃ dhātūnaṃ aññaṃaññaṃ asaṅkarato kathā asambhinnā. Imaṃ kāmāvacarasaññitaṃ kāmavitakkasaññitaṃ kāmāvacarasaṅgāhikā. Paṭiccāti paccayabhūtaṃ labhitvā. Tīhi kāraṇehīti tīhi sārabhūtehi kāraṇehi.

Byāpādavitaṅko byāpādo uttarapadalopena, so eva nijjīvaṭṭhena sabhāvadhāraṇaṭṭhena dhātūti byāpādadhātu. Byāpajjati cittaṃ etenāti byāpādo, doso. Byāpādopi dhātūti yojanā. Sahajātapaccayādivasenāti sahajātaaññaṃanissayasampayuttaatthiavigatapaccayavasena. Visesena hi parassa attano ca dukkhāpanaṃ vihiṃsā, sā eva dhātu, atthato rosanā parūpaghāto, tathā pavatto vā dosasahagatacittuppādo.

Tiṇagahane araṇṇeti tiṇehi gahanabhūte araṇṇe. Anayabyasananti apāyabyasanaṃ, parihaṇaṇupāyarahitaṃ vipattinti vā attho. Avaḍḍhiṃ vināsanti avaḍḍhiñceva vināsañcāti vadanti sabbaso vaḍḍhirahitaṃ. Sukkhatiṇadāyo viya ārammaṇaṃ kilesaggisaṃvaddhanaṭṭhena. Tiṇukkā viya akusalasaññaṃ anudhanaṭṭhena. Tiṇakaṭṭha...pe... sattā anayabyasanāpattito. “Ime sattā”ti hi ayoniso paṭipajjamānā adhippetā. Tenāha “yathā sukkhatiṇadāye”tiādi.

Samatābhāvato samatāvirodhato visamatāhetuto ca visamā rāgādayoti āha “rāgavisamādīni anugata”nti. Icchitabbā avassaṃbhāvinibhāvena.

Samkilesato nikkhamanaṭṭhena nekkhammo, so eva nijjīvaṭṭhena dhātūti nekkhammadhātu. Svāyaṃ nekkhammasaddo pabbajjādīsu kusalavitakke ca niruḍḍhoti āha “nekkhammavitakkopi nekkhammadhātū”ti. Itarāpi dve dhātuyoti abyāpādaavihiṃsādhātuyo vadati. Visuṃ dīpetabbā sarūpena āgatattā. Vitakkādayoti nekkhammasaṅkappacchandapariḷāhapariyesanā. Yathānurūpaṃ attano attano paccayānurūpaṃ. Kathaṃ panettha kusalahammesu pariḷāho vuttoti? Saṅkhārapariḷāhamattaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ, soḷasasu ākāresu dukkhasacce santāpaṭṭho viya vutto, yassa vigamena arahato sītibhāvappatti vuccati.

Sayaṃ na byāpajjati, tena vā taṃsamaṅgipuggalo na kiñci byāpādetīti abyāpādo, vihiṃsāya vuttavipariyāyehi sā veditabbā. Hitesibhāvena mijjati siniyhatīti mitto, mittassa esāti metti, abyāpādo. Mettāyanāti mettākāraṇaṃ, mettāya vā ayanā pavattanā. Mettāyitattanti mettāyitassa mettāya pavattassa bhāvo. Mettācetovimuttīti mettāyanavasena pavatto cittasamādhī. Sesam vuttanayameva.

Sanidānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Giṇjakāvasathasuttavaṇṇanā

97. Ito paṭṭhāyāti “dhātuṃ, bhikkhave”ti imasmā tatiyasuttato paṭṭhāya. Yāva kammavaggo, tāva netvā upagantvā seti etthāti āsayo, hīnādibhāvena adhīno āsayo ajjhāsayo, taṃ ajjhāsayam, adhimuttanti attho. Saññaṃ uppajjatītiādīsu hīnādibhedam ajjhāsayam paṭicca hīnādibhedā saññaṃ, tannissayadiṭṭhivikappanā, vitakko ca uppajjati sahajātakotiṇā upanissayakotiṇā ca. Satthāresūti tesam satthupaṭiññatāya vuttaṃ, na satthulakkhaṇasabbhāvato. Asammāsambuddhesūti ādhāre visaye ca bhummaṃ ekato katvā vuttanti paṭṭhamam tāva dassento “mayaṃ sammāsambuddhā”tiādiṃ vatvā itaraṃ dassento “tesu sammāsambuddhā ete”tiādimāha. Tesam “mayaṃ sammāsambuddhā”ti uppannadiṭṭhi idha mūlabhāvena pucchitā, itarā anusaṅkitāti pucchatiyevāti sāsaṅkaṃ vadati.

“Mahatī”ti ettha mahāsaddo “mahājano”tiādīsu viya bahuatthavācakoti daṭṭhabbo. Avijjāpi hīnahīnatarahīnatamādibhedena bahupakārā. Tassāti diṭṭhiyā. Kasmā panettha “yadidaṃ avijjā dhātū”ti avijjaṃ uddharitvā “hīnaṃ dhātuṃ paṭiccā”ti ajjhāsayadhātu niddiṭṭhāti? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbam, “aññaṃ uddharitvā

aññaṃ niddiṭṭhā”ti, yato avijjāsīsenā ajjhāsayadhātu eva gahitā. Avijjāgahito hi purisapuggalo diṭṭhajjhāsayo hīnādibhedaṃ avijjādhātuṃ nissāya tato saññādiṭṭhiādi ke saṅkappeti. Paṇidhi patthanā, sā pana tathā tathā cittassa ṭhapanavasena hotīti āha “cittaṭṭhapana”nti. Tenāha “sā pana sē”tiādi. Etehi hīnapaccayā saññādiṭṭhivittakacetaṇā patthanā paṇidhisāṅkhātā hīnā dhammā. Hīnā nāma hīnadhammasamāyogato. Sabbapadānīti “paññāpeti”tiādīni padāni yojetabbāni hīnasaddena majjhimmuttamaṭṭhānantarassa asambhavato. Upapajjanam “upapatti”ti āha “dve upapattiyo paṭilābho ca nibbatti cā”ti. Tattha hīnakulādīti ādisaddena hīnarūpabhogaparisādinam saṅgaho. Hīnattikavaseṇāti hīnattike vuttattikapadavaseṇāti adhippāyo. Cittuppādakkaṇeti idaṃ hīnattikapariyāpannānam cittuppādānam vasena tattha tattha laddhattā vuttam. Pañcasu nīcakulesūti caṇḍālavenanesādarathakārapukkusakulesu. Dvādasākusala cittuppādānam pana yo koci paṭilābho hīnoti yojanā. Sesadvayepi ese va nayo. Imasmiṃ ṭhāneti “yāyaṃ, bhante, diṭṭhī”tiādinā āgate imasmiṃ ṭhāne. “Dhātuṃ, bhikkhave, paṭicca upajjati”tiādinā āgatattā nibbattiyeva adhippetā, na paṭilābho.

Giṇḍakāvasathasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Hīnādhimuttikasuttavaṇṇanā

98. Ekato hontīti samānacchandatāya ajjhāsayato ekato honti. Nirantarā hontīti tāya eva samānacchandatāya cittaṇa nibbisesā honti. Idha adhimutti nāma ajjhāsayadhātūti āha “hīnādhimuttikāti hīnajjhāsayā”ti.

Hīnādhimuttikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Caṅkamasuttavaṇṇanā

99. Mahāpaññesūti vipulapaññesu. Nanti sārīputtattheraṃ. Khandhantaranti khandhavibhāgaṃ, khandhānaṃ vā antaraṃ viseso atthīti khandhantaro. Esa nayo sesesupi. Parikkammanti iddhividhādhigamassa pubbabhāgaparikkammañceva uttaraparikkammañca. Ānisaṃsanti iddhānisaṃsañceva ānisaṃsañca. Adhiṭṭhānaṃ vikubbananti adhiṭṭhānavidhānañceva vikubbanavidhānañca. Vuttanayenevāti “pathaviṃ pattharanto viyā”tiādinā.

Dhutaṅgaparihāranti dhutaṅgānaṃ pariharaṇavidhiṃ. Pariharaṇaggahaṇeneva samādānaṃ siddhaṃ hotīti taṃ na gahitaṃ. Ānisaṃsanti taṃtaṃdhutaṅgapariharaṇe daṭṭhabbaṃ ānisaṃsameva. Samodhānanti “ettakā piṇḍapāta paṭisaṃyuttā, ettakā senāsanapaṭisaṃyuttā”ti paccayavasena aññaṃaññañca antogadhattā. Adhiṭṭhānanti adhiṭṭhānavidhiṃ. Bhedanti ukkaṭṭhādibhedañceva bhinnākārañca.

Parikkammanti “dibbacakkhu evaṃ uppādetabbaṃ, evaṃ visodhetabba”ntiādinā parikkammavidhānaṃ. Ānisaṃsanti paresaṃ ajjhāsayānurūpāyatanādiānisaṃsapabhedaṃ. Upakkilesanti sādharmaṇaṃ asādharmaṇaṃ duvidhaṃ upakkilesaṃ. Vipassanābhāvanupakkilesā hi dibbacakkhussa upakkilesāti veditabbā.

Saṅkhepavittahāragambhīruttānavicitrakathādīsūti saṅkhepo vitthāro gambhīratā uttānatā vicitrabhāvo neyyatthata nītatthataṭi evamādīsū dhammassa kathetabbapakkāresu taṃ taṃ kathetabbākāraṃ.

Iti-saddo ādiattho, pakārattho vā. Tena -

“Ādimhi sīlaṃ deseyya,
Majjhe cittaṃ viniddise;
Ante paññā kathetabbā,
Eso dhammakathāvidho”ti. -

Evam kathetabbākāraṃ saṅgaṇhāti.

“Sithilaṃ dhanitañca dīgharassaṃ, garukaṃ lahukañca niggahītaṃ;
Sambandhaṃ vavatthitaṃ vimuttaṃ, dasadhā byañjanabuddhiyā pabhedo”ti.
-

Evam vuttaṃ dasavidhaṃ byañjanabuddhiṃ. Aṭṭhuppattinti tassa tassa suttassa jātakassa ca aṭṭhuppattiṃ. Anusandhinti pacchānusandhiādanusandhiṃ. Pubbāparanti sambandhaṃ. Idaṃ padaṃ evaṃ vattabbaṃ, idaṃ pubbāparaṃ evaṃ gahetabbanti.

Kulasaṅgaṇhanaparihāranti lābhuppādanatthaṃ kulānaṃ saṅgaṇhanavidhino parihaṇaṃ tanniyamitaṃ ekantikaṃ kulasaṅgahaṇavidhiṃ.

Caṅkamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sagāthāsuttavaṇṇanā

100. “Dhātuso saṃsandanti”ti idaṃ ajjhāsayato sarikkhatādassanaṃ, na kāyena missībhāvadassananti āha “samuddantare”tiādi. Nirantaroti nibbiseso. Saṃsaggāti pañcavidhasaṃsaggahetu. Saṃsaggagahaṇena cettha saṃsaggavatthukā taṇhā gahitā. Tenāha “dassana...pe... snehenā”ti.

Vanati bhajati sajjati tenāti vanaṃ, vanathoti ca kilesa vuccatīti āha “vanatho jātoti kilesavanaṃ jāta”nti. Itare saṃsaggamūlakāti tameva paṭikkhipanto āha “adassanena”ti. Sādhujīvitī sādhu suṭṭhu jīvī, taṃjīvanasīlo. Tenāha “parisuddhajīvitaṃ jīvamāno”ti.

Sagāthāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Assaddhasaṃsandanasuttavaṇṇanā

101. Nirojāti saddhāsnehābhāvena nisnehā. Tato eva arasabhāvena nirasā. Ekasadisāti samasamā nibbisesā. Tenāha “nirantarā”ti. Alajjitāya ekasīmakatā bhinnamariyādā. Saddhā tesam atthīti saddhā. Tantipālakāti saddhammatantiyā pālakā. Vaṃsānurakkhakāti ariyavaṃsassa anurakkhakā. Āraddhavīriyāti paggaḥitavīriyā. Yasmā tādisānaṃ vīriyaṃ paripuṇṇaṃ nāma hoti kiccasiddhiyā, tasmā vuttaṃ “paripuṇṇaparakkamā”ti. Sabbakiccapariggāhikāyāti catunnaṃ satipaṭṭhānaṃ bhāvanākiccapariggāhikāya.

Assaddhasaṃsandanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8-12. Assaddhamūlakasuttādivaṇṇanā

102-106. Aṭṭhamādīnīti aṭṭhamam navamam dasamam ekādasamam dvādasamanti imāni pañca suttānīti eke. Apare pana nava suttānīti icchanti. Svāyamattho aṭṭhakathāyaṃ vutttoyeva. Pāḷiyañca kesuci potthakesu likhīyati.

maggenamaggapaṭipattiadhivāsane purimuppannasevanābhisandhipayogābhāvato micchācāro na hoti abhibhuyyamānassāti vadanti. Sevanācittē sati payogābhāvo appamāṇaṃ yebhuyyena itthiyā sevanāpayogassa abhāvato. Tathā sati puretaraṃ sevanācittassa upaṭṭhānēpi tassā micchācāro na siyā, tathā purisassapi sevanāpayogābhāve. Tasmā attano ruciyā pavattitassa vasena tayo, balakkārena pavattitassa vasena tayoti sabbepi aggahitaggahaṇena “cattāro sambhārā”ti vuttaṃ.

Āsevanamandatāyāti yāya akusalacetanāya samphaṃ palapati, tassā ittarakālatāya pavattiyā anāsevanāti paridubbālā hoti cetanā.

Upasaggavasena atthavisesavācino dhātusaddāti abhijjhāyatīti padassa parabhaṇḍābhimukhītiādiattho vutto. Tanninnatāyāti tasmīṃ parabhaṇḍe lubbhanavasena ninnatāya. Abhipubbo jhe-saddo lubbhane niruḥhoti daṭṭhabbo. Yassa bhaṇḍaṃ abhijjhāyati, tassa appaṇṇatāya appasāvajjā, mahāṇṇatāya mahāsāvajjātiādinā nayena tattha appasāvajjamahāsāvajjavibhāgo veditabbo. Tenāha “adinnādānaṃ viyā”tiādi. Attano pariṇāmanaṃ cittenevāti daṭṭhabbaṃ.

Hitasukhaṃ byāpādayatīti yo naṃ uppādeti, yassa uppādeti, tassa sati samavāye hitasukhaṃ vināseti. Aho vatāti iminā yathā abhijjhāne vatthuno ekantato attano pariṇāmanaṃ dassitaṃ, evamidhāpi vatthuno “aho vatā”ti iminā parassa vināsacintāya ekantato niyamitabhāvaṃ dasseti. Evañhi nesaṃ dāruṇappavattiyā kammaṭṭhappavatti.

Yathābhuccagahaṇābhāvenāti yathātacchagahaṇassa abhāvena aniccādisabhāvassa niccādito gahaṇena. Micchā passatīti vitathaṃ passatī. Samphappalāpo viyāti iminā āsevanassa appamahantatāhi micchādiṭṭhiyā appasāvajjamahāsāvajjatā. Vatthunoti gahitavatthuno. Gahitākāraviparītātī micchādiṭṭhiyā gahitākārassa viparītātā. Tathābhāvenāti attano gahitākāreneva tassā diṭṭhiyā, gahitassa vā vatthuno upaṭṭhānaṃ “evametaṃ, na ito aññathā”ti.

Dhammatoti sabhāvato. Koṭṭhāsato cittaṅgakoṭṭhāsato, yaṃkoṭṭhāsā honti, tatoti attho. Cetanādharmāvatī cetanāsabhāvā eva. Paṭipāṭiyā sattāti ettha nanu cetanā abhidhamme kammaṭṭhesu na vuttatī paṭipāṭiyā sattannaṃ kammaṭṭhabhāvo na yuttoti? Na, avacanassa aññahetukattā. Na hi tattha cetanāya akammaṭṭhattā kammaṭṭharāsimhi avacanaṃ, kadāci pana kammaṭṭho hoti, na sabbadāti kammaṭṭhabhāvassa aniyatattā avacanaṃ. Yadā, panassa kammaṭṭhabhāvo hoti, tadā kammaṭṭharāsisāṅgaho na nivārito. Etthāha - yadi cetanāya sabbadā kammaṭṭhabhāvābhāvato aniyato kammaṭṭhabhāvoti kammaṭṭharāsimhi avacanaṃ, nanu abhijjhādīnaṃ kammaṭṭhabhāvaṃ appattānaṃ atthitāya aniyato kammaṭṭhabhāvoti tesampi kammaṭṭharāsimhi avacanaṃ āpajjatīti? Nāpajjati, kammaṭṭhatātāmsabhāgatāhi tesam tattha vuttattā. Yadi evaṃ cetanāpi tattha vattabbā siyā? Saccametaṃ. Sā pana pāṇātipātādikāti pākaṭo tassā kammaṭṭhabhāvoti na vuttā siyā. Cetanāya hi “cetanāhaṃ, bhikkhave, kammaṃ vadāmi tividhā, bhikkhave, kāyasañcetanā akusalaṃ kāyakamma”ntiādivacanato kammaṭṭhāvo pākaṭo. Kammaṃyeva ca sugatiduggatīnaṃ tatthuppajjanakasukhadukkhānañca pathabhāvena pavattaṃ kammaṭṭhoti vuccatīti pākaṭo, tassā kammaṭṭhabhāvo. Abhijjhādīnaṃ pana cetanāsamīhanabhāvena sucaritaduccaritabhāvo, cetanājanitapaṭṭhivattaṭṭhabhāvena sugatiduggatitaduppajjanakasukhadukkhānaṃ pathabhāvo cāti, na tathā pākaṭo kammaṭṭhabhāvoti, te eva tena sabhāvena dassetuṃ abhidhamme

kammapatharāsibhāvena vuttā. Atathājātiyakattā vā cetanā tehi saddhiṃ na vuttāti daṭṭhabbaṃ. Mūlaṃ patvāti mūladesanaṃ patvā, mūlasabhāvesu dhammesu desiyamānesūti attho.

Adinnādānaṃ sattārammaṇanti idaṃ “pañca sikkhāpadā parittārammaṇā evā”ti imāya pāliyā virujjhati. Yañhi pāṇātipātādidussīlyassa ārammaṇaṃ, tadeva taṃ veramaṇiyā ārammaṇaṃ. Vītikkamitabbavatthuto eva hi viratīti. “Sattārammaṇa”nti vā sattasaṅkhātāṃ saṅkhārārammaṇameva upādāya vuttattā na koci virodho. Tathā hi vuttaṃ sammohavinodaniyaṃ “yāni sikkhāpadāni ettha ‘sattārammaṇāni’ti vuttāni, tāni yasmā ‘sattoti’ti saṅkhaṃ gate saṅkhāreyeva ārammaṇaṃ karontī”ti. Ito paresupi eseva nayo. Visabhāgavatthuno “itthipurisā”ti gahetabbato sattārammaṇotipi eke. “Eko diṭṭho, dve sutā”tiādinā samphappalapane diṭṭhasutamutaviññātavasena. Tathā abhijjhāti ettha tathā-saddo “diṭṭhasutamutaviññātavasenā”ti idampi upasaṃharati, na sattasaṅkhārārammaṇataṃ eva dassanādivasena abhijjhāyanato. “Natthi sattā opapātikā”ti pavattamānāpi micchādiṭṭhi tebhūmakadhammārammaṇā evāti adhippāyena tassā saṅkhārārammaṇatā vuttā. Kathaṃ pana micchādiṭṭhiyā mahaggatappattā dhammā ārammaṇaṃ hontīti? Sādhāraṇato. Natthi sukaṭadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipākoti hi pavattamānāya atthato rūpārūpāvacaradhammāpi gahitāva hontīti.

Sukhabahulatāya rājāno hasamānāpi “coraṃ ghātethā”ti vadanti, hāso pana tesam aññavisayoti āha “sanniṭṭhāpakacetanā pana nesaṃ dukkhasampayuttāva hotī”ti. Majjhattavedano na hoti, sukhavedano. Tattha “kāmānaṃ samudayā”tiādinā vedanābhedo veditabbo. Lobhasamuṭṭhāno musāvādo sukhavedano vā siyā majjhattavedano vā, dosasamuṭṭhāno dukkavedano vāti musāvādo tivedano siyā. Iminā nayena sesesupi yathārahaṃ vedanānaṃ “lobho nidānaṃ kammānaṃ samudayāyā”tiādinā bhedo veditabbo.

Pāṇātipāto dosamohavasena dvimūlakoti sampayuttamūlameva sandhāya vuttaṃ. Tassa hi mūlaṭṭhena upakārabhāvo dosaviseso, nidānamūle pana gayhamāne lobhamohavasenapi vaṭṭati. Sammūḷho āmisakiñjakkhakāmopi hi pāṇaṃ hanati. Tenevāha “lobho nidānaṃ kammānaṃ samudayāyā”tiādi. Sesesupi eseva nayo.

Asamādinnaṣīlassa sampattato yathāupaṭṭhitavītikkamitabbavatthuto virati sampattavirati. Samādānena uppannā virati samādānavirati. Kilesānaṃ samucchindanavasena pavattā maggasampayuttā virati samucchadavirati. Kāmañcetta pāliyaṃ viratīyova āgatā, sikkhāpadavibhaṅge pana cetanāpi āharitvā dassitāti tadubhayampi gaṇhanto “cetanāpi vaṭṭanti viratīyopi”ti āha.

Adussīyārammaṇā jīvitindriyādiārammaṇā kathaṃ dussīyāni pajahantīti dassetuṃ “yathā panā”tiādi vuttaṃ. Pāṇātipātādīhi viramaṇavasena pavattanato tadārammaṇabhāveneva tāni pajahanti. Na hi tadeva ārabha taṃ pajahituṃ sakkā tato anissaṭabhāvato.

Anabhijjhā...pe... viramantassāti abhijjhaṃ pajahantassāti attho. Na hi manoduccaritato virati atthi anabhijjhādīheva tappahānasiddhito.

Pañcasikkhāpadasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Dasaṅgasuttavaṇṇanā

113. Micchattasammattavasenāti ettha micchābhāvo micchattaṃ, tathā sammābhāvo sammattaṃ. Tathā tathā pavattā akusalakkhandhāva micchāsati, evaṃ micchāññānampi daṭṭhabbaṃ. Na hi ññassa micchābhāvo nāma atthi. Tasmā micchāññānino micchāsāññānāti attho, ayoniso pavattacittuppādāti adhippāyo. Micchāpaccavekkhaṇenāti micchādiṭṭhiādīnaṃ micchā ayoniso paccavekkhaṇena. Kusalavimuttīti pakatipurisasantarajānaṃ, guṇaviyuttassa attano sakattani avaṭṭhānanti evamādiṃ akusalapavattiṃ “kusalavimuttī”ti gahetvā ṭhitā micchāvimuttikā. Sammāpaccavekkhaṇāti jhānavimokkhādīsu sammā aviparītaṃ pavattā paccavekkhaṇā.

Dasaṅgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatīyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Catutthavaggo

1. Catudhātusuttavaṇṇanā

114. Paṭiṭṭhādhātūti sahaajātānaṃ dhammānaṃ paṭiṭṭhābhūtā dhātu. Ābandhanadhātūti nahāniyacūṇassa udakaṃ viya sahaajātadhammānaṃ ābandhanabhūtā dhātu. Paripācanadhātūti sūriyo phalādīnaṃ viya sahaajātadhammānaṃ paripācanabhūtā dhātu. Vitthambhanadhātūti dutiyo viya sahaajātadhammānaṃ vitthambhanabhūtā dhātu. Kesādayo vīsati koṭṭhāsā. Ādisaddena pītṭādayo santappanādayo uddhaṅgamā vātādayo gahitā. Etāti dhātuyo.

Catudhātusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pubbesambodhasuttavaṇṇanā

115. Ayaṃ pathavīdhātum nissāya taṃ ārabha pavatto assādo. Evaṃ pavattānanti evaṃ kāye pabhāvassa pavedanavaseneva pavattānaṃ. Hutvā abhāvākārenāti pubbe avijjamānā paccayasāmaggiyā hutvā uppajjitvā puna bhaṅgupagamanato uddhaṃ abhāvākārena. Na niccāti aniccā addhuvattā, dhuvaṃ niccaṃ. Paṭipīlanākārenāti udayabbayavasena abhiṇhaṃ pīlanākārena dukkhaṭṭhena. Sabhāvavigamākārenāti attano sabhāvassa vigacchanākārena. Sabhāvadhammā hi appamattaṃ khaṇaṃ patvā nirujjhanti. Tasmā te “jarāya maraṇena cā”ti dvedhā vipariṇamanti. Tenāha “vipariṇāmadhammā”ti. Ādīnaṃ vāti pavattetīti ādīnavo, paramakāpaññatā. Vinīyatīti vūpasamīyati. Accantappahānavasena nissarati etenāti nissaraṇaṃ.

Sāyaṃ nipannā sabbarattiṃ khepetvā pāto utṭhahāma, māsapuṇṇaghaṭo viya no sarīraṃ nissandābhāvato.

Phusitamattesupīti udakassa phusitamattesupī.

Atināmenti kālaṃ. Evaṃ vuttanayena pavattā puggalā etā pathavīdhātuādayo assādentī nāma abhīrativasena tattha ākaṅkhuppādanato.

Abhivisiṭṭhena ññenāti aggamaggaññāna. Rukkho bodhi “bujjhati etthā”ti katvā. Maggo bodhi “bujjhati etenā”ti katvā. Sabbaññutaññānaṃ bodhi sammā sāmāñca sabbadhammānaṃ bujjanato. Nibbānaṃ bodhi bujhitabbato. Tesanti niddhāraṇe sāmivacanaṃ. Sāvakaṃ pāramiññānanti sāvakaṃ pāramiññānaṃ yāthāvato dassanavatthu.

Akuppāti paṭipakkhehi akopetabbo. Kāraṇatoti ariyamaggato. Tato hissa akuppatā. Tenāha “sā hī”tiādī. Ārammaṇatoti nibbānārammaṇato nibbānārammaṇānaṃ lokiyasamāpattīnaṃ abhāvato.

Vitthāravasenāti ekekaḍḍhātuvasenāti vadanti, ekekissā pana dhātuyā lakkhaṇavibhattidassanavasena. Yanti hetuatthe nipāto, yaṃ nimittanti attho. Assādeti etenāti assādo, taṇhā. Ayaṃ pathavīdhātuyā assādoti ettha ayaṃ-saddo “pahānapaṭivedho”ti etthāpi ānetvā sambandhitabbo “ayaṃ pahānapaṭivedho paṭivijjhitaḍḍhena samudayasacca”nti. Esa nayo sesasaccesupi. Yāti yathāvuttesu assādo ādīnava nissaraṇanti imesu tīsu tṭhānesu pavattā yā diṭṭhi...pe... yo samādhī, ayaṃ bhāvanāpaṭivedho maggasaccanti vuttanayeneva yojetabbaṃ.

Pubbesambodhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Acariṃsuttavaṇṇanā

116. Yathā yāvatā nissaraṇapariyesanaṭṭhāne ādīnavapariyesanā, evaṃ yāvatā ādīnavapariyesanaṭṭhāne assādapariyesanā sammāpaṭipannassāti vuttaṃ “acarinti ñānacārena acariṃ, anubhavanacārenā”ti.

Acariṃsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Nocaḍḍasuttavaṇṇanā

117. Nissaṭṭiādiṇi padāni, ādito vuttapaṭisedhenāti “nevā”ti ettha vuttana nakārena. Tenāha “na nissaṭṭi”tiādī. Vimariyādikatenātiādī ca ettha viharāṇapekkhaṇe karaṇavacanaṃ. Dutīyanayeti “yato ca kho, bhikkhave”tiādīnā vuttanaye. Kilesavaṭṭamariyādāya sabbaso abhāvato nimmariyādikatena cittena. Tenāha “tatthā”tiādī. Tīṣṭi dutiyādisu tīsu.

Nocaḍḍasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Ekantadukkhassuttavaṇṇanā

118. Ekanteneva dukkhāti avīcimahānirayo viya ekantato dukkhā eva sukhena avomissā. Dukkheṇa anupattitāti dukkheneva sabbaso upagatā. Dukkheṇa okkantāti bahiddhā viya antopi dukkhena avakkantā anupaviṭṭhā. Sukhavedanāpaccayatāya imāsaṃ dhātūnaṃ sukhatā viya dukkhavedanāpaccayatāpi veditabbā, saṅkhārādukkhatā pana sabbattha caritā eva. Sabbatthāti sabbāsu dhātūsu, sabbatṭhānesu vā. Paṭhamaṃ sukhaṃ dassetvāpi pacchā dukkhassa kathitattā “dukkhalakkhaṇaṃ kathita”nti vuttaṃ.

Ekantadukkhassuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6-10. Abhinandasuttādivaṇṇanā

119-123. Chaṭṭhasattamesu vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana “vivaṭṭaṃ kathita”nti vuttaṃ. Tīsu suttasu. Catusaccamevāti cattāri saccāni samāhaṭṭhāni catusaccanti tesāṃ ekajjhaṃ gahaṇaṃ, niyamo pana tabbinimuttassa paramatthassa abhāvato.

Abhinandasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Catutthavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Anamataggasaṃyuttam

1. Paṭhamavaggo

1. Tiṇakaṭṭhasuttavaṇṇanā

124. Upasaggo samāsavisaye sasādhanaṃ kiriyaṃ dassetīti vuttaṃ “ñāṇena anugantvāpī”ti. Vassasataṃ vassasahassanti nidassanamattametam, tato bhiyyopi anugantvā anamataggo eva saṃsāro. Agga-saddo idha mariyādavacano, anuddesikañcetaṃ vacananti āha “aparicchinnapubbāparakoṭiko”ti. Aññathā antimabhavikaparicchinnakatavimuttiparipācanīyadhammādīnaṃ vasena aparicchinnapubbāparakoṭi na sakkā vattum. Saṃsaraṇaṃ saṃsāro. Pacchimāpi na paññāyati andhabālānaṃ vasenāti adhippāyo. Tenāha bhagavā “dīgho bālāna saṃsāro”ti. Vemajjheyeva pana sattā saṃsaranti pubbāparakoṭīnaṃ alabbhanīyattā. Attho paritto hoti yathābhūtāvabodhābhāvato. Buddhasamayeti sāsāneti attho. Attho mahā yathābhūtāvabodhisambhavato, atthassa vipulatāya taṃsadisā upamā natthīti parittaṃyeva upamaṃ āharantīti adhippāyo. Idāni vuttamevatthaṃ “pāḷiyaṃ hī”tiādinā samattheti. Mātu mātāroti mātu mātāmahiyo. Tassevāti dukkhasseva. Tibbanti dukkhapariyāyoti.

Tiṇakaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pathavīsuttavaṇṇanā

125. Mahāpathavinti avisesena anavasesapariyādāyinīti āha “cakkavāḷapariyanta”nti. Parikappavacanañcetaṃ.

Pathavīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Assusuttavaṇṇanā

126. Kandanaṃ sasaddaṃ, rodanaṃ pana kevalamevāti āha “kandantānanti sasaddaṃ rudamānāna”nti. Pavattanti sandanavasena pavattaṃ. “Sinerurasmīhi paricchinnesū”ti saṅkhepena vuttamatthaṃ vivaranto “sinerussā”tiādimāha. Maṇimayanti indanīlamaṇimayaṃ. Sinerussa pubbadakkhiṇakoṇasamapadesā “pubbadakkhiṇapassā”ti adhippetā. Tehi nikkhantarajatarasmiyo indanīlarasmiyo ca ekato hutvā. Tāsaṃ rasmīnaṃ antaresūti tāsaṃ catūhi koṇehi nikkhantarasmīnaṃ catūsu antaresu. Cattāroti dakkhiṇādibhedā cattāro mahāsamuddā honti. Viasananti visesena khepanaṃ. Kiṃ pana tanti āha “vināsoti attho”ti.

Assusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Khīrasuttavaṇṇanā

127. Mātuthaññanti pītaṃ mātuyā thanato nibbattakhīraṃ bahutaranti veditabbaṃ.

Khīrasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Pabbatasuttavaṇṇanā

128. “Anamataggassa saṃsārassa dīghatamattā na sukaraṃ nasukara”nti atthakathāpāṭho. Kathaṃ nacchindatīti kathaṃ na pariyosāpeti, kāyacipi gahaṇatāyāti adhippāyo. Tayo kappāsaṃsūti tayo ekakappāsaṃsū. Yehi naṃ phuṭṭhaṃ, tatopi sukhumataraṃ sāsapamattaṃ khīyeyya pabbataṃ sabbabhāgehi aticiravelaṃ parimajjante.

Pabbatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sāsapasuttavaṇṇanā

129. Nagaranti nagarasaṅkhepena pākārena parikkhittataṃ sandhāya vuttaṃ. Anto pana sabbaso vicittasāsapehi eva puṇṇaṃ, evaṃ cuṇṇikābaddhaṃ. Tenāha “na pana...pe... daṭṭhabba”nti.

Sāsapasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sāvakasuttavaṇṇanā

130. Tassa ṭhitatṭhānatoti bhikkhuno anussaritvā ṭhitatṭhānato, tena anussaritassa sataśahassakappaṃ anantarakappato paṭṭhāyāti attho. Evanti vuttappakārena. Cattāropi bhikkhū abhiññālābhino. Cattāri kappasataśahassāni divase divase anussareyyunti parikappanavasena vadanti.

Sāvakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Gaṅgāsuttavaṇṇanā

131. Etasmiṃ antareti etasmiṃ pabhavasamuddapadesaparicchinne āyāmato pañcayojanasatike atirekayojanasatike vā ṭhāne.

Gaṅgāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Daṇḍasuttavaṇṇanā

132. Navame khittoti punappunaṃ khitto. Ekavārañhi khitto mūlādīsu ekeneva nipateyya. Tathā sati adhippeto pātassa aniyamo na nidassito siyā. Tattha ca dhammaṃ suṇantā bhikkhū manussaloke, te sandhāya “asmā lokā”ti āha, tadaññaṃ sandhāya “paraloka”nti. Tassa tassa vā puggalassa yathādhippeto ayaṃ loko, tadañño paraloko.

Daṇḍasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Puggalasuttavaṇṇanā

133. Samaṭṭhikāloti samena ākārena laddhabbaatṭhikālo. Giriparikkhepeti pañcahi girihi parikkhittattā “giriparikkhepo”ti laddhanāme rājagahe.

Puggalasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavaggo

1. Duggatasuttavaṇṇanā

134. Duggatanti kicchajīvikattā sabbathā dukkhaṃ gataṃ upagataṃ. Tathābhūto pana daliddo varāko nāma hotīti vuttaṃ “daliddaṃ kapaṇa”nti. Hatthapādehīti nidassanamattaṃ, aññehipi sarīrāvayavehi dussaṇṭhānehi upeto durupeto evāti.

Duggatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sukhitasuttavaṇṇanā

135. Sukhitalanti sañjātasukhaṃ. Tenāha “sukhasamappita”ntiādi. Susajjitanti sukhumupakaraṇehi sabbathā sajjitaṃ.

Sukhitasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tiṃsamattasuttavaṇṇanā

136. Dhutaṅgasamādānavasena, na araññavāsādimattena. Sasamyojanā sabbaso samyojanānaṃ appahīnattā, na puthujjanabhāvato. Ekekavaṇṇakālova gahetabboti etena mahiṃsādīnaṃ rassadīghapiṅgalādīsu ekekāneva gahetvā dasseti.

Tiṃsamattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4-9. Mātusuttādivaṇṇanā

137-142. Liṅganiyamena ceva cakkavāḷaniyamena cāti “purisānañhi mātugāmakālo, mātugāmānañca purisakālo”ti yathā sattasantāne liṅganiyamo natthi, evaṃ kadāci imasmiṃ cakkavāḷe nibbattanti, kadāci aññatarasminti cakkavāḷaniyamopi natthi. Evameva ṭhite

Cakkavāḷe mātugāmakāle namātābhūtapubbo natthītiādinā liṅganiyamena cakkavāḷaniyamo ca veditabbo. Tenāha “tesū”tiādi.

Mātusuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Vepullapabbatasuttavaṇṇanā

143. Ekaṃ apadānaṃ āharitvā dasseti “evaṃ samvegāṃ janetvā bhikkhū visesaṃ pāpessāmī”ti. Catūhena ārohanti catuyojanubbedhattā. Dvinnaṃ buddhānanti kakusandhassa koṇāgamanassa cāti imesaṃ dvinnaṃ buddhānaṃ. “Tivarā rohitassā suppiyā”ti manussānaṃ tasmīṃ tasmīṃ kāle samañña tattha desanānavasena jātāti veditabbā, yathā etarahi māgadhatti.

Puna vassasatanti paṭhamavassasatato uparivassasataṃ jīvanako nāma manusso natthi. Parihīnasadisāṃ kataṃ desanāya. Vaḍḍhitvāti dasavassāyukabhāvato paṭṭhāya yāva asaṅkhyeyyāyukabhāvā vaḍḍhitvā. “Parihīna”nti vatvā taṃ parihīnabhāvaṃ dassento “katha”ntiādimāha. Yaṃ āyupamāṇesūti yattakaṃ āyupamāṇesūti.

Vepullapabbatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā samyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Anamataggasamyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

5. Kassapasamyuttaṃ

1. Santuṭṭhasuttavaṇṇanā

144. Santuṭṭhoti sakena uccāvacena paccayena samameva ca tussanako. Tenāha “itaritarenā”tiādi. Tattha duvidhaṃ itaritarāṃ - pākatikaṃ, ñāṇasañjanitañcāti. Tattha pākatikaṃ paṭikkhipitvā ñāṇasañjanitameva dassento “thūlasukhumā”tiādimāha. Itaraṃ vuccati hīnaṃ paṇītato aññattā. Tathā paṇītampi itaraṃ hīnato aññattā. Apekkhāsaddā hi itaritarāti. Iti yena kenaci hīnena vā paṇītena vā cīvarādipaccayena santussito tathāpavatto alobho itaritarapaccayasantoso, taṃsamaṅgitāya santuṭṭho. Yathālābhaṃ attano lābhānurūpaṃ santoso yathālābhasantoso. Sesapadadvayepi ese va nayo. Labbhatīti vā lābho, yo yo lābho yathālābho, tena santoso yathālābhasantoso. Balanti kāyabalaṃ. Sārūppanti bhikkhuno anucchavikatā.

Yathāladdhato aññassa apatthanā nāma siyā appicchatāya pavattiākāroti tato vinivattitameva santosassa sarūpaṃ dassento “labhantopi na gaṇhātī”ti āha. Taṃ parivattetvāti pakatidubbalādīnaṃ garucīvaraṃ na phāsubhāvāvahaṃ sarīrabādhāvahañca hotīti payojanavasena, nātricchatādivasena parivattetvā. Lahukacīvaraparibhoge santosavirodhi na hotīti āha “lahukena yāpentopi santuṭṭhova hotī”ti. Mahagghacīvaraṃ bahūni vā cīvarāni labhitvā tāni vissajjetvā aññassa gahaṇaṃ yathāsārūppanaye ṭhitattā na santosavirodhīti āha “tesaṃ...pe... dhārentopi santuṭṭhova hotī”ti. Evaṃ sesapaccayesu yathābalayathāsārūppaniddhesu api-saddaggahaṇe adhippāyo veditabbo.

Pakatīti vācāpakatīādikā. Avasesaniddāya abhibhūtattā paṭibujjhato sahasā pāpakā vitakkā pātubhavantīti.

Muttaharītakanti gomuttaparibhāvitāṃ, pūtibhāvena vā chaḍḍitattā muttaharītakāṃ. Buddhādīhi vaṇṇitanti “pūtimuttābhessaṃ nissāya yā pabbajjā”tiādinā sammāsambuddhādīhi pasatthaṃ.

Eko ekacco santuṭṭho hoti, santosassa vaṇṇaṃ na katheti seyyathāpi āyasmā bākulatthero. Na santuṭṭho hoti, santosassa vaṇṇaṃ katheti seyyathāpi thero upanando sakyaputto. Neva santuṭṭho hoti, na santosassa vaṇṇaṃ katheti seyyathāpi thero lāḷudāyī. Ayanti āyasmā mahākassapo. Anesananti ayoniso micchājīvasasena paccayapariyesanaṃ. Uttasatīti “kathaṃ nu kho labheyya”nti jātuttāsena uttasati. Tathā paritassati. Ayanti mahākassapatthero. Evaṃ yathāvuttaekaccabhikkhu viya na paritassati, alābhaparittāsena vighātappattiyā na parittāsaṃ āpajjati. Lobhoyeva ārammaṇena saddhiṃ ganthanaṭṭhena bajjhanaṭṭhena gedho lobhagedho. Mucchanti gedhaṃ momūhattabhāvaṃ. Ādīnavanti dosaṃ. Nissaraṇamevāti cīvare idamatthitādassanapubbakaṃ alaggabhāvasaṅkhātaniyyānameva pajānanto. Yathāladdhādīnanti yathāladdhapiṇḍapātādīnaṃ. Niddhāraṇe cetāṃ sāmivacanaṃ.

Yathā mahākassapattheroti attanā vattabbaniyāmena vadati, bhagavatā pana vattabbaniyāmena “yathā kassapo bhikkhū”ti bhavitabbaṃ. Kassapena nidassanabhūtena. Kathanaṃ nāma bhāro “mutto moceyya”nti paṭiññānurūpattā. Paṭipattiṃ paripūraṃ katvā pūraṇaṃ bhāro satthu āṇāya sirasā sampaṭicchitabbato.

Santuṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Anottappīsuttavaṇṇanā

145. Tena rahitoti tena sammāvāyāmena rahito. Nibbhayoti bhayarahito. Kusalānuppādanampi hi sāvajameva aññāṇāsiyahetukattā. Sambujjhanatthāyāti ariyamaggehi sambujjhanāya. Yogehi khemaṃ tehi anupaddutattā.

Manuññavatthunti manoramaṃ lobhuppattikāraṇaṃ. Yathā vā tathā vāti subhasukhādivasena. Teti lobhādayo. Anuppannāti veditabbā tathārūpe vatthārammaṇe tathā anuppannapubbattā. Aññathāti vuttanayeneva vatthārammaṇehi ayojetvā gayhamāne. Vatthumhīti upaṭṭhākādicīvarādivatthumhi. Ārammaṇeti manāpiyādibhede ārammaṇe. Tādisena paccayenāti ayonisomanasikārasativossaggādipaccayena. Imeti vuttanayena paccayaalābhena pacchā uppajjamānā pāḷiyaṃ tathā vuttāti daṭṭhabbaṃ. Evaṃ uppajjamānatāya nappahīyanti nāma. Anuppādo hi paramatthato pahānaṃ kathitaṃ, tasmā tattha kathitanayeneva gahetabbanti adhippāyo.

Appaṭiladdhāti anuppattiyā. Teti yathāvuttasīlādianavajjadhammā. Paṭiladdhāti adhigatā. “Sīlādidhammā”ti ettha yadi maggaphalānīpi gahitāni, atha kasmā “parihānivasenā”ti vuttanti āha “ettha cā”tiādi. Imassa pana sammappadhānassāti catutthassa sammappadhānassa vasena. Ayaṃ desanāti “uppannā me kusalā dhammā nirujjhamānā anattāya saṃvatteyyu”nti ayaṃ desanā katā. Dutiyamaggo vā...pe... saṃvatteyyāti idaṃ āyatīṃ sattasu attabhāvesu uppajjamānadukkhasaṅkhātānatthuppattiṃ sandhāya vuttaṃ. “Ātāpī ottappī bhabbo sambodhāyā”tiādivacanato “ime cattāro sammappadhānā pubbabhāgavipassanāvasena kathitā”ti vuttaṃ.

Anottappīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Candūpamasuttavaṇṇanā

146. Piyamanāpaniccanavakādiguṇehi cando upamā etesanti candūpamā. Santhavādīni padāni aññamaññavevacanāni. Pariyuṭṭhānaṃ puna citte kilesādhigamo. Sabbehipi padehi katthaci satte anurodharodhābhāvamāha. Attano pana sommbhāvena mahājanassa piyo manāpo. Yadatthamettha candūpamā āhaṭā, taṃ dassento “eva”ntiādimāha. Na kevalaṃ candūpamatāya ettako eva guṇo, atha kho aññepi santīti te dassetuṃ “apicā”tiādi vuttaṃ. Evamādīhīti ādi-saddena yathā. Cando lokānuggahena ajavīthiādikā nānāvīthiyo paṭipajjati, evaṃ bhikkhu taṃ taṃ disaṃ upagacchati kulānuddayāya. Yathā cando kaṇhapakkhato sukkapakkhaṃ upagacchanto kalāhi vaḍḍhamāno hutvā niccanavo hoti, evaṃ bhikkhu kaṇhapakkhaṃ pahāya sukkapakkhaṃ upagantvā guṇehi vaḍḍhamāno lokassa vā pāmojjapāsaṃsattho niccanavatāya candasamacitto adhunupasampanno viya ca niccanavo hutvā carati.

Apakassitvāti kilesakāmaavatthukāmehi vivecetvā. Taṃ nekkhammābhimukhaṃ kāyacittānaṃ ākaḍḍhanaṃ kāyato apanayanañca hotīti āha “ākaḍḍhitvā apanetvāti attho”ti. Catukkañcettha sambhavatīti taṃ dassetuṃ “yo hi bhikkhū”tiādi vuttaṃ.

Niccanavayāti “niccanavakā”icceva vuttaṃ hoti. Ka-saddena hi padaṃ vaḍḍhitaṃ, ka-kārassa ca ya-kārādeso. Evaṃ vicariṃsūti kiñjakkhavasena pariggahābhāvena yathā ime, evaṃ vicariṃsu aññeti anukampamānā.

Dvebhātikavatthūti dvebhātikattherapaṭibaddhaṃ vatthum. Appatirūpakaraṇanti bhikkhūnaṃ asāruppakaraṇaṃ. Ādhāyitvāti āropanaṃ ṭhapetvā. Tathāti yathā saṅghamajjhe gaṇamajjhe ca, tathā vuḍḍhatare puggale appatirūpakaraṇaṃ. Evamādīti ādi-saddena antaragharappavesane aññattha ca yathāvuttato aññaṃ asāruppakiriyaṃ saṅgaṇhāti. Tatthevāti saṅghamajjhe gaṇamajjhe puggalassa ca vuḍḍhassa santike.

Yathāvuttesu aññesu ca tesu ṭhānesu. Pāpicchatāpi manopāgabbhiyanti eteneva kodhūpanāhādīnaṃ samudācāro manopāgabbhiyanti dassitaṃ hoti.

Ekato bhāriyanti piṭṭhipassato onataṃ. Vāyupatthambhanti cittasamuṭṭhānavāyuna upatthambhanaṃ. Anubbejetvā cittanti ānetvā sambandho. Cittassa hi tato anubbejanaṃ tadanunayanaṃ. Tenāha “sampiyāyamāno oloketi”ti. Vāyupatthambhakaṃ gāhāpetvāti kāyaṃ tathā upatthambhakaṃ katvā.

Opammasaṃsandanaṃ suviññeyyameva. Kāmagiddhatāya hīnādhimuttiko, avisuddhasīlācāratāya micchāpaṭipanno.

Aṅgulīhi nikkhantapabhā ākāsaṃcalanena diguṇā hutvā ākāse vicariṃsūti āha “yamakavijjutaṃ cārayamāno viyā”ti. “Ākāse pāṇiṃ cālesī”ti padassa aññattha anāgatattā “asambhinnapada”nti vuttaṃ. Attamanoti pītisomanassehi gahitamano. Yañhi cittaṃ anavajjaṃ pītisomanassasahitaṃ, taṃ sasantakaṃ hitasukhāvahattā. Tenāha “sakamano”tiādī. Na domanassena...pe... gahitamano sakacittassa tabbiruddhattā. Purimanayenevāti “idāni yo hīnādhimuttiko”tiādīnā pubbe vuttanayeneva.

Pasannākāraṇanti pasanhehi kātabbakiriyaṃ. Taṃ sarūpato dasseti “cīvarādayo paccaye dadeyyu”nti. Tathabhāvāyāti yadatthaṃ bhagavatā dhammo desito, yadatthañca sāsane pabbajjā, tadatthāya. Rakkhaṇabhāvanti apāyabhayaṃ ca rakkhaṇajjhāsayam. Candopamādivasenāti ādi-saddena ākāse calitapāṇi viya katthaci alaggaṭāya parisuddhajjhāsayatā sattesu kāruṇṇanti evamādīnaṃ saṅgaho.

Candūpamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Kulūpakasuttavaṇṇanā

147. Kulāni upagacchatīti kulūpako. Sandīyatīti sabbaso dīyati, avakhaṇḍīyatīti attho. Sā pana avakhaṇḍīyanā dukkhāpanā aṭṭīyanā hotīti vuttaṃ “aṭṭīyatī”ti. Tenāha bhagavā “so tatonidānaṃ dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedayatī”ti. Vuttanayānusārena heṭṭhā vuttanayassa anusaraṇena.

Kulūpakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Jīṇṇasuttavaṇṇanā

148. Chinnabhinnaṭṭhāne chiddassa aputhulattā aggaḷaṃ adatvāva suttena saṃsibbanamattena aggaḷadānena ca chidde puthule. Nibbasanānīti ciraṇisevitavaśanakkicāni, paribhogajīṇṇānīti attho. Tenāha “pubbe...pe... laddhanāmānī”ti, saññāpubbako vidhi aniccoti “gahapatānī”ti vuttaṃ yathā “vīriya”nti.

Senāpatinti senāpatibhāvinam, senāpaccārahanti attho. Attano kammenāti attanā kātābbakammena. Soti satthā. Tasminti mahākassapatthere karotīti sambandho. Na karotīti vuttamattham vivaranto “kasmā”tiādimāha. Yadi satthā dhutaṅgāni na vissajjāpetukāmo, atha kasmā “jiṇṇosi dāni tva”ntiādimavocāti āha “yathā panā”tiādi.

Diṭṭhadhammasukhavihāranti imasmiṃyeva attabhāve phāsuvihāram. Amānusikā savanaratīti atikkantamānusikāya araṇṇasaddupattiya araṇṇeham vasāmīti vivekavāsūpanissayādhīnasaddasavanapaccayā dhammarati uppajjati. Aparoti añño, dutiyoti attho. Tatthevāti tasmiṃyeva ekassa viharaṇaṭṭhāne viharaṇasamaye ca phāsu bhavati cittavivekasambhavato. Tenāha “ekassa ramato vane”ti.

Tathāti yathā āraṇṇikassa rati, tathā piṇḍapātikassa labbhati diṭṭhadhammasukhavihāro. Esa nayo sesesu. Apiṇḍapātikādhīno itarassa visesajotakoti tamevassa visesam dassetuṃ “akālacārī”tiādi vuttaṃ.

Amhākaṃ salākaṃ gahetvā bhattatthāya gehaṃ anāgacchantassa sattāhaṃ na pātetabbanti sāmikehi dinnatā sattāhaṃ salākaṃ na labhati, na katikavasena. Piṇḍacārikavatte avattanato “yassa cesā”tiādi vuttaṃ.

Paṭhamataram kātabbam yaṃ, taṃ vattaṃ, itaram paṭivattaṃ. Mahantaṃ vā vattaṃ, khuddakaṃ paṭivattaṃ. Keci “vattaṇṇapatti”nti paṭhanti, vattassa karaṇanti attho. Uddharaṇa-atiharaṇa-vītiaraṇavossajjana-sannikkhepana-sannirumbhanānaṃ vasena cha koṭṭhāse. Garubhāvenāti thirabhāvena.

“Amukasmiṃ senāsane vasantā bahuṃ vassavāsikaṃ labhanti”ti tathā na vassavāsikaṃ pariyesanto carati vassavāsikasappa aggahaṇato. Tasmā senāsanaphāsukaṃyeva cinteti. Tena bahuparikkhārabhāvena phāsuvihāro natthi parikkhārānaṃ rakkhaṇapaṭijagganādidukkhahulātāya. Appicchādīnanti appicchasantuṭṭhādīnaṃyeva labbhati diṭṭhadhammasukhavihāro.

Jiṇṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Ovādasuttavaṇṇanā

149. Attano ṭhāneti sabrahmacārīnaṃ ovādakaviññāpakabhāvena attano mahāsāvakaṭṭhāne ṭhapanattham. Atha vā yasmā “ahaṃ dāni na ciraṃ ṭhassāmi, tathā sārīputtamoggallānā, ayaṃ pana vīsaṃvassatāyuko, oবাদanto anusāsanto mamaccayena bhikkhūnaṃ mayā kātābbakiccaṃ karissati”ti adhippāyena bhagavā imaṃ desanaṃ ārabhi. Tasmā attano ṭhāneti satthārā kātabbaovādādāyakaṭṭhāne. Tenāha “evaṃ panassā”tiādi. Yathāha bhagavā “ovada, kassapa...pe... tvaṃ vā”ti. Dukkheṇa vattabbā appadakkhiṇaggāhibhāvato. Dubbacabhāvakaraṇehīti kodhūpanāhādīhi. Anusāsaniyā padakkhiṇaggahaṇaṃ nāma anudhammacaraṇaṃ, chinnaṇṇapatti katā vāmaggāho nāmāti āha “anusāsani”ntiādi. Atikkamma vadanteti aññaṃaññaṃ atikkamitvā atimaññitvā vadante. Bahuṃ bhāsissatīti dhammaṃ kathento ko vipulaṃ katvā kathessati. Asahitanti pubbenāparaṃ nasahitaṃ hetupamāvirahitaṃ. Amadhuranti na madhuraṃ na kaṇṇasukhaṃ na pemaṇiyaṃ. Lahuññeva uṭṭhāti appavattanena kūlaṭṭhānaṃ viya tassa kathaṃ.

Ovādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Dutīyaovādasuttavaṇṇanā

150. Okappanasaddhāti saddheyyavatthum ogāhitvā “evameta”nti kappanasaddhā. Kusalahammajānanapaññāti anavajjadhammānaṃ sabbaso jānanapaññā. Parihānanti sabbāhi sampattīhi parihānaṃ. Na hi kalyāṇamittarahitassa kāci sampatti nāma atthīti.

Dutiyaovādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Tatiyaovādasuttavaṇṇanā

151. Pubbeti paṭhamabodhiyaṃ. Etarahīti tato pacchime kāle. Kāraṇapaṭṭhapaneti kāraṇārambhe. Tesu vuttaguṇayuttesu theresu. Tasminti tasmiṃ yathāvuttaguṇayutte puggale. Evaṃ sakkāre kayiramāneti “bhaddako vatāyaṃ bhikkhū”ti ādarajātehi bhikkhūhi sakkāre kayiramāne. Ime sabrahmacārī. “Ehi bhikkhū”ti taṃ bhikkhum attano mukhābhimukhaṃ karontā vadanti. Yañhi tanti ettha tanti nipātamattaṃ upaddavoti vuccati anattahajananato. Patthayati bhajati bajjhatīti patthanā, abhisāṅgoti āha “abhipatthanāti adhimattapatthanā”ti.

Tatiyaovādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Jhānābhiññasuttavaṇṇanā

152. Yāvadevāti iminā samānatthaṃ “yāvade”ti idaṃ padanti āha “yāvade ākaṅkhāmīti yāvadeva icchāmī”ti. Yadicchakaṃ jhānasamāpattisu vasībhāvadassanattaṃ tadetaṃ āraddhaṃ. Vitthāritameva, tasmā tattha vitthāritameva gahetabbanti adhippāyo. Āsavānaṃ khayāti āsavānaṃ khayahetu ariyamaggena sabbaso āsavānaṃ khepittā. Apaccayabhūtanti ārammaṇapaccayabhāvena apaccayabhūtaṃ.

Jhānābhiññasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Upassayasuttavaṇṇanā

153. Lābhasakkārahetupi ekacce bhikkhū bhikkhunupassayaṃ gantvā bhikkhuniyo ovadanti, evamevaṃ ayaṃ pana thero na lābhasakkārahetu bhikkhunupassayaagamanā yācati, atha kasmāti āha “kammaṭṭhānatthikā”tiādi. Eso hi ānandatthero ussukkāpetvā paṭipattiguṇaṃ dassento yasmā tā bhikkhuniyo catusaccakammaṭṭhānikā, tasmā pañcannaṃ upādānakkhandhānaṃ udayabbayādipakāsaniyā dhammakathāya vipassanāpaṭipattisampadaṃ dassesi. Aniccādilakkhaṇāni ceva udayabbayādi ke ca sammā dassesi. Hatthena gahetvā viya paccakkhato dassesi. Samādapesīti tattha lakkhaṇārammaṇikavipassanaṃ samādapesi. Yathā vīthipaṭipanno hutvā pavattati, evaṃ gaṇhāpesi. Samuttejesīti vipassanāya āraddhāya saṅkhārānaṃ udayabbayādīsu upaṭṭhahantesu yathākālaṃ paggahasamupekkhaṇehi bojjhaṅgānaṃ anupavattanena bhāvanāmajjhimavīthiṃ pāpetvā yathā vipassanāñānaṃ suppasannaṃ hutvā vahati, evaṃ indriyānaṃ visadabhāvakaraṇena vipassanācittaṃ sammā uttejesi, nibbānavasena vā samādapesi. Sampahaṃsesīti tathā pavattiyamānāya vipassanāya samappavattabhāvanāvasena upari laddhabbabhāvanāvasena cittaṃ sampahaṃsesi, laddhassādasena suṭṭhu tosesi. Evamettha attho veditabbo.

Manute pariññādivasena saccāni bujjhatīti muni. Teti taṃ. Upayogatthe hi idaṃ sāmivacanaṃ. Uttarīti upari, tava yathābhūtasabhāvato paratoti attho. Pakkhatito agatigamanaṃ atirekaokāso. Upaparikkhīti anuvicca nivārako na bahumato.

Buddhapaṭibhāgo thero. “Bālā bhikkhunī dubbhāsitaṃ āhā”ti avatvā “khamatha, bhante”ti vadantena pakkhapātena viya vuttaṃ hotīti āha “ekā bhikkhunī na vāritā”tiādi.

Cutā salīngato natthā, desantarapakkamena adassanaṃ na gatā. Kaṇṭakasākhā viyāti kuraṇṭakaapāmaggaṇṭakalasikāhi sākā viya.

Upassayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Cīvarasuttavaṇṇanā

154. Rājagahassa dakkhiṇabhāge giri dakkhiṇāgiri ṇa-kāre a-kārassa dīghaṃ katvā, tassa dakkhiṇabhāge janapadopi “dakkhiṇāgiri”ti vuccati, “giri dakkhiṇabhāgo”ti katvā. Ekadivasenāti ekena divasena uppabbājesuṃ tesuṃ saddhāpabbajitābhāvato.

Yattha cattāro vā uttari vā bhikkhū akappiyanimantanaṃ sādīyitvā pañcannaṃ bhojanānaṃ aññataraṃ bhojanaṃ ekato paṭiggaṇhitvā bhuñjanti, etaṃ gaṇabhojanaṃ nāma, taṃ tiṇṇaṃ bhikkhūnaṃ bhuñjituṃ vaṭṭatīti “tikabhojanaṃ paññatta”nti vacanena gaṇabhojanaṃ paṭikkhittanti vuttaṃ hoti. Tayo atthavase paṭicca anuññātattāpi “tikabhojana”nti vadanti.

“Dummaṅkūnaṃ niggaho eva pesalānaṃ phāsuvihāro”ti idaṃ ekaṃ aṅgaṃ. Tenevāha “dummaṅkūnaṃ niggahenevā”tiādi. “Yathā devadatto...pe... saṅghaṃ bhindeyyu”nti iminā kāraṇena tikabhojanaṃ paññattaṃ.

Atha kiñcarahīti atha kasmā tvaṃ asaṃpannagaṇaṃ bandhitvā carasīti adhippāyo. Asaṃpannāya parisāya cārikācaraṇaṃ kulānuddaya ya na hoti, kulānaṃ ghātītattāti adhippāyena thero “sassaghātaṃ maññe carasī”tiādimavoca.

Sodhento tassā ativiya parisuddhabhāvadassanena. Uddisituṃ na jānāmi tathā cittasseva anuppannapubbattā. Kiñcanaṃ kilesavatthu. Saṅghetabbakhattavatthu palibodho, ālayo apekkhā. Okāsābhāvatoti bahukiccakaraṇīyatāya kusalakiriyāya okāsābhāvato. Sannipātaṭṭhānatoti saṅketuṃ katvā viya kilesarajānaṃ tattha sannijjhavattanato.

Sikkhattayabrahmacariyanti adhisīlasikkhādisikkhattayasaṅgahaṃ brahmaṃ seṭṭhaṃ cariyaṃ. Khaṇḍādibhāvāpādanena akhaṇḍaṃ katvā. Lakkhaṇavacanañhetuṃ. Kiñci sikkhekadesaṃ asesetvā ekanteneva paripūretabbatāya ekantaparipuṇṇaṃ. Cittuppādamattampi saṃkilesamalaṃ anuppādetvā accantameva visuddhaṃ katvā pariharitabbatāya ekantaparissuddhaṃ. Tato eva saṅkhaṃ viya likhittanti saṅkhalikhitaṃ. Tenāha “likhitasāṅkhasadisa”nti. Dāṭhikāpi taggahaṇeneva gahetvā “massu”tveva vuttaṃ, na ettha kevalaṃ massuyevāti attho. Kasāyena rattāni kāsāyāni.

Vaṅgasāṭakoti vaṅgadese uppannasāṭako. Esāti mahākassapatthero. Abhinīhārato paṭṭhāya paṇidhānato pabhuti, ayaṃ idāni vuccamānā. Aggasāvakadvayaṃ upādāya tatiyattā “tatiyasāvaka”nti vuttaṃ. Aṭṭhasaṭṭhibhikkhusatasahassanti bhikkhūnaṃ satasahassañceva saṭṭhisahassāni ca aṭṭha ca sahassāni.

Ayañca ayañca guṇoti sīlato paṭṭhāya yāva aggaphalā guṇoti kittento mahāsamuddaṃ pūrayamāno viya kathesi.

Kolāhalanti devatāhi nibbattito kolāhalo.

Khuddakādivasena pañcavaṇṇā. Taraṇaṃ vā hotu maraṇaṃ vāti mahoghaṃ
ogāhanto puriso viya maccherasamuddaṃ uttaranto pacchāpi...pe... pādamūle
ṭhapesi bhagavato dhammadesanāya maccherapahānassa kathitattā.

Satthu guṇā kathitā nāma hontīti vuttaṃ “satthu guṇe kathentassā”ti. Tato
paṭṭhāyāti tadā satthu sammukhā dhammassavanato paṭṭhāya.

Tathāgatamañcassāti tathāgatassa paribhogamañcassa. Dānaṃ datvā brāhmaṇassa
purohitaṭṭhāne ṭhapesi. Tādisasseva seṭṭhino dhītā hutvā.

Adinnavipākassāti pubbe katūpacitassa sabbaso na dinnavipākassa. Tassa
kammassāti tassa paccekabuddhassa patte piṇḍapātaṃ chinditvā
kalalapūraṇakammasa. Tasmiṃyeva attabhāve sattasu ṭhānesu
duggandhasarīratāya paṭinivattitā. Itṭhakapantīti suvaṇṇitṭhakapanti.
Ghaṭaniṭṭhakāyāti tassa pantiyaṃ paṭhamaṃ ṭhapitaitṭhakāya saddhiṃ
ghaṭetabbaitṭhakāya ūnā hoti. Bhaddake kāleti īdisiyā itṭhakāya icchitakāleyeva
āgatāsi. Tena bandhanenāti tena silesasambandhena.

Olambakāti muttāmaṇimayā olambakā. Puññanti natthi no puññaṃ taṃ, yaṃ
nimittaṃ yaṃ kāraṇā ito sukhumatarassa paṭilābho siyāti attho. Puññaniyāmenāti
puññānubhāvasiddhena niyāmena. So ca assa bārāṇasirajjaṃ dātuṃ katokāso.

Phussarathanti maṅgalarathaṃ. Uṇhīsaṃ vālabījanī khaggo maṇipādukā
setacchattanti pañcavidhaṃ rājakakudhabhaṇḍaṃ. Setacchattaṃ visuṃ gahitaṃ.
Dibbavatthaṃ sādīyituṃ puññānubhāvavacodito “nanu tātā thūla”ntiādimāha.

Pañca caṅkamanasatānīti ettha iti-saddena ādiatthena aggisālādīni
pabbajitasārappaṭṭhānāni saṅgaṇhāti.

Sādhukīḷitanti ariyānaṃ parinibbutaṭṭhāne kātabbasakkāraṃ vadati.

Nappamajji nirogā ayyāti pucchitākāradassanaṃ. Parinibbutā devāti devī
paṭivacanaṃ adāsi. Paṭiyādetvāti niyyātetvā. Samaṇakapabbajjanti samitapāpehi
ariyehi anuṭṭhātabbapabbajjaṃ. So hi rājā paccekabuddhānaṃ vesassa diṭṭhattā
“idameva bhaddaka”nti tādisaṃyeva liṅgaṃ gaṇhi.

Tatthevāti brahmalokeyeva. Vīsatiṃ vasse sampatteti āharitvā sambandho.
Brahmalokato āgantvā nibbattattā brahmacariyādhikāraṃ cirakālaṃ saṅgahitattā
“evarūpaṃ kathaṃ mā kathethā”tiādimāha.

Vīsati dharaṇāni “nikkha”nti vadanti. Alabhanto na vasāmīti saññāpessāmīti
sambandho.

Itthākaroti itthiratanassa uppattiṭṭhānaṃ. Ayyadhītāti amhākaṃ ayyassa dhītā,
bhaddakāpilānīti attho. Pasādarūpena nibbisiṭṭhatāya “mahāgīva”nti paṭimāya
sadisabhāvamāha. Tenāha “ayyadhītāyā”tiādi.

Samānapaṇṇanti sadisapaṇṇaṃ, kumāraṃ kumāriyā ca vuttantapaṇṇaṃ. Ito ca etto
cāti te purisā samāgamaṭṭhānato magadharaṭṭhe mahāitṭhagāmaṃ maddaraṭṭhe
sāgalanagarañca uddissa pakkamantā aññamaññaṃ vissajjentā nāma hontīti “ito ca
etto ca pesesu”nti vuttā.

Pupphadāmanti hatthihatthappamāṇaṃ pupphadāmaṃ. Tāni pupphadāmāni. Teti ubho bhaddā ceva pippalikumāro ca. Lokāmisenāti gehassitapemena, kāmassādenāti attho. Asaṃsaṭṭhāti na saṃsaṭṭhā. Vicārayiṃsu ghaṭe jalantena viya padīpena ajjhāsayena samujjalantena vimokkhabījena samussāhitacittā. Yantabaddhānīti sassasampādanatthaṃ tattha tattha itṭhakadvārakavāṭayojanavasena yantabaddhaudakanikkhamanatumbāni. Kammantoti kasikammakaraṇaṭṭhānaṃ. Dāsagāmāti dāsānaṃ vasaṇagāmā.

Osāpetvāti pakkhipitvā. Ākappakuttavasenāti ākāravasena kiriyāvasena ca. Ananucchavikanti pabbajitavesassa ananurūpaṃ. Tassa matthaketi dvedhāpathassa dvidhābhūtaṭṭhāne.

Etesaṃ saṅgahaṃ kātuṃ vaṭṭatīti nisīdīti sambandho. Sā pana satthu tattha nisajjā edisīti dassetuṃ “nisīdanto panā”tiādi vuttaṃ. Tattha yā buddhānaṃ aparimitakālasaṅgahitā acinteyyāparimeyyapuññasambhārūpacayanibbattā nirūpitasabhāvabuddhaguṇavijjotitā lakkhaṇānubyañjanasamujjalā byāmapabbhāketumālālaṅkatā sabhāvasiddhatāya akittimā rūpakāyasirī, taṃyeva mahākassapassa adiṭṭhapubbaṃ pasādasamvaḍḍhanatthaṃ aniggahetvā nisinno bhagavā “buddhavesaṃ gahetvā...pe... nisīdī”ti vutto. Asītiatthaṃ padesaṃ byāpetvā pavattiyā “asītiatthā”ti vuttā. Satasākhoti bahusākho anekasākho. Suvaṇṇavaṇṇo ahosi niraṇṭaraṃ buddharasmīhi samantato samokiṇṇatā. Evaṃ vuttapakārena veditabbā.

Rājagahaṃ nāḷandanti ca sāmīatthe upayogavacanāṃ antarāsaddayogatoti āha “rājagahassa nāḷandāya cā”ti. Na hi me ito aññaṇa satthārā bhavituṃ sakkā diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi sattānaṃ yathārahaṃ anusāsanasamatthassa aññaṇa sadevake abhāvato. Na hi me ito aññaṇa sugatena bhavituṃ sakkā sobhanagamanaguṇagaṇayuttassa aññaṇa abhāvato. Na hi me ito aññaṇa sammāsambuddhena bhavituṃ sakkā sammā sabbadhammānaṃ sayambhuññaṇa abhisambuddhassa abhāvato. Imināti “satthā me, bhante”ti iminā vacanena.

Ajānamānova sabbaññeyyanti adhippāyo. Sabbacetāsāti sabbaajjhātikaṅgaparipuṇṇacetāsā. Samannāgatanti sampannaṃ sammadeva anu anu āgataṃ upagataṃ. Phaleyyāti vidāleyya. Vilayanti vināsaṃ.

Evaṃ sikkhitabbanti idāni vuccamānākārena. Hirottappassa bahalatā nāma vipulatāti āha “mahanta”nti. Paṭhamataramevāti pageva upasaṅkamanato. Tathā atimānapahīno assa, hiriottappaṃ yathā saṇṭhāti. Kusalasannissitanti anavajjadhammanissitaṃ. Aṭṭhikanti tena dhammena aṭṭhikaṃ. Ādito paṭṭhāya yāva pariyoṣānā savanacittaṃ “sabbaceto”ti adhippetanti āha “cittassa thokampi bahi gantuṃ adento”ti. Tena samodhānaṃ dasseti. Sabbena...pe... samannāharitvā ārambhato pabhuṭi yāva desanā nipphannā, tāva antarantārā pavattena sabbena samannāhāracittena dhammaṃyeva samannāharitvā. Ṭhapitasototi dhamme nihitasoto. Odahitvāti apihitāṃ katvā. Paṭhamajjhānavasenāti idaṃ asubhesu tasseva ijjhato, itaratthañca sukhasampayuttatā vuttā.

Saṃsārasāgare paribbhamantassa iṇaṭṭhāne tiṭṭhanti kilesā āsavaśabhāvāpādanatoti āha “saraṇoti sakilesa”ti. Cattāro hi paribhogātiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ visuddhimaggattaṃ saṃvaṇṇanāsu vuttanayeneva veditabbaṃ. Ettha ca bhagavā paṭhamāṃ ovādaṃ therassa brāhmaṇajātikattā jātimānapahānatthamabhāsi,

dutiyam bāhusaccaṃ nissāya uppajjanakaahaṃkārapahānattham, tatiyaṃ upadhisampattiṃ nissāya uppajjanakaattasinehapahānattham. Aṭṭhame divaseti bhagavatā samāgatadivasato aṭṭhame divase.

Maggato okkamanam paṭhamataram bhagavatā samāgatadivaseyeva ahosi. Yadi arahattādhigamo pacchā, atha kasmā pāḷiyam pageva siddham viya vuttanti āha “desanāvārassā”tiādi. “Sattāhameva khvāham, āvuso saraṇo, raṭṭhapinḍam bhuñji”nti vatvā avasaraṇṇapattam arahattam pavedento “aṭṭhamiyā aññā udapādī”ti āha. Ayamettha desanāvārassa āgamo. Tato param bhagavatā attano kataṃ anuggaḥam cīvaraparivattanam dassento “atha kho, āvuso”tiādimāha.

Antantenāti catugguṇam katvā paññattāya saṅghāṭiyā antantena. Jātipaṃsukūlikena...pe... bhavitum vaṭṭatīti etena pubbe jātiāraññakaggahaṇena ca terasa dhutaṅgā gahitā evāti daṭṭhabbam. Anucchavikaṃ kātunti anurūpaṃ paṭipattiṃ paṭipajjitum. Thero pārūpīti sambandho.

Bhagavato ovādam bhagavato vā dhammakāyaṃ nissāya urassa vasena jātoti oraso. Bhagavato vā dhammasarīrassa mukhato sattatiṃsabodhipakkhiyato jāto. Teneva dhammajātadhammanimmitabhāvopi saṃvaṇṇitoti daṭṭhabbo. Ovādadhammo eva satthārā dātabbato therena ādātabbato ovādadhammadāyādo, ovādadhammadāyajjoti attho, tam arahatīti. Esa nayo sesapadesupi.

“Pabbajjā ca parisodhitā”ti vatvā tassā sammadeva sodhitabhāvaṃ byatirekamukhena dassetum, “āvuso, yassā”tiādi vuttam. Tattha evanti yathā ahaṃ labhiṃ, evaṃ so satthu santikā labhatīti yojanā. Sīhanādam naditunti etthāpi sīhanādanadanā nāma desanāva, thero satthārā attano katānuggaḥameva anantarasutte vuttanayena ulliṅgeti, na aññathā. Na hi mahāthero kevalam attano guṇānubhāvaṃ vibhāveti. Sesanti yaṃ idha asaṃvaṇṇitam. Purimanayenevāti anantarasutte vuttanayeneva.

Cīvarasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Paraṃmaraṇasuttavaṇṇanā

155. Yathā atītakappe atītasu jātisu kammakilesavasena āgato, tathā etarahipi āgatoti tathāgato, yathā yathā vā pana kammaṃ katūpacitam, tathā tam tam attabhāvaṃ āgato upagato upapannoti tathāgato, sattoti āha “tathāgatoti satto”ti. Etanti “evaṃ hoti bhavati tiṭṭhati sassatisama”nti evaṃ pavattam diṭṭhigatam. Atthasannissitam na hotīti diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthato sukhanti pasatthasannissitam na hoti. Ādibrahmacariyakanti ettha maggabrahmacariyaṃ adhippetam tassa padhānabhāvato. Tassa pana etaṃ diṭṭhigatam ādipaṭipadāmatam na hoti anupakārakattā vilomanato ca. Tato eva itarabrahmacariyassapi anissayova. Sesam vuttanayena veditabbam.

Paraṃmaraṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Saddhammapatirūpakasuttavaṇṇanā

156. Ājānāti heṭṭhimamaggehi nātamarīyādam anatikkamitvāva jānāti paṭivijjhatīti aññā, aggamaggapaññā. Aññassa ayanti aññā, arahattaphalam. Tenāha “arahatte”ti.

Obhāseti obhāsanimittam. “Cittam vikampatī”ti padadvayaṃ ānetvā sambandho. Obhāseti visayaabhūte. Upakkilesehi cittam vikampatīti yojanā. Tenāha “yehi cittam pavedhatī”ti. Sesesupi eseva nayo.

Upaṭṭhāneti satiyam. Upekkhāya cāti vipassanupekkhāya ca. Ettha ca vipassanācittasamuṭṭhānasantānavinimuttam pabhāsanam rūpāyatanaṃ obhāso. Ñāṇādayo vipassanācittasampayuttāva. Sakasakakicce saviseso hutvā pavatto adhimokkho saddhādhimokkho. Upaṭṭhānam sati. Upekkhāti āvajjanupekkhā. Sā hi āvajjanacittasampayuttā cetanā. Āvajjanaajjupekkhanavasena pavattiyā idha “āvajjanupekkhā”ti vuccati. Puna upekkhāyāti vipassanupekkhāva anena samajjhataṭṭhāya evaṃ vuttā. Nikanti nāma vipassanāya nikāmanā apekkhā. Sukhumatarakilesa vā siyā duviññeyyo.

Imāni dasa ṭhānānīti imāni obhāsādīni upakkilesuppattiyā ṭhānāni upakkilesavatthūni. Paññā yassa paricīṭatī yassa paññā paricīṭavatī yāthāvato jānāti. “Imāni nissāya addhā maggappatto phalappatto aha”nti pavattaadhimāno dhammuddhaccaṃ dhammūpanissayo vikkhepo. Tattha kusalo hi tam yāthāvato jānanto na ca tattha sammohaṃ gacchati.

Adhigamasaddhammappatirūpakam nāma anadhigate adhigatamānibhāvāvaḥattā. Yadaggena vipassanāññassa upakkilesa, tadaggena paṭipattisaddhammappatirūpakotipi sakkā viññātuṃ. Dhātukathāti mahādadhātukatham vadati. Vedallapiṭakanti vetullapiṭakam. Tam nāgabhavanato ānīṭanti vadanti. Vādhāsītanti apare. Abuddhavacanam buddhavacanena virujjhanato. Na hi sambuddho pubbāparaviruddham vadati. Tattha sallam upaṭṭhapenti kilesavinayam na sandissati, aññadatthu kilesuppattiyā paccayo hotīti. Avikkayamānanti vikkayam agacchantam. Tanti suvaṇṇabhaṇḍam.

Na sakkhimsu ñāṇassa avisadabhāvato. Esa nayo ito paresupi.

Idāni “bhikkhū paṭisambhidāppattā ahesu”ntiādinā vuttameva attham kāraṇato vibhāvetuṃ puna “paṭhamabodhiyam hī”tiādi vuttam. Tattha paṭipattim pūrayimsūti atīte kadā te paṭisambhidāvaham paṭipattim pūrayimsu? Paṭhamabodhikālikā bhikkhū. Na hi attasammāpaṇidhiyā pubbekatapuññatāya ca vinā tādisam bhavati. Esa nayo ito paresupi. Tadā paṭipattisaddhammo antarahito nāma bhavissatīti etena ariyamaggena āsannā eva pubbabhāgapapaṭipadā paṭipattisaddhammoti dasseti.

Dvīsūti suttābhidhammapiṭakesu antarahitesupi. Anantarahitameva adhisīlasikkhāyam ṭhitassa itarasikkhādvayasamuṭṭhāpitato. Kiṃ kāraṇāti kena kāraṇena, aññasmiṃ dhamme antarahite aññatarassa dhammassa anantaradhānam vuccatīti adhippāyo. Paṭipattiyā paccayo hoti anavasesato paṭipattikkamassa paridīpanato. Paṭipatti adhigamassa paccayo visesalakkhaṇapaṭivedhabhāvato. Pariyattiyeva pamāṇam sāsanaṃ ṭhitiyāti adhippāyo.

Nanu ca sāsanaṃ osakkitaṃ pariyattiyā vattamānāyāti adhippāyo. Anārādhakabhikkhūti sīlamattassapi na ārādhako dussīlo. Imasminti imasmim patimokkhe. Vattantāti “sīlam akopetvā ṭhitā atthī”ti pucchi.

Etesūti evaṃ mahantesu sakalam lokam ajjhottharituṃ samatthesu catūsu mahābhūtesu. Tasmāti yasmā aññena kenaci atimahantenapi saddhammo na antaradhāyati, samayantarena pana vattabbameva natthi, tasmā. Evamāhāti idāni

vuccamānākāraṃ vadati.

Ādānaṃ ādi, ādi eva ādikanti āha “ādikenāti ādānenā”ti. Heṭṭhāgamanīyāti adhobhāgagamanīyā, apāyadukkhassa saṃsāradukkhassa ca nibbattakāti attho. Gāravarahitāti garukārarahitā. Patissayanaṃ nīcabhāvena patibaddhavuttitā, patisso patissayoti atthato ekaṃ, so etesaṃ natthīti āha “appatissāti appatissayā anīcavuttikā”ti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Saddhammappatirūpakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Kassapasamṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

6. Lābhasakkārasaṃyuttaṃ

1. Paṭhamavaggo

1. Dāruṇasuttavaṇṇanā

157. Thaddhoti kakkhaḷo aniṭṭhassa padānato. Catupaccayaḷābhoti catunnaṃ paccayānaṃ paṭilābho. Sakkāroti tehiyeva paccayehi susaṅkhatehi pūjanā, so pana atthato sampattiyevāti āha “tesaṃyeva...pe... lābho”ti. Vaṇṇaghosoti guṇakittanā. Antarāyassa anativattanato antarāyiko anattāhāvaṇṇatā.

Dāruṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Baḷisaṃsuttavaṇṇanā

158. Baḷisena carati, tena vā jīvatīti bāḷisiko. Tenāha “baḷisaṃ gahetvā caramāno”ti. Āmisagatanti āmisūpagataṃ āmisapatitaṃ. Tenāha “āmisamakkhita”nti. Bhinnādhikaraṇānampi bāhiratthasamāso hotevāti āha “āmise cakkhudassana”nti. Ayo vuccati sukhaṃ, tabbidhuratāya anayo, dukkhanti āha “dukkhaṃ patto”ti. Assāti etena. Kattuatthe hi etaṃ sāmivacanaṃ. Yathā kilesā vattanti, evaṃ pavattamāno puggalo kilesavippayogo na hotīti vuttaṃ “yathā kilesamārassa kāmo, evaṃ kattaḃbo”ti.

Baḷisaṃsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3-4. Kummasuttādivaṇṇanā

159-160. Aṭṭhikacchapā vuccanti yesaṃ kapālamatthake tikhiṇā aṭṭhikoṭi hoti, tesāṃ samūho aṭṭhikacchapakulaṃ. Macchakacchapādīnaṃ sarīre lambantī papatatīti papatā, vuccamānākāro ayakaṇṭako. Ayakosaketi ayomayakosake. Kaṇṇikasallasāṇṭhānoti attanikāpanasallasāṇṭhāno. Ayakaṇṭakoti ayomayavaṇṭakakaṇṭako. Nikkhamati ettha athāvarato. Pavesitamatto hi so. Idāni tvaṃ “amhāka”nti na vattaḃbo. Ito anantarasutteti catutthasuttamāha.

Kummasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Mīḷhakaṃsuttavaṇṇanā

161. Mīḷhakāti evaṃ itthilīṅgavasena vuccamānā. Gūthapāṇakāti gūthabhakkhapāṇakā. Antoti kucchiyaṃ.

6. Asanisuttavaṇṇanā

162. “Ime lābhasakkāraṃ anāharantā jighacchādidukkhaṃ pāpuṇantū”ti evaṃ na sattānaṃ dukkhakāmatāya evamāhāti ānetvā sambandho. Anantadukkhaṃ anubhoti aparāparaṃ uppajjanakaakusalacittānaṃ bahubhāvato.

Asanisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Diddhasuttavaṇṇanā

163. Acchavisayuttāti vā diddhe gatena gatadiddhena. Tenāha “visamakkhitenā”ti.

Diddhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Siṅgālasuttavaṇṇanā

164. Jarasiṅgālotveva vuccati sarīrasobhāya abhāvato. Sarīrassa uggatakaṇṭakattā ukkaṇṭakena nāma. Phuṭatīti phalati bhijjati.

Siṅgālasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Verambhasuttavaṇṇanā

165. Kāyaṃ na rakkhati nāma chabbīsatiyā sārubbānaṃ pariccajanato. Vācaṃ na rakkhati nāma rāgasāmantā ca kodhasāmantā ca yāva nicchāraṇato.

Verambhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Sagāthakasuttavaṇṇanā

166. “Yassa sakkariyamānassā”ti ettha asakkārena cūbhayanti asakkārena ca ubhayañca, kadāci sakkārena, kadāci asakkārena kadāci ubhayenāti attho. Tenāha “asakkārenā”tiādi. Satatavihārānaṃ sampattiyā sātatikoti āha “arahatta...pe... sukhumadiṭṭhī”tiādi. Tathā hi sā “vajirūpamañña”nti vuccati. Āgatattāti phalasamāpattiṃ samāpajjitum tassā pubbaparikkammaṃ upagatatā.

Sagāthakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavaggo

1-2. Suvaṇṇapātisuttādivaṇṇanā

167-168. Cāletum na sakkoti sīlapabbatasannissitattā. Aññaṃ vā kiccaṃ karoti pageva sīlassa chaḍḍitattā. Tatiyādīsu apubbaṃ natthi.

Suvaṇṇapātisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tatiyavaggo

1. Mātugāmasuttavaṇṇanā

170. Yaṃ visabhāgavatthu purisassa cittaṃ pariyādāya t̥hātuṃ sakkotīti vuccati, tato visesato lābhasakkārova sattānaṃ cittaṃ pariyādāya t̥hātuṃ sakkotīti dassento bhagavā “na tassa, bhikkhave”tiādimavocāti dassento “na tassā”tiādimāha.

Mātugāmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Kalyāṇīsuttavaṇṇanā

171. Dutiyaṃ uttānameva, tasseva atthassa kevalaṃ janapadakalyāṇīvasena vuttaṃ.

Kalyāṇīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3-6. Ekaputtakasuttādivaṇṇanā

172-175. Saddhāti ariyamaggena āgatasaddhā adhippetāti āha “sotāpannā”ti.

Ekaputtakasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Tatiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

176. Evamādīti ādi-saddena bāhusaccasaṃvarasīlādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Lābhasakkārassa samudayaṃ uppattikāraṇaṃ samudayasaccavasena dukkhasaccassa uppattihetutāvasena.

Tatiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Chavisuttavaṇṇanā

177. Lābhasakkārasiloko narakādīsu nibbattentoti idaṃ tannissayaṃ kilesagaṇaṃ sandhāyāha. Nibbattentoti nibbattāpentō. Imaṃ manussaattabhāvaṃ nāseti manussattaṃ puna nibbattituṃ appadānavasena. Tasmāti duggatinibbattāpanato idha maraṇadukkhāvahanato ca.

Chavisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Rajjusuttavaṇṇanā

178. Kharā pharusā chaviādīni chindane samatthā.

Rajjusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Bhikkhusuttavaṇṇanā

179. Taṃ sandhāyāti diṭṭhadhammasukhavihārassa okāsābhāvaṃ sandhāya.

Bhikkhusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Catutthavaggo

1-4. Bhindisuttādivaṇṇanā

180-183. Devadatto sagge vā nibbatteyyātiādi parikappavacanaṃ. Na hi paccekabodhiyaṃ niyatagatiko antarā maggaphalāni adhigantuṃ bhabboti. Soti anavajjadhammo. Assāti devadattassa. Samucchedamagamā katūpacitassa mahato

pāpadhammassa balena tasmim attabhāve samucchedabhāvato, na accantāya. Akusalaṃ nāmetaṃ abalaṃ, kusalaṃ viya na mahābalaṃ, tasmā tasmimyeva attabhāve tādisānaṃ puggalānaṃ atekicchatā, aññathā sammattaniyāmo viya micchattaniyāmo accantiko siyā. Yadi evaṃ vaṭṭakhāṇukajotanā kathanti? Āsevanāvasena, tasmā yathā “sakiṃ nimuggo nimuggo eva bālo”ti vuttaṃ, evaṃ vaṭṭakhāṇukajotanā. Yādise hi paccaye paṭicca puggalo taṃ dassanaṃ gaṇhi, tathā ca paṭipanno, puna acintappativatte paccaye patitato sīsukkippanamassa na hotīti na vattaḃbaṃ.

Bhindisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Acirapakkantasuttavaṇṇanā

184. Kāle sampatteti gabbhassa paripākagatatā vijāyanakāle sampatte. Potanti assatariyā puttāṃ. Etanti “gabbho assatariṃ yathā”ti etaṃ vacanaṃ.

Acirapakkantasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Pañcarathasatasuttavaṇṇanā

185. Abhihariyatīti abhihāro, bhattaṃyeva abhihāro bhattābhihāroti āha “abhiharitabbāṃ bhatta”nti. Macchapittanti vāḷamacchapittaṃ. Pakkhipeyyunti uragādinā osiñceyyuṃ.

Pañcarathasatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7-13. Mātusuttādivaṇṇanā

186-187. Mātupi hetūti attano mātuyā uppannaanattāhāvahassa pahānahetupi. Ito paresūti “pitupi hetū”ti evamādisu.

Mātusuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Lābhasakkārasaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

7. Rāhulasamuttam

1. Paṭhamavaggo

1-8. Cakkhusuttādivaṇṇanā

188-195. Ekavihārīti catūsipi iriyāpathesu ekākī hutvā viharanto. Vivekaṭṭhoti vivittaṭṭho, tenāha “nissaddo”ti. Satiyā avippavasantoti satiyā avippavāsena ṭhito, sabbadā avijahanavasena pavatto. Ātāpīti vīriyasampannoti sabbaso kilesānaṃ ātāpanaparitāpanavasena pavattavīriyasamaṅgibhūto. Pahitattoti tasmim visesādhigame pesitacitto, tattha ninno tappabbhāroti attho. Hutvā abhāvākārenāti uppattito pubbe avijjamāno paccayasamavāyena hutvā uppajjitvā bhaṅguparamasaṅkhātena abhāvākārena. Aniccanti niccadhuvatābhāvato. Uppādavayavantatāyāti khaṇe khaṇe uppajjitvā nirujjhanato. Tāvakālikatāyāti taṅkhaṇikatāya. Vipariṇāmakoṭiyāti vipariṇāmavantatāya. Cakkhuṇhi upādāya vikārāpajjanena vipariṇamantaṃ vināsaṃ paṭipīlaṃ pāpuṇāti. Niccapaṭikkhepatoti

niccatāya paṭikkhipitabbato lesamattassapi anupalabbhanato. Dukkhamanaṭṭhenāti nirantaradukkhātāya dukkhena khamitabbato. Dukkhavatthukaṭṭhenāti nānappakāradukkhādhiṭṭhānato. Satatasampīḷanaṭṭhenāti abhiṇhatāpasabhāvato. Sukhapaṭikkhepenāti sukhabhāvassa paṭikkhipitabbato. Taṇhāgāho mamaṃkārabhāvato. Mānagāho ahaṃkārabhāvato. Diṭṭhigāho “attā me”ti vipallāsabhāvato. Virāgavāsenāti virāgaggahaṇena. Tathā vimuttivāsenāti vimuttiggahaṇena.

Pasādāva gahitā dvārabhāvappattassa adhippetattā. Sammasanacāraccittam dvārabhūtaṃ notī adhippāyo.

Chaṭṭhe ārammaṇe tebhūmakadhammā sammasanacārassa adhippetattā. Yathā paṭhamasutte pañca pasādā gahitā, na sasambhāracakkhuādayo, evaṃ tatiyasutte na pasādavatthukacittameva gahitaṃ. Na taṃsāmpayuttā dhammā. Evañhi avadhāraṇaṃ sātthakaṃ hoti aññathā tena apanetabbassa abhāvato. Sabbatthāti sabbesu catutthasuttādīsū. Javanappattāti javanacittasāmyuttā.

Cakkhusuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Dhātusuttavaṇṇanā

196. Ākāśadhātu rūpaparicchedatāya rūpapariyāpannanti adhippāyena “sesāhi rūpa”nti vuttaṃ. Nāmarūpanti tebhūmakaṃ nāmaṃ rūpañca kathitaṃ.

Dhātusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Khandhasuttavaṇṇanā

197. Sabbasaṅgāhikaparicchedenāti dhammasaṅgaṇhanapariyāyena. Idhāti imasmiṃ sutte. Tebhūmakāti gahetabbā sammasanacārassa adhippetattā.

Khandhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavaggo

11. Anusayasuttavaṇṇanā

200. Dutiyavagge attanoti āyasmā rāhulo attano saviññāṇakaṃ kāyaṃ dasseti. Parassāti parassa aviññāṇakakāyaṃ dasseti. Parasantāne vā arūpe dhamme aggahetvā rūpakāyameva gaṇhanto vadati. Apare “asaññasattānaṃ attabhāvaṃ sandhāya tathā vutta”nti vadanti. Purimenāti “imasmiṃ saviññāṇake kāye”ti iminā padena. Pacchimenāti “bahiddhā”ti iminā padena. Ete kilesāti ete diṭṭhitaṇhāmānasaññitā kilesā. Etesu vatthūsūti ajjhatabhiddhāvatthūsū. Samma...pe... passatīti pubbabhāge vipassanāññāṇena sammasanavasena, maggakkhaṇe abhisamayavasena suṭṭhu attapaccakkhena ñāṇena passati.

Anusayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Apagatasuttavaṇṇanā

201. “Ahameta”nti ahaṃkāradīnaṃ anavasesappahāṇena accantameva apagataṃ.

Apagatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dvīsūti paṭhamavaggādīsu. Desanāya asekkhabhūmiyā desitattā asekkhabhūmi kathitā. Paṭhamoti paṭhamavaggo “sādhū me, bhante, bhagavā”tiādīnā āyācantassa, dutiyo anāyācantassa therassa ajjhāsayavasena kathito. Vimutti-paripācanīyadhammā nāma vivaṭṭasannissitā saddhindriyādayo. Tena pana vipassanāya kathitattā kathitā evāti. Taṃtaṃdesanānusārena hi thero te dhamme paripākaṃ pāpesi. Tathā hi bhagavā dutiyavaggaṃ anāyācitopi desesi.

Sāratthappakāsinīyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Rāhulasamṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

8. Lakkhaṇasaṃyuttaṃ

1. Paṭhamavaggo

1. Aṭṭhisuttavaṇṇanā

202. Āyasmā ca lakkhaṇotiādīsu “ko nāmāyasmā lakkhaṇo, kasmā ca ‘lakkhaṇo’ti nāmaṃ ahosi, ko cāyasmā moggallāno, kasmā ca sitaṃ pātvākāsī”ti taṃ sabbaṃ pakāsetuṃ “yvāya”ntiādi āradhmaṃ. Lakkhaṇasampannenāti purisalakkhaṇasampannena.

Īsaṃ hasitaṃ “sita”nti vuccatīti āha “mandahasita”nti. Aṭṭhisāṅkhalikanti nayidaṃ aviññāṇakaṃ aṭṭhisāṅkhalikamattaṃ, atha kho eko petoti āha “petaloke nibbatta”nti. Ete attabhāvāti petattabhāvā. Na āpāthaṃ āgacchantīti devattabhāvā viya na āpāthaṃ āgacchanti pakatīyā. Tesāṃ pana ruciyā āpāthaṃ āgaccheyyūṃ manussānaṃ. Dukkhabhībhūtānaṃ anāthabhāvadassanapadaṭṭhānā karuṇāti āha “kāruṇṇhe kattaṃ”ti. Attano ca sampattiṃ buddhaññāssa ca sampattinti paccekkaṃ sampattisaddo yojetabbo. Tadubhayaṃ vibhāvetuṃ “taṃ hī”tiādi vuttaṃ. Tattha attano sampattiṃ anussaritvā sitaṃ pātvākāsīti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. Dhammadhātūti sabbaññutaññāṇaṃ sandhāya vadati. Dhammadhātūti vā dhammānaṃ sabhāvo.

Itaroti lakkhaṇatthero. Upapattīti jāti. Upapattisīsena hi tathārūpaṃ attabhāvaṃ vadati. Lohatuṇḍakehīti lohamayeheva tuṇḍakehi. Carantīti ākāseṇa gacchanti. Acchariyaṃ vatāti garahacchariyaṃ nāmetaṃ. Cakkhubhūtāti sampattadibbacakkhukā, lokassa cakkhubhūtāti evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo.

Yatrāti hetuatthe nipātoti āha “yatrāti kāraṇavacana”nti. Aññatra hi “yatra hi nāmā”ti attho vuccati. Appamāṇe sattanikāye te ca kho vibhāgena kāmabhavādibhede bhava, nirayādibhedā gatiyo, nānattakāyanānattasaññādiviññāṇaṭṭhitiyo, tathārūpe sattāvāse ca sabbaññutaññāṇaṃ me upanetuṃ paccakkhaṃ karontena.

Goghātakoti gunnaṃ abhiṇhaṃ hananako. Tenāha “vadhivā vadhivā”ti. Tassāti gunnaṃ vadhakakammaṃ. Aparāpariyakammaṃ tassāti aparāpariyavedanīyakammaṃ. Balavatā goghātakakammena vipāke dīyamāne aladdhokāsaṃ aparāpariyavedanīyaṃ tasmīṃ vipakkavipāke idāni laddhokāsaṃ “avasesakamma”nti vuttaṃ. Paṭisandhīti pāpakammajānitā paṭisandhi.

Kammasabhāgatāyāti kammasadisabhāvena. Ārammaṇasabhāgatāyāti ārammaṇassa sabhāgabhāvena sadisabhāvena. Yādisse hi ārammaṇe pubbe taṃ kammaṃ tassa ca vipāko pavatto, tādiseyeva ārammaṇe idaṃ kammaṃ imassa vipāko ca pavattoti katvā vuttaṃ “tasseva kammaṃ vipākāvasenā”ti. Bhavati hi taṃsadisepi tabbohāro yathā “so eva tittiro, tāniyeva osadhānī”ti. Nimittaṃ ahoṣīti pubbe katūpacitassa petūpapattinibbattanavasena katokāsassa tassa kammaṃ nimittabhūtaṃ idāni tathā upaṭṭhahantaṃ tassa vipākassa nimittaṃ ārammaṇaṃ ahoṣi. Soti goghātakō. Aṭṭhisāṅkhalikapeto jāto kammasarikkhakavipākatāvasena.

Aṭṭhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pesisuttavaṇṇanā

203. Gomaṃsapesiyo katvāti gāviṃ vadhitvā vadhitvā gomaṃsaṃ phāletvā pesiyo katvā. Sukkhāpetvāti kālantaraṃ ṭhapanatthaṃ sukkhāpetvā. Sukkhāpiyamānānaṃ maṃsapesīnañhi vallūrasamaññā.

Pesisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Piṇḍasuttavaṇṇanā

204. Nippakkhacammeti vigatapakkhacamme.

4. Nicchavisuttavaṇṇanā

205. Urabbhe hanatīti orabbhiko. Eḷaketi aje.

5. Asilomasuttavaṇṇanā

206. Nivāpapuṭṭheti attanā dinnanivāpena posite. Asinā vadhitvā vadhitvā vikkiṇanto.

6. Sattisuttavaṇṇanā

207. Ekaṃ miganti ekaṃ dīpakamigaṃ.

7. Usulomasuttavaṇṇanā

208. Kāraṇāhīti yātanāhi. Ñatvāti kammaṭṭhānaṃ ñatvā.

8. Sūcilomasuttavaṇṇanā

209. Suṇoti pūretīti sūto, assadamakādiko.

9. Dutiyasūcilomasuttavaṇṇanā

210. Pesuññūpasamhāravasena ito suttaṃ amutra, amutra vā suttaṃ idha sūcetīti sūcako. Anayabyasanaṃ pāpesi manusseti sambandho.

10. Kumbhaṇḍasuttavaṇṇanā

211. Vinicchayāmaccoti raññā aḍḍakaraṇe ṭhapito vinicchayamahāmatto. So hi gāmajanakāyaṃ kūṭeti vañcetīti gāmakūṭakoti vuccati. Keci “tādiso eva gāmajetṭhako gāmakūṭako”ti vadanti. Samena bhavitabbaṃ, “dhammaṭṭho”ti vattabbato. Rahassaṅge nisīdanavasena visamā nisajjāva ahoṣi.

Kumbhaṇḍasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavaggo

1. Sasākasuttavaṇṇanā

212. Phusantoti theyyāya phusanto.

3. Nicchavitthisuttavaṇṇanā

214. Mātugāmo sassāmiko attano phasse anissaro. Vaṭṭitvāti bhassitvā aparaṃ gantvā.

4. Maṅgulitthisuttavaṇṇanā

215. Maṅganavasena ulatīti maṅguli, virūpabībhacchabhāvena pavattatīti attho. Tenāha “virūpaṃ duddasikaṃ bībhaccha”nti.

5. Okilinīsuttavaṇṇanā

216. Uddhaṃ uddhaṃ agginā pakkasarīratāya uppakkaṃ. Heṭṭhato paggharaṇavasena kilinnasarīratāya okilinī. Ito cito ca aṅgārasamparikiṇṇatāya okirinī. Tenāha “sā kirā”tiādi. Aṅgāracitaketi aṅgārasañcaye. Sarīrato paggharanti asuciduggandhajegucchāni sedagatāni. Tassa kira raññoti tassa kāliṅgassa rañño. Nāṭakinīti nacce adhikatā itthī. Sedanti sedanaṃ, tāpananti attho.

Okilinīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Asākasuttavaṇṇanā

217. Asākaṃ kabandhaṃ hutvā nibbatti kammāyūhanakāle tathā nimittaggahaṇaparicayato.

7-11. Pāpabhikkhusuttādivaṇṇanā

218-222. Lāmakabhikkhūti hīnācārātāya lāmako, bhikkhuvesatāya, bhikkhāhārena jīvanato ca bhikkhu. Cittakeḷinti cittaruciyaṃ taṃ taṃ kīlanto. Ayamevāti bhikkhuvatthusmiṃ vuttanayo eva.

Pāpabhikkhusuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsinīyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Lakkhaṇasaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

9. Opammasaṃyuttaṃ

1. Kūṭasuttavaṇṇanā

223. Kūṭaṃ gacchantīti kūṭacchiddassa anupavisanavasena kūṭaṃ gacchanti. Yā ca gopānasiyo gopānasantaragatā, tāpi kūṭaṃ āhacca ṭhānena kūṭaṅgamā. Duvidhāpi kūṭe samosaraṇā. Kūṭassa samugghātena vināsena bhijjanena. Avijjāya samugghātenāti avijjāya accantameva appavattiyā. Tena ca mokkhaḍhammādhigamena tadanurūpadhammādhigamo dassito. Appamattāti pana iminā tassa upāyo dassito.

2. Nakhasikhasuttavaṇṇanā

224. Evaṃ appakā yathā nakhasikhāya āropitapaṃsu, sugatisaṃvattaniyassa kammassa appakattā evaṃ devesupīti hīnūdāharaṇavasena vuttaṃ. Appatarā hi sattā ye devesu jāyanti, tañca kho kāmadevesu. Itaresu pana vattabbameva natthi.

Nakhasikhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Kulasuttavaṇṇanā

225. Vidhaṃsayanti viheṭṭhayanti. Vaḍḍhitāti bhāvanāpāripūrivāsena paribrūhitā. Punappunaṃ katāti bhāvanāya bahulīkaraṇena aparāparaṃ pavattitā yuttayānaṃ viya katāti yathā yuttaṃ ājaññarathaṃ chekena sārathinā adhiṭṭhitaṃ yathārucci pavattati, evaṃ yathārucci pavattiyā gamitā. Paṭiṭṭhānaṭṭhenāti adhiṭṭhānaṭṭhena. Vatthu viya katā sabbaso upakkilesavisodhanena suvisodhitamariyādaṃ viya katā. Adhiṭṭhitāti paṭipakkhadūrībhāvato subhāvitabhāvena avikampaneyyatāya ṭhapitā. Samantato citāti sabbabhāgena bhāvanūpacayaṃ gamitā. Tenāha “suvaḍḍhitā”ti. Suṭṭhu samāraddhāti mettābhāvanāya matthakappattiyā sammadeva sampādītā.

Kulasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Okkhāsuttavaṇṇanā

226. Mahāmukhaukkhalīnanti mahāmukhānaṃ mahantakoḷumbānaṃ sataṃ. Paṇītabhojanabharitānanti sappimadhusakkarādīhi upanītapaṇītabhojanehi paripuṇṇānaṃ. Tassāti pāṭhassa. Goduhanamattanti godohanavelāmatthaṃ. Taṃ pana kittakaṃ adhippetanti āha “gāviyā”tiādi. Sabbasattesu hitapharaṇanti anodhisomettābhāvanamāha - mettacittaṃ appanāppattaṃ bhāvetuṃ sakkotīti adhippāyo. Tampi tato yathāvuttadānato mahapphalataranti.

Okkhāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sattisuttavaṇṇanā

227. Agge paharitvāti tiṇhaphalasattiyā agge hatthena vā muṭṭhinā vā pahāraṃ datvā. Kappāsavaṭṭiṃ viyāti pahatakappāsapiṇḍaṃ viya. Niyyāsavaṭṭiṃ viyāti phalasaṇṭhānaṃ niyyāsapiṇḍaṃ viya. Ekato katvāti kalikādibhāvena vīsatiṃsapiṇḍāni ekajjhaṃ katvā. Alliyāpento piṇḍaṃ karonto. Paṭiṇeṭṭīti paṭilīnayati nāmeti. Alliyāpento te dvepi dhārā ekato samphusāpento. Paṭikoṭṭetīti paṭipaharati. Tattha khaṇḍaṃ viya niyyāso. Kappāsavaṭṭanakaraṇīyanti vihatassa kappāsassa paṭisaṃharaṇavasena bandhanadaṇḍaṃ. Pavattentoti kappāsassa saṃvellanavasena pavattento.

Sattisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Dhanuggahasuttavaṇṇanā

228. Daḷhadhanunoti thirataradhanuno. Idāni tassa thiratarabhāvaṃ paricchedato dassetuṃ “daḷhadhanū”tiādi vuttaṃ. Tattha dvisahassathāmanti palānaṃ dvisahassathāmaṃ. Vuttamevatthaṃ pākaṭataraṃ katvā dassetuṃ “yassā”tiādimāha. Tattha yassāti dhanuno. Āropitassāti jiyāṃ āropitassa.

Jiyābaddhoti jiyāya baddho. Pathavito muccati, etaṃ “dvisahassathāma”nti veditabbaṃ. Lohasīsādīnanti kāḷalohatambalohasīsādīnaṃ. Bhāroti purisabhāro, so pana majjhimapurisassa vasena edisaṃ tassa balaṃ datṭhabbaṃ. Uggahitasippā dhanuvedasikkhāvasena. Ciṇṇavasībhāvā lakkhesu avirajjhanasarakkhepavasena. Kataṃ rājakulādīsu upagantvā asanaṃ sarakkhepo etehīti katūpasanāti āha “rājakulādīsu dassitasippā”ti.

“Bodhisatto cattāri kaṇḍāni āharī”ti vatvā tameva atthaṃ vitthārato dassento “tadā kirā”tiādīmāha. Tattha javissāmāti dhāvissāma. Aggi utṭhahīti sīghapatanasantāpena ca sūriyasmisantāpassa āsannabhāvena ca usumā utṭhahi. Pakkhapañjarenāti pakkhajālantarena.

Nivattitvāti “nippayojanamidaṃ javana”nti nivattitvā. Pattakaṭāhena otthaṭapatto viyāti pihitapatto viya ahosi, vegasā patanena nagarassa upari ākāssa nirikkhaṇaṃ ahosi. Sañcāritattā anekamaṃsasahassasadiso paññāyi seyyathāpi bodhisattassa dhanuggahakāle sarakūṭādidassane.

Dukkaranti tassa adassanaṃ sandhāyāha, na attano patanaṃ. Sūriyamaṇḍalañhi atisīghena javena gacchantampi paññāsayaṇāyāmaṃvitthataṃ attano vipulatāya pabhassaratāya ca sattānaṃ cakkhussa gocarabhāvaṃ gacchati, javanaṃso pana tādīsena sūriyena saddhiṃ javena gacchanto na paññāyeyya. Tasmā vuttaṃ “na sakkā tayā passitu”nti. Cattāro akkhaṇavedhino. Gantvā gahite sotuṃ ghaṇḍaṃ piḷandhāpetvā sayaṃ puratthābhimukho nisinno. Puratthimadisābhimukhaṃ gatakaṇḍaṃ sandhāyāha “paṭhamakaṇḍeneva saddhiṃ uppatitvā”ti. Te cattāri kaṇḍāni ekakkhaṇeyeva khipiṃsu.

Āyumaṃ saṅkharoti etenāti āyusaṅkhāro. Yathā hi kammajarūpānaṃ pavatti jīvitindriyapaṭibaddhā, evaṃ attabhāvassa pavatti tappatibaddhāti. Bahuvacananiddeso pana pāliyaṃ ekasmiṃ khaṇe anekasatasaṅkhasa jīvitindriyassa upalabbhanato. Taṃ jīvitindriyaṃ. Tato yathāvuttadevatānaṃ javato sīghataraṃ khīyati ittarakhaṇattā. Vuttañhetuṃ -

“Jīvitaṃ attabhāvo ca, sukhadukkhā ca kevalā;
Ekacittasamāyuttā, lahuso vattate khaṇo”ti.

Bhedoti bhaṅgo. Na sakkā paññāpetuṃ tatopi ativiya ittarakhaṇattā.

Dhanuggahasuttavaṇṇanā nīṭṭhitā.

7. Āṇisuttavaṇṇanā

229. Aññe rājāno ca bhāgaṃ gaṇhantā ime viya dasabhāgaṃ gaṇhantīti tesamayaṃ anugati paññāyati. Mahājanassa ānayanato ānakoti āha “evaṃladdhanāmo”ti. Idāni taṃ ādito paṭṭhāya āgamanānukkamaṃ dassetuṃ “himavante kirā”tiādīmāha. Kareṇunti kareṇukaṃ, hatthininti attho. Sakkarimaṃsūti anattapariharaṇavasena pasatthūpahārasena ca pūjesuṃ. Otarīti kuḷīradahaṃ pāvīsi. Paṭikkamitvā ṭhapanavasena apakkamitvā pati.

Suvaṇṇarajatādimayanti kismiñci chidde suvaṇṇamayaṃ, kismiñci rajatamayaṃ, kismiñci phalikamayaṃ āṇiṃ ghaṭayimaṃsu bandhimaṃsu. Pubbe pharitvā tiṭṭhantassa dvādasa yojanāni pamāṇo etassāti dvādasayaṇanappamāṇo, saddo. Athassa anekasatakāle gacchante antosālāyampi dukkhena suyittha āṇisaṅghāṭamattattā.

Gambhīrāti agādhā dukkhogāḷhā. Sallasuttañhi “animittamanañña”ntiadinā pāḷivasena gambhīraṃ, na atthagambhīraṃ. Tathā hi tattha tā tā gāthā duviññeyyarūpā tiṭṭhanti, duviññeyyaṃ ñāṇena dukkhogāhanti katvā “gambhīra”nti vuccati. Pubbāparampettha kāsāñci gāthānaṃ duviññeyyatāya dukkhogāhameva, tasmā taṃ pāḷivasena “gambhīra”nti vuttaṃ “pāḷivasena gambhīra sallasuttasadisā”ti. Iminā nayena “atthavasena gambhīra”ti ettha attho veditabbo. Mahāvedallasuttassa atthavasena gambhīratā pākaṭāyeva. Lokam uttaratīti lokuttaro, navavidhaappamāṇadhammo, so atthabhūto etesaṃ atthīti lokuttarā. Tenāha “lokuttaraatthadīpakā”ti. Sattasuññatadhammamattamevāti sattena attanā suññataṃ kevalaṃ dhammamattameva. Uggahetabbaṃ pariyāpuṇitabbanti ca liṅgavacanavipallāsena vuttanti āha “uggahetabbe ca pariyāpuṇitabbe cā”ti. Kavītāti kavino kammaṃ kavikatā. Yassa pana yaṃ kammaṃ, taṃ tena katanti vuccatīti āha “kavītāti kavīhi katā”ti. Itaraṃ “kāveyyā”ti padaṃ, kabbanti vuttaṃ hoti. “Kabba”nti ca kavinā vuttanti attho. Tenāha “tasseva vevacana”nti. Cittakkharāti vicitrākāraakkharā. Sāsanato bahibhūtāti na sāsanāvacarā. Tesam sāvakehīti “buddhānaṃ sāvakā”ti apaññātānaṃ yesaṃ kesañci sāvakehi. Anuggayhamānāti na uggayhamānā savanadhāraṇaparicayaatthūpaparikkhādivasena anuggayhamānā. Antaradhāyanti adassanaṃ gacchanti.

Āṇisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Kaliṅgarasuttavaṇṇanā

230. Kaliṅgaraṃ vuccati khuddakadārukhaṇḍaṃ, taṃ upadhānaṃ etesanti kaliṅgarūpadhānā. Licchavī pana khadiradaṇḍaṃ upadhānaṃ katvā tadā vihariṃsu. Tasmā vuttaṃ “khadiraghaṭikāsū”tiādi. Pakativijjusaññito natthi etesaṃ khaṇo vijjhaneti akkhaṇavedhino tato sīghataraṃ vijjhanato. “Akkhaṇa”nti vijju vuccati ittarakhaṇattā. Akkhaṇobhāseṇa lakkhaṇavedhakā akkhaṇavedhino. Anekadhā bhinnassa vālassa vijjhanena vāavedhino. Vālekadeso hi idha “vālo”ti gahito.

Bahudeva divasabhāgaṃ padhānānuyogato uppannadarathaparissamavinodanattaṃ nhāyivā. Te sandhāyāti te tathārūpe padhānakammikabhikkhū sandhāya. Idam idāni vuccamānaṃ atthajātaṃ vuttaṃ porāṇaṭṭhakathāyaṃ. Ayampi dīpoti tambapaṇṇidīpamāha. Padhānānuyuñjanavelāya nivedanavasena tattha tattha ekajjhaṃ pahataghaṇḍinigghoseneva ekaghaṇḍinigghoso, tattha tattha paṇṇasālādīsu vasantānaṃ bhikkhūnaṃ vasena ekapadhānabhūto. Nānāmukhoti anurādhapurassa pacchimadisāyaṃ eko vihāro, pilicchikoḷīnagarassa puratthimadisāyaṃ. Ubhayattha pavattaghaṇḍisaddā antarāpavattaghaṇḍisaddehi missetvā osaranti. Kalyāṇiyaṃ pavattaghaṇḍisaddo tathā nāgadīpe.

Kaliṅgarasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Nāgasuttavaṇṇanā

231. Atikkantavelanti bhattānumodanaupanisinnakathāvelato atikkantavelaṃ. Asambhinnenāti sarasampattito asambhinnena, sarassa uccāraṇasampattiṃ aparihāpetvāti attho. Aparisuddhāsayaṭāya neva guṇavaṇṇāya na ñāṇabalāya hoti. Tanti taṃ tathā paccayānaṃ paribhuñjanaṃ, taṃ tathā micchāpaṭipajjanaṃ.

Nāgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Biḷārasuttavaṇṇanā

232. Gharānaṃ sandhīti gharena gharassa sambandhaṭṭhānaṃ. Saha malena vattatīti samalaṃ. Gehato gāmato ca nikkhamanacandanikaṭṭhānaṃ. Saṅkāraṭṭhānanti saṅkarakūṭaṃ. Keci “sandhisāṅkarakūṭaṭṭhāna”nti vadanti. Vuṭṭhānanti āpannaāpattito, na kilesato vuṭṭhānaṃ, suddhante adhiṭṭhānaṃ. Taṃ pana yathāāpannāya āpattiyā “desanā”tveva vuccatīti āha “desanā paññāyatī”ti.

Biḷārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Siṅgālasuttavaṇṇanā

233. Ettakampīti iminā jarasiṅgālena laddhabbaṃ cittassādamattampi na labhissati sakalameva kappam sabbaso avīcijālāhi nirantaram jhāyamānatāya niccadukkhāturabhāvato.

Siṅgālasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Dutiyasiṅgālasuttavaṇṇanā

234. Katajānananti katūpakārajānaṃ. Kataveditāti tasseva paresaṃ pākāṭakaraṇavasena jānanaṃ. Ācāramevāti katāparādhameva.

Dutiyasiṅgālasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Opammasaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

10. Bhikkhusaṃyuttaṃ

1. Kolitasuttavaṇṇanā

235. Sāvakaṇaṃ ālāpoti sāvakaṇaṃ sabrahmacāriṃ uddissa ālāpo. Buddhehi sadisā mā homāti buddhāciṇṇaṃ samudācāraṃ akathentehi sāvakehi, “āvuso bhikkhave”ti ālapitā bhikkhū, “āvuso”ti paṭivacanaṃ denti, na, “bhante”ti. Dutiyajjhāne vitakkavicārā nirujjhanti tesaṃ nirodheneva tassa jhānassa uppādetabbato. Yesaṃ nirodhāti yesaṃ vacīsāṅgārānaṃ vitakkavicārānaṃ nirujjhanena suvikkhambhitabhāvena saddāyatanaṃ appavattiṃ gacchatīti kārāṇassa dūrato passambhitattā. Ariyoti niddoso. Parisuddho tuṇhībhāvo, na titthiyānaṃ mūgabbataggahaṇaṃ viya aparisuddhoti adhippāyo. Paṭhamajjhānādīnīti ādi-saddena tatiyajjhānādīni saṅgaṇhāti.

Ārammaṇabhūtena vitakkena saha gatā pavattāti vitakkasahagatāti āha “vitakkārammaṇā”ti. Vitakkārammaṇatā ca saññāmanasikārānaṃ sukhumaārammaṇaggahaṇavasena daṭṭhabbā. Tenāha “na santato upaṭṭhahiṃsū”ti. Na paguṇaṃ sammadeva vasībhāvassa anāpāditattā. Saññāmanasikārāpīti tatiyajjhānādhigamāya pavattiyamānā saññāmanasikārāpi hānabhāgiyāva ahesuṃ, na visesabhāgiyā. Sammā ṭhāpehīti bahiddhā vikkhepaṃ pahāya sammā ajjhattameva cittaṃ ṭhāpehi. Ekaggaṃ karohīti teneva vikkhepapaṭibāhanena avihatamānasatāya cittasamādhānavasena ekaggaṃ karohi. Āropehīti īsakampi bahumpi apatitaṃ katvā kammaṭṭhānārammaṇe āropehi. Dutiyaaggasāvakabhūmiyā

pāripūriyā āyasmā mahābhiñño, na yathā tathāti āha “mahābhiññatanti chaḷabhiññata”nti. Iminā upāyenāti iminā “atha kho maṃ, āvuso”tiādinā vuttena upāyena. Vaḍḍhetvāti uttari uttari visesabhāgiyabhāvāpādanena samādhim paññañca brūhetvā brūhetvā.

Kolitasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Upatissasuttavaṇṇanā

236. Atiulārampi sattaṃ vā saṅkhāraṃ vā sandhāya vuttaṃ sabbatthameva sabbaso chandarāgassa suppahīnattā. Jānanatthaṃ pucchati satthuguṇānaṃ ativiya ulāratamabhāvato.

Upatissasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Ghaṭasuttavaṇṇanā

237. Pariveṇaggenāti pariveṇabhāgena. Keci “ekavihāreti ekacchanne ekasmiṃ āvāse”ti vadanti. Teti te dvepi therā. Pāṭiyekkesu ṭhānesūti visuṃ visuṃ ṭhānesu. Nisīdantīti divāvihāraṃ nisīdanti. Oḷāriko nāma jāto parittadhammārammaṇattā tassa. Teti thero bhagavā ca.

Paripuṇṇavīriyoti catukiccasādhanavasena sampuṇṇavīriyo. Paggahitavīriyoti īsakampi saṅkocaṃ anāpajjitvā pavattitavīriyo. Upanikkhepanamattassevāti samīpe ṭhapanamattasseva.

Catubhūmakadhammesu labbhamānattā paññāya “catubhūmakadhamme anupavisitvā ṭhitaṭṭhenā”ti vuttaṃ. Lakkhitabbaṭṭhena samādhi eva samādhilakkhaṇaṃ. Evaṃ vipassanālakkhaṇaṃ veditabbaṃ. Aññaṃaṇṇassāti aññaṃaṇṇassa nānālakkhaṇāti veditabbaṃ. Aññaṃaṇṇassāti itarassa. Dhuranti vahitabbabhāraṃ. Dvīsupi etesūti samādhilakkhaṇavipassanālakkhaṇesu sammāsambuddho nipphattiṃ gato.

Ghaṭasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Navasuttavaṇṇanā

238. Abhicetasi nissitā ābhicetasikā. Paṭipakkhavidhamanena abhivisiṭṭhaṃ cittaṃ abhicittaṃ. Yasmā jhānānaṃ taṃsampayuttaṃ cittaṃ nissāya paccayo hotiyeva, tasmā “nissitāna”nti vuttaṃ. Nikāmalābhīti yathicchitalābhī. Yathāparicchedenāti yathākatena kālaparicchedena. Vipulalābhīti appamāṇalābhī. “Kasira”nti hi parittaṃ vuccati, tappaṭipakkhena akasiraṃ appamāṇaṃ. Tenāha “paguṇajjhānoti attho”ti. Sithilamārabbhāti sithilaṃ vīriyārambhaṃ katvāti atthoti āha “sithilaṃ vīriyaṃ pavattetvā”ti.

Navasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sujātasuttavaṇṇanā

239. Aññaṇi rūpānīti paresaṃ rūpāni. Atikkantarūpoti attano rūpasampattiya rūpasobhāya atikkamitvā ṭhitarūpo, sucirampi velaṃ olokentassa tuṭṭhiāvaho. Dassanassa cakkhussa hitoti dassanīyo. Pasādaṃ āvahaṭīti pāsādiko. Chavivaṇṇasundaratāyāti chavivaṇṇassa ceva sarīrasaṇṭhānassa ca sobhanabhāvena.

Chavoti nihīno. Anantamāyoti vividhamāyo māyāvī.

Soti mattikāpiṇḍo. “Sattadhā bhijjī”ti etthāyamadhippāyo - yaṃ tena tāpasena pāramitāparibhāvanasamiddhāhi nānāvihārasamāpattiparipūritāhi sīladiṭṭhisampadādīhi susaṅkhatasantāne mahākaruṇādhivāse mahāsatte bodhisatte ariyūpavādakammaṃ abhisapasaṅkhātāṃ pharusavacanāṃ pavattitaṃ, taṃ mahāsattassa khattavisesabhāvato tassa ca ajjhāsayapharusatāya diṭṭhadhammavedanīyaṃ hutvā sace so mahāsattaṃ na khamāpeti, taṃ kakkhaḷaṃ hutvā vipaccanasabhāvaṃ jātāṃ, khamāpite pana mahāsatte payogasampattiṭṭhāhitattā avipākadhammataṃ āpajjati ahosikammabhāvato. Ayañhi ariyūpavādapāpassa diṭṭhadhammavedanīyassa ca dhammatā. Yaṃ taṃ bodhisattena sūriyuggamananivāraṇaṃ kataṃ, ayaṃ bodhisattena diṭṭho upāyo. Tena hi ubbālāhi manussā bodhisattassa santike tāpasā ānetvā khamāpesuṃ. Sopi ca mahāsattassa guṇe jānitvā tasmīṃ cittaṃ pasādesi. Yaṃ panassa matthake mattikāpiṇḍassa ṭhapanāṃ tassa sattadhā phālanāṃ kataṃ, taṃ manussānaṃ cittānurakkhaṇatthaṃ. Aññathā hi ime pabbajitā samānā cittaṃ vasaṃ vattanti, na pana cittaṃ māttaṃ vasaṃ vattāpentīti mahāsattampi tena sadisaṃ katvā gaṇheyyuṃ, tadassa nesaṃ dīgharattaṃ ahitāya dukkhāyāti. Patirūpanti yuttaṃ.

Tissasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Theranāmakasuttavaṇṇanā

244. Atīte khandhapañcaketi atīte attabhāve. Chandarāgappahānenāti chandarāgassa accantameva jahanena. Pahīnaṃ nāma hoti anapekkhapariccāgato. Paṭinissatṭhaṃ nāma hoti sabbaso chaḍḍitattā. Tayo bhaveti iminā upādiṇṇakadhammānaṃ yeve gahaṇaṃ. Sabbā khandhāyanadhātuyo cāti iminā upādiṇṇānampi anupādiṇṇānampi dvidhā pavattalokiyadhammānaṃ gahaṇaṃ avisesetvā vuttattā. Viditaṃ pākaṭaṃ katvā ṭhitaṃ pariññābhisamayavasena. Tesvevāti tebhūmakadhammesu eva. Anupalittaṃ amathitaṃ asaṃkiliṭṭhaṃ taṇhādiṭṭhisamkilesābhāvato. Tadeva sabbanti heṭṭhā tīsupi padesu idha sabbaggahaṇena gahitaṃ tebhūmakavattāṃ. Jahitvāti pahānābhisamayavasena. Taṇhā khīyati etthāti taṇhakkhayasāṅkhāte nibbāne vimuttaṃ. Tamahanti taṃ uttamapuggalaṃ ekavīhāriṃ brūmi taṇhādutiyassa abhāvato. Ettha ca pariññāpahānābhisamayakathanena itarampi abhisamayaṃ atthato kathitamevāti daṭṭhabbaṃ.

Theranāmakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Mahākappinasuttavaṇṇanā

245. Mahākappinoti pūjāvacanametaṃ yathā “mahāmoggallāno”ti. Tathārūpanti “buddho dhammo”tiādikāṃ guṇavisesavantapaṭibaddhaṃ. Sāsananti desantarato āgatavacanāṃ. Jaṅghavāṇijāti jaṅghacārino vāṇijā. Kiñci sāsananti apubbapavattidīpaṃ kiñci vacananti pucchi. Pīti uppajji yathā taṃ suciraṃ katābhinihāratāya paripakkaññāssa. Aparimāṇaṃ guṇassa aparimāṇato sabbaññugūṇaparidīpanato, sesaratanadvaye niyyānikabhāvadīpanato diṭṭhisīlasāmaññaṃ saṃhatabhāvadīpanatotīti vattabbaṃ. Yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne apāyadukkhato saṃsāradukkhato ca apatante dhāretīti dhammo. Suparisuddhadiṭṭhisīlasāmaññaṃ saṃhatoti saṅghoti. Ratanattho pana tiṇṇampi sadiso evāti.

Navasatasahassāni adāsi devī. Tumheti rājiniṃ gāravena bahuvacanena vadati.
Rāgoti anugacchantarāgo.

Janiteti kammakilesehi nibbattite. Kammakilesehi pajātattā pajāti pajāsaddo
janitasaddena samānatthoti āha - “janite, pajāyāti attho”ti. Aṭṭhahi vijjāhīti
ambaṭṭhasutte āgatanayena. Tattha hi vipassanāññāmanomayiddhīhi saha cha
abhiññā “aṭṭha vijjā”ti āgatā. Tapati paṭipakkhavidhamanena vijjotati, taṃ sūriyassa
virocananti āha - “tapatīti virocatī”ti. Jhānaṃ samāpajjitvā samāhitena cittaena
vipassanaṃ vaḍḍhetvā phalasamāpattiṃ samāpajjitvā nisinnoti āha - “duvidhena
jhānena jhāyamāno”ti. Sabbamaṅgalagāthāti sabbamaṅgalāvirodhī gāthāti vadanti.
Tathā hi vadanti -

“Maṅgalaṃ bhagavā buddho, dhammo saṅgho ca maṅgalaṃ;
Sabbesampi ca sattānaṃ, sa puññavitamaṅgala”nti.

Pūjaṃ kāretvā ekaṃ agārikadhammakathikaṃ upāsakaṃ āha. Ettha ca “jhāyī
tapatī”ti iminā ārammaṇūpanijjhānānaṃ gahitattā dhammaratanaṃ gahitameva.
“Brāhmaṇo”ti iminā saṅgharatanaṃ gahitameva. Buddharatanaṃ pana sarūpeneva
gahitanti.

Mahākappinasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Sahāyakasuttavaṇṇanā

246. Sammā saṃsandanavasena eti pavattatīti sameti, sammādiṭṭhiādi. Sammā
cirarattaṃ cirakālaṃ sameti etesaṃ atthīti cirarattaṃsametikā. Tenāha
“dīgharatta”ntiādi. Idāni imesanti etarahi etesaṃ. Ayaṃ sāsanaadhammo ajjhāsayato
payogato ca sammā saṃsandati sameti, tasmā majjhe bhinnaṃ viya samameva na
visadisāṃ. Kiñca tato eva buddhena bhagavatā paveditadhammavinaye etesaṃ
paṭipattisāsanaadhammo sobhati virocatīti attho. Ariyappavediteti ariyena
sammāsambuddhena sammadeva pakāsīti ariyadhamme. Sammadeva
samucchedapaṭippassaddhivinayānaṃ vasena suṭṭhu vinītā
sabbakilesadarathapariḷāhānaṃ vūpasamena.

Sahāyakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Bhikkhusaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca sāratthappakāsiniyā

Saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya nidānavaggavaṇṇanā.

ABOUT THIS TRANSLATION

This translation is part of the PaliVerse Project - the first complete, unified English translation of the Pāli Canon together with its Commentaries (Aṭṭhakathā) and Subcommentaries (Tīkā), accompanied by interactive study tools. PaliVerse is an ongoing project. The AI translations are continuously improved through experts' revisions and feedback. This text is the latest translation as of the date of download.

PDF Creation Date: 14 September 2026

HOW TO CITE

PaliVerse (2026). Subcommentaries. The Canon of Discourses - Subcommentaries. 3. The Collection of the Connected Discourses - Subcommentaries. 2. Subcommentary on the Book of Causation. 1. Connected Discourses on Causation Retrieved from paliverse.org

© 2026 The PaliVerse Project · All Rights Reserved
Centre for Study and Practice of Theravāda Buddhism
Civic Non-Profit Company registered in Greece
This PDF may be freely distributed for study and practice.

PaliVerse.org